

Ο ΤΟΠΟΣ.

Η Κρήτη, το μεγαλύτερο ελληνικό νησί μετά την Κύπρο, και το πέμπτο σε μέγεθος στη Μεσόγειο, η όμορφη και εύφορη, με τις 90 πόλεις που περιγράφει ο Όμηρος στην Οδύσσεια, η Μεγαλόνησος Κρήτη όπως την αποκαλούμε σήμερα, ξεχωρίζει μέσα στα 100 κατοικημένα ελληνικά νησιά με μια μοναδική ιδιαιτερότητα, ιστορική και πολιτιστική, που οφείλεται κυρίως στην αξιοσημείωτη γεωγραφική της θέση.

Βρίσκεται στο κέντρο της Ανατολικής Μεσογείου, σε ίση απόσταση από τις ακτές της Ιταλίας και της Μέσης Ανατολής, της Αφρικής και των Δαρδανελίων. Είναι το σημείο που συναντιούνται τρεις πολιτισμοί, της Ευρώπης, της Ασίας και της Αφρικής. Η θέση αυτή, θέση στρατηγική, που εδραιώνει την κυριαρχία στην Ανατολική Μεσόγειο κι ελέγχει τους εμπορικούς δρόμους μεταξύ Ανατολής και Δύσης, ήταν η κύρια αιτία για τις συνεχείς επιθέσεις που γνώρισε το νησί, σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας του, μέχρι σήμερα, από κατακτητές Ρωμαίους, Άραβες, Σαρακηνούς, Βενετούς και Τούρκους.

Η επίδραση των διαφόρων πολιτισμών σε ειρηνικές εποχές ή σε περιόδους κυριαρχίας των πολλών κατακτητών, οι αμυντικοί αγώνες των κατοίκων και οι συνεχείς επαναστάσεις για απελευθέρωση, είναι οι κύριοι παράγοντες που επηρέασαν την κοινωνική και οικονομική δομή της Κρήτης καθώς επίσης καθόρισαν την οικιστική της ανάπτυξη και διαμόρφωσαν την πολιτιστική της φυσιογνωμία.

ΤΟ ΦΥΣΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ.

Η Κρήτη, όπως άλλωστε όλο το σύμπλεγμα των νησιών του Ν. Αιγαίου, είναι κι αυτή ένα κομμάτι από τη ζώνη της Αιγηίδας που ένωνε την Πελοπόννησο με τα Δωδεκάνησα.

Το έντονα μακρόστενο σχήμα του νησιού, με άξονα Ανατολή-Δύση, είναι ένα φυσικό όριο που κλείνει προς νότο το Αιγαίο, χωρίζοντάς το από το Λιβυκό Πέλαγος. Οι διαστάσεις του νησιού είναι 260 χιλιόμετρα μήκος και πλάτος που κυμαίνεται από 12 μέχρι 56 χιλιόμετρα. Η μορφολογία του νησιού σε μικρογραφία, έχει περισσότερο ηπειρωτικό χαρακτήρα παρά νησιωτικό. Χαρακτηρίζεται σαν ορεινή περιοχή, με το 35% της επιφάνειάς του σε υψόμετρο μεγαλύτερο από 500 μ., το 40% μεταξύ 200-100 μ. και μόνο το 25% σχετικά πεδινό. Η Κρήτη είναι ένα βουνό στη θάλασσα.

Στο κέντρο τού νησιού αναπτύσσεται μια ορεινή ραχοκοκαλιά, όριο ανάμεσα στις βόρειες και στις νότιες ακτές, που σχηματίζεται από πέντε συμπαγείς ορεινούς όγκους ασβεστολιθικής προέλευσης¹.

Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των κρητικών βουνών είναι τα μεγάλα και σημαντικά οροπέδια, που υπήρξαν κέντρο επαναστάσεων κι έντονα πολιτιστικά κέντρα, και τα εντυπωσιακά και συχνά πολύ βαθιά φαράγγια τους.

Τα σημαντικότερα φαράγγια είναι της Σαμαριάς που συνδέει το οροπέδιο του Ομαλού με το Λιβυκό Πέλαγος, του Νίμπρου που συνδέει το οροπέδιο του Ασκύφου με τη χώρα Σφακίων, του Θέρισσου, του Κοτσυφού, του Κουρταλιώτη κι ένα πλήθος από μικρότερα άλλα.

¹ Η Κρήτη είναι γεμάτη από σπήλαια που έχουν διαδραματίσει σπουδαίο ρόλο στη Μυθολογία και στην Ιστορία της. Χρησιμοποιήθηκαν σαν κατοικίες από τη Νεολιθική εποχή, σαν κέντρα λατρείας, τόποι μύησης, αλλά και σαν κρησφύγετα του διωκόμενου πληθυσμού. Το Δικταίο Άντρο βρίσκεται πάνω από το Ψυχρό, στο οροπέδιο του Λασιθίου, σε υψόμετρο 970 μ.

Οι πιο σημαντικές πεδιάδες είναι της Μεσσαράς με 240.000 καλλιεργήσιμα στρέμματα, του Ηρακλείου με 85.000 στρ. αμπελιών, των Χανίων με 80.000 στρ. εσπεριδοειδών και της Ιεράπετρας με 40.000 στρ. πρώιμων κηπευτικών προϊόντων. Κύρια καλλιέργεια είναι κι η ελιά που τη βρίσκουμε μέχρι 500-600 μ. υψόμετρο. Οι καλλιεργήσιμες επιφάνειες καλύπτουν συνολικά το 1/3 της επιφάνειας του νησιού, ενώ το 1/5 είναι τελείως έρημο.

Η Κρήτη έχει δύο τελείως διαφορετικές όψεις. Η νότια πλευρά της είναι ένας σκληρός τοίχος που πέφτει στο Λιβυκό Πέλαγος με μόνες εξόδους τις πεδιάδες της Μεσσαράς και Ιεράπετρας. Η βόρεια πλευρά, στο Κρητικό Πέλαγος, είναι ηπιότερη με μεγαλύτερη ποικιλία μορφών. Εκεί άλλωστε είναι εγκατεστημένες και οι κυριότερες πόλεις. Οι ακτές της έχουν μήκος συνολικά 1.050 χλμ. Οι ορεινοί όγκοι που τη χωρίζουν και οι αντίθετοι άνεμοι στους οποίους είναι εκτεθειμένες οι δύο πλευρές του νησιού, έχουν δημιουργήσει κλιματικές αντιθέσεις πολύ ξεκάθαρες. Η νότια παραλιακή ζώνη έχει πολύ ηπιότερο κλίμα από τη βόρεια. Τα χελιδόνια δε φεύγουν ποτέ από την Ιεράπετρα, που έχει πρώιμα κηπευτικά όταν τα χωριά στο οροπέδιο του Λασιθίου είναι ακόμα χιονισμένα.

Το κρητικό τοπίο εναλλάσσεται συνέχεια. Αλλού τραχύ, απότομο, γυμνό, όπως στην επαρχία Σφακίων στα Αστερούσια και στα Σητειακά βουνά, αλλού δασωμένο, ομαλό, ήπιο. Τα περισσότερα δάση, που στο σύνολο τους καλύπτουν το 20% της επιφάνειας του νησιού, τα συναντάμε κυρίως στη Δυτική και Κεντρική Κρήτη. Στην επαρχία Σελίνου και Κισσάμου Χανίων υπάρχουν δάση με έλατα, καστανιές, βελανιδιές. Δάση από κυπαρίσσια, για τα οποία ήταν γνωστή η Κρήτη από την Αρχαιότητα, συναντάμε στην επαρχία Αγίου Βασιλείου Ρεθύμνης. Στα νησιά Χρυσή και Γαύδο θαυμάζουμε τα δάση από κέδρα και στο Βαΐ της επαρχίας Σητείας, το γνωστό φοινικόδασος. Οι θάμνοι όπως το λάβδανο, το δίκταμο, ο ασπάλαθος και ένα πλήθος αρωματικά φυτά καλύπτουν τα βραχώδη μέρη και τονίζουν τη μοναδικότητα του κρητικού τοπίου.

ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ.

A. Αρχαιότητα ως Βυζάντιο.

Η οικιστική ιστορία της Κρήτης αρχίζει από τη νεολιθική εποχή (6.000-2.800 π.Χ.), με τους 42 γνωστούς οικισμούς και 13.000 περίπου κατοίκους. Αξίζει να σημειωθεί πως από τότε μέχρι σήμερα διατηρείται ένας χαρακτηριστικός τύπος σπιτιού, με ορθογώνια κάτοψη, με στέγη επίπεδη με ξύλινους στύλους, δοκάρια και κλαδιά, σκεπασμένη μ' ένα είδος πηλού. Τα πατώματα ήταν από πατημένο χώμα. Υπήρχαν ακόμα πέτρινα πεζούλια, κόγχες και τοίχοι με επιχρίσματα.

Ο Μινωικός Πολιτισμός (2.800-1.000 π.Χ.) που πήρε το όνομα του από το μυθικό βασιλιά Μίνωα, από τους σημαντικότερους πολιτισμούς της ανθρωπότητας, σφραγίζει και χαρακτηρίζει μέχρι σήμερα το νησί. Αρχίζει με την εποχή του Χαλκού και τελειώνει οριστικά μετά τον Τρωικό πόλεμο. Ο πληθυσμός του νησιού αυξάνεται σταθερά με νέους κατοίκους και τα αγροτικά χωριά της Νεολιθικής Εποχής μετατρέπονται σε πρωτοαστικές κοινότητες. Το σπίτι είναι ορθογώνιο με δώμα, με βάση πέτρινη και τοίχους από ηλιοψημένες πλίνθρες, ενισχυμένους με οριζόντια και κάθετα ξύλινα στοιχεία. Στο εσωτερικό τους το κόκκινο κονίαμα είναι ο πρόδρομος των περιφημων ανακτορικών τοιχογραφιών.

Στη Μεσομινωϊκή Εποχή χτίζονται τα τέσσερα μεγάλα ανάκτορα στις ευφορότερες περιοχές, η Κνωσός, η Φαιστός, τα Μάλλια κι η Ζάκρος, με κύριο χαρακτηριστικό της σύνθεσής τους τη μεγάλη ορθογώνια αυλή. Είναι διακοσμημένα με πλούσιες και θαυμάσιες τοιχογραφίες. Οι κυριότερες μινωικές πόλεις συγκεντρώνονται γύρω από τα ανακτορικά κέντρα κι είναι ατείχιστες, σημάδι ειρήνης αλλά και της δύναμης που είχε η θαλασσοκράτειρα μινωική Κρήτη. Έξω από τις πόλεις υπάρχουν επαύλεις, μικρά και μεγάλα χωριά και μεμονωμένες αγροικίες.

Μετά την κατάληψη του νησιού από τούς Αχαιούς το 1.400 π.Χ. εμφανίζεται ο τύπος του «μεγάλου». Η κάθοδος των Δωριέων το 1.100 φέρνει σημαντικές αλλαγές στη ζωή των κατοίκων που εγκαταλείπουν το παραλιακά κέντρα και καταφεύγουν σε ψηλές δυσπρόσιτες περιοχές, όπου χτίζουν νέους οικισμούς, προσπαθώντας να διατηρήσουν την ανεξαρτησία τους. Τα σπίτια είναι μονώροφα, χτισμένα με σκληρό ασβεστόλιθο. Τα κατώφλια και οι παραστάδες γίνονται με επιμέλεια, από λαξεμένους ογκόλιθους. Για καπνοδόχους χρησιμοποιούν σπασμένα πιθάρια. Ο τύπος αυτός του σπιτιού έχει επιβιώσει και στη σημερινή λαϊκή αρχιτεκτονική.

Η Ρωμαϊκή κυριαρχία επιβάλλεται από το 69 π.Χ. ως το 330 μ.Χ. Η Κρήτη ενώνεται σε μια επαρχία με την Κυρήνη της Αφρικής, με κέντρο τη Γόρτυνα.

Η Κρήτη στην πρώτη βυζαντινή περίοδο (330-824 μ.Χ.) είναι αυτοτελής επαρχία του Βυζαντίου με κέντρο πάλι τη Γόρτυνα. Το νησί βρίσκεται σε οικονομική ακμή. Την εποχή αυτή χτίζονται οι περίπου 40 γνωστές τρίκλιτες βασιλικές. Το 824 όμως ο Abu-Hafs-Omar (ο Απόχαμης των Βυζαντινών) με τούς Σαρακηνούς του καταλαμβάνει το νησί. Η Γόρτυνα και 29 πόλεις πέφτουν στα χέρια των Αράβων που λεηλατούν και καταστρέφουν τα πάντα. Οι κάτοικοι φεύγουν πάλι στα βουνά κι οι Άραβες χτίζουν νέα πρωτεύουσα, το Χάνδακα - το σημερινό Ηράκλειο - που πήρε το όνομα του από την τάφρο (Chandak όπως λέγεται αραβικά) που έσκαψαν γύρω του. Οι Σαρακηνοί πληθαίνουν στο νησί κι η Κρήτη γίνεται το φοβερό ορμητήριο των πειρατικών στόλων που λυμαίνονται τα παράλια του Βυζαντινού Κράτους. Η Αραβοκρατία θα διαρκέσει πάνω από έναν αιώνα, μέχρι το 961 μ.Χ., όταν ο Νικηφόρος Φωκάς ελευθερώνει το νησί.

B. Βενετοκρατία (1204-1669).

Με την αρχή του 13ου αιώνα, η Κρήτη γνωρίζει τις συνέπειες των Σταυροφοριών. Ο έκπτωτος αυτοκράτορας του Βυζαντίου Αλέξιος ο Δ', για να εξαγοράσει την εύνοια των Φράγκων που έλαβαν μέρος στην 4η Σταυροφορία, χαρίζει την Κρήτη στο Βονιφάτιο Μομφερρατικό, κι αυτός την πουλάει στους Βενετούς για 1.000 αργυρά μάρκα το 1204. Οι Γενοβέζοι το 1206 καταλαμβάνουν πρώτοι το νησί και χτίζουν 14 μικρά φρούρια. Για τους Βενετούς όμως η Κρήτη, εξαιτίας της θέσης της, είχε ανεκτίμητη στρατιωτική κι εμπορική σημασία και κατορθώνουν το 1210 να γίνουν οι οριστικοί της κυρίαρχοι. Οι τέσσερις αιώνες της βενετικής κυριαρχίας έχουν αφήσει έντονα τα σημάδια τους ακόμα και σήμερα στην Κρήτη.

Η Βενετία αποικίζει την Κρήτη σε τρεις εποχές - 1212, 1222 και 1252 - στέλνοντας Ιππότες (ευγενείς) η πεζούς («δημοτικούς») και διανέμοντάς τους γη, σαν τιμαριούχους. Με την εγκατάσταση των αποίκων το φεουδαρχικό σύστημα της Δύσης εδραιώνεται στην Κρήτη. Κάθε άποικος πήρε σαν φέουδο ένα η περισσότερα χωριά που τα καλλιεργούσαν οι πάροικοι («βιλλάνοι»), δίνοντας στον άρχοντα το 1/3 του εισοδήματος. Κύρια εισοδήματα ήταν τα δημητριακά και το εξαίρετο κρητικό κρασί που το πουλούσαν στο εξωτερικό. Εκτός από τούς πάροικους υπήρχαν κι ελεύθεροι Κρητικοί [Franchi - Φράγγοι που είχαν δική τους μικρή περιουσία κι ήταν γεωργοί. Ελεύθεροι ήταν κι οι Κληρικοί. Η Λατινική, ήταν η επίσημη γλώσσα.

Οι Βενετοί διαίρεσαν διοικητικά το νησί σε 4 τμήματα (Χάνδακα - Ρεθύμνου - Χανίων - Σητείας) και σε 20 επαρχίες ή Καστελλανίες με κέντρο το Χάνδακα, την Κάντια όπως την ονόμασαν, όπου έμενε και ο Δούκας. Στις τρεις πόλεις Χανιά, Ρέθυμνο και Σητεία είχε την έδρα του ένας «Ρέκτωρ» (Νομάρχης), διοριζόμενος από τη Βενετία. Με την εγκατάστασή τους οι Βενετοί δεσμεύουν τις κτηματικές περιουσίες των Ελλήνων αρχόντων που είχαν εγκατασταθεί στην Κρήτη από το Νικηφόρο Φωκά το 961. Η γη που κατασχέθηκε μοιράζεται σε 3 μερίδια. Το 1/3 γύρω από τις πόλεις θα μείνει στο Δημόσιο, το δεύτερο τρίτο στη Λατινική εκκλησία και το τελευταίο θα μοιραστεί στους Βενετσιάνους ευγενείς (milites-cavalliers).

Το 1252 οι Βενετοί αποίκισαν τη Δυτική Κρήτη σε 90 φέουδα κι έχτισαν τα Χανιά στα ερείπια της αρχαίας Κυδωνίας. Όπως κι ο Χάνδακας, που χτίστηκε το 824 μ.Χ. έτσι και τα Χανιά είχαν το λιμάνι τους και στολίστηκαν με εξαιρετικά κτίρια. Επειδή δεν μπόρεσαν να εφαρμόσουν το φεουδαρχικό τους σύστημα στα απομακρυσμένα μέρη, όπως το οροπέδιο του Λασιθίου, οι Βενετοί έφτασαν στο σημείο ν' απαγορεύουν στους κατοίκους, με την ποινή του θανάτου, να κατοικούν στα χωριά του οροπεδίου αλλά ακόμα και να καλλιεργούν η να βόσκουν τα ζώα τους. Η απαγόρευση αυτή κράτησε δύο αιώνες.

Τον 15ο αιώνα εμφανίζεται και στην Κρήτη το φαινόμενο της σταδιακής παρακμής της αριστοκρατίας των γαιοκτημόνων κι η άνοδος της τάξης των αστών. Οι αστοί που ανέρχονται είναι ελληνικής καταγωγής και σιγά σιγά γίνονται η πιο ζωντανή τάξη του νησιού και φορέας προόδου.

Οι κρητικές πόλεις εμφανίζουν εντυπωσιακή ανάπτυξη εμπορίου και ναυτιλίας. Ο πληθυσμός αυξάνεται, οι πόλεις επεκτείνονται και καλλωπίζονται με τα μέγαρα των φεουδαρχών, τις «Λότζες», και με πολλά δημόσια έργα, φρούρια, λιμάνια, υδραγωγεία, μνημεία. Η Κρήτη είναι ένα σπουδαίο εμπορικό διαμετακομιστικό κέντρο για Αίγυπτο, Συρία, βόρειο Αιγαίο και Μαύρη Θάλασσα. Η Βενετία τροφοδοτείται με σάρι από το Βασίλειο της Κρήτης. Με την άνοδο του βιοτικού επιπέδου στη Δύση και τη ζήτηση τροφίμων εκλεκτής ποιότητας, η Κρήτη θα γίνει ένας τεράστιος αμπελώνας, με γνωστή σε όλους στην Ευρώπη τη μαλβουαζία (γλυκό κρασί), που γίνεται κυρίως στα μέρη του Ρεθύμνου. Λάδι, τυρί, μελί, λεμόνια, κίτρα, βαμβάκι είναι τα προϊόντα που εξάγονται, ενώ εισάγονται υφάσματα από τη Γαλλία, σιδηρικά, γυαλικά, βαφικές ύλες και σιδερένια στεφάνια για τα βαρέλια από τη Βενετία και το Μιλάνο κι όσπρια από τη Ραβέννα.

Το 1538 οι επιδρομές του πειρατή Μπαρμπαρόσσα ερημώνουν τα παράλια της Κρήτης. Τρομοκρατημένη η Βενετία από την έντονη τουρκική απειλή, αρχίζει να χτίζει οχυρά, στέλνοντας στο νησί το σπουδαιότερο αρχιτέκτονα που είχε, τον Michele Sanmicheli². Όλες αυτές οι πολεμικές προετοιμασίες κι η έντονη οικοδομική δραστηριότητα αυξάνουν τον πλούτο των κατοίκων των πόλεων και σπρώχνουν τον αγροτικό πληθυσμό στην εξαθλίωση. Παρόλα αυτά, διακρίνονται το Καστέλι, ο Άγιος Γεώργιος, η Γεργέρι στη Μεσσαρά καθώς και η Νεάπολη Λασιθίου.

Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται έντονη πολιτιστική κίνηση. Βενετοί κι Έλληνες ταξιδεύουν στην Ευρώπη και σπουδάζουν στα πανεπιστήμια Ρώμης και Παταβίου (Πάδοβας). Πολλοί Κρητικοί διδάσκουν στην Ευρώπη κι ιδρύουν ελληνικά φροντιστήρια αλλά και τυπογραφείο ελληνικό στη Βενετία. Στην Κρήτη ανθεί σε κρητική διάλεκτο η «Ερωφίλη» του Χορτάση κι ο «Ερωτόκριτος» του Κορνάρου. Τόσο κατά τη διάρκεια του Κρητικού Πολέμου όσο και μετά την πτώση του Χάνδακα πολλοί Κρητικοί καταφεύγουν πρόσφυγες στα νησιά του Ιονίου και στην Ιταλία κι ο πληθυσμός του νησιού μειώνεται σε 134.000 περίπου.

Γ. Τουρκοκρατία (1669 - 1898).

Η Τουρκοκρατία αρχίζει με την κατάληψη των Χανίων το 1645. Ληλατώντας και καταστρέφοντας τα πάντα, οι Τούρκοι καταλαμβάνουν και το Ρέθυμνο το 1646 και το 1648 αρχίζουν την πολιορκία του Χάνδακα που κράτησε είκοσι χρόνια. Όταν οι Τούρκοι μπαίνουν στο Χάνδακα το 1669 βρίσκουν την πόλη τελείως έρημη σε σωρό ερειπίων.

Οι Τούρκοι διαίρεσαν το νησί σε τρεις Διοικήσεις: Χανιά, Ρέθυμνο κι Ηράκλειο. Σε καθεμία υπήρχε ένας Διοικητής Πασάς, διορισμένος από τον Σουλτάνο. Μόνο τα Σφακιά έμειναν ανεξάρτητα αυτοδιοικούμενα μέχρι το 1771, πληρώνοντας ένα ετήσιο φόρο στη Βαλιδέ Σουλτάνα. Η γη δεσμεύτηκε, τα δημόσια κτήματα έγιναν βασιλικά, τα ιδιωτικά διανεμήθηκαν σε Πασάδες και Μπέηδες. Τα μικρότερα τιμάρια στους υποδεέστερους αγάδες κι άλλα ορίστηκαν για συντήρηση Τεμενών η κοινωφελών έργων («βακούφια»). Η ζωή του Κρητικού, η περιουσία του, η οικογενειακή του τιμή βρίσκονται στα χέρια του Τούρκου.

Η Επανάσταση του 1821 απλώνεται στο νησί. Παρ' όλη την αιγυπτιακή βοήθεια του Μεχμέτ Αλή το 1829, οι Τούρκοι είχαν στην κατοχή τους μόνο τα φρούρια ενώ οι χριστιανοί όλη την ύπαιθρο χώρα. Η Αιγυπτιακή κυριαρχία που θα κρατήσει από το 1830 ως το 1841, βρίσκει την Κρήτη σε ερείπια και με μισό πληθυσμό.

Οι Έλληνες εκμεταλλεύονται την αντίθεση της Τουρκικής Κοινότητας με τους Αιγύπτιους κι αρχίζουν να αγοράζουν μεγάλες εκτάσεις που ανήκουν στους Τούρκους. Οι μπέηδες κι οι αγάδες αναγκάζονται να καταφύγουν στις πόλεις στερημένοι από τα αγαθά τους. Αυτό είναι ένα από τα σημαντικότερα γεγονότα της εποχής, που θα βοηθήσει αργότερα ουσιαστικά στην αυτονομία του νησιού.

² Ι. Δημακόπουλος. Ο μεγάλος Βερονέζος Αρχιτέκτονας Michelle Sanmicheli (1484-1559) βρίσκεται από το 1530 στην υπηρεσία της Βενετίας. Φτάνει στο Χάνδακα την άνοιξη του 1533. Ο maestro μένει στην Κρήτη μέχρι το φθινόπωρο του 1539, επισκέπτεται τα Χανιά, το Ρέθυμνο, τη Σούδα και τη Σητεία και αφού κάνει ο ίδιος τα σχέδια για την οχύρωση όλων των κρητικών πόλεων, αρχίζει την εφαρμογή τους με απίστευτη βιασύνη.

Από το 1856 κέντρο του νησιού είναι τα Χανιά. Από το 1889 αρχίζει νέα περίοδος τρομοκρατίας του πληθυσμού και νέες συγκρούσεις φέρνουν αντιμέτωπες τις δύο κοινότητες. Οι Τούρκοι αρχίζουν να συγκεντρώνονται στις πόλεις, εγκαταλείποντας την ύπαιθρο.

Η επανάσταση του 1897 προκαλεί την επέμβαση του Ενωμένου Στόλου. Ο Τουρκικός στρατός εγκαταλείπει το νησί και πολλοί μουσουλμάνοι φεύγουν στα Δωδεκάνησα, στη Ρόδο, στην Κω και στη Μικρά Ασία. Το 1898 οι Προστάτιδες Δυνάμεις της Κρήτης διορίζουν τον πρίγκιπα Γεώργιο της Ελλάδας σαν Ύπατο Αρμοστή.

Το 1907 κηρύσσεται επιτέλους η πολυπόθητη ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα. Μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών το 1923, στην Κρήτη ήρθαν πρόσφυγες κυρίως από την περιοχή της Σμύρνης, που έφεραν στο νησί και την καλλιέργεια της σουλτανίνας.

Οι πόλεμοι, οι επαναστάσεις αλλά κι η πείνα, οι επιδημίες κι οι σεισμοί που αποδεκάτιζαν τον πληθυσμό δεν αποθάρρυναν τους κατοίκους που με πείσμα και με μια αξιοθαύμαστη ζωντάνια έχτιζαν και ξανάχιζαν τους οικισμούς τους στην ίδια σχεδόν θέση από την Αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Η μελέτη της οικιστικής συνέχειας από τη μια εποχή στην άλλη μας δείχνει ότι οι περισσότεροι οικισμοί κάθε περιόδου κατοικούνται και την επόμενη περίοδο. Σήμερα στο νησί διατηρούνται πολλοί οικισμοί, στις ίδιες ακριβώς θέσεις που είχαν και στην Αρχαιότητα, κρατώντας πολύ συχνά αναλλοίωτα ακόμα και το όνομα τους όπως η Μίλατος, η Πολυρρήνια, η Τύλισσος κ.ά. Το πλέγμα των οικισμών της Βενετοκρατίας έχει διατηρηθεί μέχρι σήμερα χωρίς μεγάλες αλλαγές. Οι Τούρκοι δεν έχτισαν νέους οικισμούς. Άλλαξαν τοπωνύμια, κυρίως στις πόλεις και σε ελάχιστες τοποθεσίες κι οικισμούς. Ονομασίες των οικισμών Γάζι, Βουτουφού, Μουχτάρι, κ.τ.λ, προέρχονται πιθανότατα από την εποχή της Αραβοκρατίας.

Η ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ.

Η Κρήτη αποτελείται σήμερα συνολικά από 68 Δήμους, στους οποίους συνενώθηκαν οι 578 πρώην Δήμοι και κοινότητες, με την εφαρμογή του «Σχεδίου Ιωάννης Καποδίστριας», από το 1998 και 2 κοινότητες στο νομό Χανίων: της Ασί Γωνιάς και της νήσου Γαύδου.

Ο πληθυσμός της Κρήτης στην αρχή του 21^{ου} αι. (απογραφή του 2001) είναι περίπου 600.000 κάτοικοι. Κατανέμεται άνισα στους 4 νομούς: στα Χανιά 150.000 κατοίκους, στο Ρέθυμνο 80.000 κατοίκους, στο Ηράκλειο 295.000 κατοίκους και στο Λασιθί 76.319 κατοίκους. Το σύνολο αστικού και ημιαστικού πληθυσμού, φτάνει τα $\frac{2}{3}$ του συνολικού πληθυσμού.

Μέχρι και σήμερα, τα όρια των επαρχιών συμπίπτουν κατά το μεγαλύτερο μέρος με τα όρια των βενετσιάνικων "castelli", που ορίζονται από τη φυσική διαμόρφωση. Τα μεγάλα κέντρα, χτισμένα σε παλιές βυζαντινές θέσεις που υπήρχαν από την Αρχαιότητα, δείχνουν καθαρά τη συνέχεια της οικιστικής εξέλιξης του νησιού.

Η πολεοδομική τους μορφή χαραχτηκε σύμφωνα με τα βενετσιάνικα πρότυπα. Ραχοκοκαλιά είναι ένας κεντρικός δρόμος από τη θάλασσα προς το εσωτερικό, όπως η Ruga Magistra του Ηρακλείου, της Κάντιας όπως λεγόταν τότε, που κατέληγε στην πλατεία όπου υπήρχε το Δουκικό Παλάτι κι ο καθεδρικός Ναός του Αγίου Μάρκου. Αντίστοιχη είναι η Ruga Magistra και το Corso των Χανίων κι η Ruga Grande από τη Μεγάλη Πόρτα του Ρεθύμνου .

Οι παλαιοί πυρήνες όπως το "Castel vecchio", το πολίο Καστέλλι τού Ρεθύμνου, έχουν την πολεοδομική μορφή της αυθόρμητης ανάπτυξης με αμυντική διάταξη. Στενά πολύπλοκα καμπυλωτής χάραξης, με οικοδομικά τετράγωνα μικρά ακανόνιστου σχήματος, διαβατικά που πάνω τους υψώνονται χώροι ιδιωτικών σπιτιών είναι τα χαρακτηριστικά που διακρίνονται μέχρι σήμερα, έχοντας μια ξεχωριστή γοητεία κι ένα πολεοδομικό ενδιαφέρον κυρίως στο Ρέθυμνο και στα Χανιά. Από την εποχή της Βενετοκρατίας, αλλά κυρίως στην Τουρκοκρατία, οι γειτονιές ξεχωρίζουν σε εβραϊκές, χριστιανικές, όπως ο «Τοπανάς», και τουρκικές όπως η «Σπλάντζια» στα Χανιά.

Οι πόλεις αυτές είχαν λιμάνια, νεώρια κι οχυρώσεις απαραίτητες για την προστασία τους από τους επιδρομείς, που η Γαληνότατη Δημοκρατία της Βενετίας κατασκευάζει με μεγάλη προσοχή και φροντίδα για πολλά χρόνια, με τα χρήματα βέβαια και την υποχρεωτική αγγαρεία του Κρητικού πληθυσμού.

Τα παλάτια, τα δημόσια κτίσματα, οι πλατείες, οι βρύσες κι οι εκκλησιές έκαναν τις πόλεις αυτές εντυπωσιακές ώστε να περιγράφονται από τους περιηγητές της εποχής με ενθουσιασμό. Σήμερα στις πόλεις αυτές εκτός από τα μνημεία, διατηρούνται γειτονιές από την εποχή της βενετοκρατίας, που είναι από τα λίγα παραδείγματα βενετσιάνικης αρχιτεκτονικής κατοικιών που σώζονται σ' ολόκληρη την Ελλάδα.

Έκτος από τούς μόνιμους οικισμούς, σ' όλο το νησί συναντάμε πολλούς μικρούς οικισμούς, που χρησιμοποιούνται εποχιακά για την καλλιέργεια ή την προφύλαξη των ζώων από τις κλιματολογικές συνθήκες. Οι οικισμοί αυτοί λέγονται *μετόχια*. Τα *μετόχια* βρίσκονται άλλοτε πάνω στα βουνά για την καλοκαιρινή διαμονή των βοσκών και των ζώων, όπως στο οροπέδιο της Νίδας ή και για την καλλιέργεια, όπως στο οροπέδιο του Ομαλού και του Καθαρού, ή ακόμα στις πεδιάδες, για την εποχή της σποράς ή της συγκομιδής. Μόνο στην περιοχή των Σφακιών οι κάτοικοι εγκαταλείπουν ομαδικά το χειμώνα τα ορεινά χωριά τους για να εγκατασταθούν στους παράλιους οικισμούς του Λιβυκού Πελάγους. Αντίθετα, οι οικισμοί του οροπεδίου του Λασιθίου κατοικούνται συνέχεια.

Οι παραθαλάσσιοι οικισμοί είναι ελάχιστοι, κι αυτό οφείλεται όχι μόνο στη φυσική διαμόρφωση αλλά κυρίως στις ιστορικές συνθήκες, για προφύλαξη από πολέμους, επιδρομές και πειρατείες. Σημαντικός παράγοντας στην επιλογή της θέσης του οικισμού, σ' όλη τη διάρκεια της ιστορίας του νησιού, είναι η ασφάλεια που εξασφαλιζόταν από τη θάλασσα. Στη Μινωική εποχή υπήρχαν πολλοί παράλιοι οικισμοί κι αυτό οφειλόταν στη θρυλική θαλασσοκρατία του Μίνωα. Σε εποχές που δεν ελέγχεται η πειρατεία, όπως στους μεταμινωικούς χρόνους ή κατά το 10^ο αιώνα εποχή της Αραβικής κατάκτησης του νησιού, οι πληθυσμοί μετακινούνται σε ψηλότερα και πιο ασφαλή μέρη. Αρχικά οι παράλιες εγκαταστάσεις ήταν κυρίως φρούρια αραβικά, βυζαντινά, ενετικά και τούρκικα.

Οι σημερινοί παραλιακοί οικισμοί είναι δημιουργήματα του τέλους του 19^{ου} αιώνα, με τον εποικισμό εγκαταλειμμένων βενετσιάνικων θέσεων όπως ο Άγιος Νικόλαος (Castel Mirambello), η Σητεία η Παλαιοχώρα (Selino), το Πάνορμο (Castel Milopotamo), αλλά και νεότεροι οικισμοί που δημιουργήθηκαν με την τουριστική ανάπτυξη. Στη βόρεια ακτή που ανοίγει στο Αιγαίο είναι χτισμένες οι κυριότερες πόλεις της Κρήτης: Χανιά, Ηράκλειο, Ρέθυμνο και Σητεία. Οι αυθεντικοί παράλιοι οικισμοί είναι ελάχιστοι και μόνο δυτικά των Χανίων μέχρι το Κολυμπάρι βρίσκουμε ένα μεγαλύτερο αριθμό παράλιων οικισμών. Στη νότια ακτή υπάρχει μόνο μια πόλη, η Ιεράπετρα, κι ελάχιστοι οικισμοί όπως τα Λουτρά Σφακιών, οι Καλοί Λιμένες, η Παλαιοχώρα.

Οι περισσότεροι οικισμοί είναι ημιορεινοί ή ορεινοί και βρίσκονται μέχρι 600-700 μ. υψόμετρο όπου σταματάει κι η καλλιέργεια της ελιάς. Μόνο οι οικισμοί μόνιμης κατοικίας στο οροπέδιο του Λασιθίου είναι σε υψόμετρο 800 μ. Σε μεγαλύτερο υψόμετρο συναντάμε τους εποχιακούς οικισμούς για την κτηνοτροφία.

Στη διάταξη τους οι ορεινοί οικισμοί παρουσιάζονται κυρίως αμφιθεατρικά είτε σε πλαγιά είτε στην κορυφή μικρού λόφου, σχηματίζοντας έτσι ένα είδος φρουρίου. Η δόμησή τους είναι συνήθως πυκνή και συνεχής κυρίως στην Ανατολική και Κεντρική Κρήτη. Στη Δυτική Κρήτη, και περισσότερο στις επαρχίες Σφακιών, Σελίνου και Κισσάμου, η δόμηση είναι αραιή, ελεύθερη σε μικρές κοινότητες. Την ίδια ελεύθερη κι αραιή δόμηση συναντάμε στα μετόχια.

Το σχήμα των οικισμών παρακολουθεί το έντονο φυσικό ανάγλυφο του εδάφους και ποικίλει, άλλοτε γραμμικό με άξονα τον κεντρικό δρόμο που συγκεντρώνει το εμπόριο, τα καφενεία, την πλατεία, άλλοτε κυκλικό με κέντρο την πλατεία με την εκκλησία και το καφενείο κι άλλοτε πέταλο. Συνήθως δεν έχουμε ένα συμπαγή οικισμό αλλά ένα σύνολο από γειτονιές. Στους περισσότερους οικισμούς διακρίνονται τρεις γειτονιές – Πανωχώρι, Κατωχώρι και Μεσοχωριά – που καθορίζονται από τη διαμόρφωση του εδάφους.

Τα περιγράμματα των οικισμών με συνεχή δόμηση είναι συνήθως σαφή και καθορίζονται από τα φυσικά εμπόδια. Στους οικισμούς μ' ελεύθερη δόμηση, στα *μετόχια* και στα σφακιανά χωριά που τα πέτρινα σπίτια ταυτίζονται με το βράχο και γίνονται ένα, τα περιγράμματα δεν είναι σαφώς καθορισμένα. Οι δρόμοι είναι συνήθως στενοί, 0,80-2,50 μ. πλάτος, παράλληλοι ή κάθετοι στις καμπύλες (εικ. 27) και σε πυκνό πλέγμα στους οικισμούς με συνεχή δόμηση, δημιουργώντας οικοδομικά τετράγωνα πυκνά κι ακανόνιστα. Υπάρχουν ακόμα πολλά αδιέξοδα που χρησιμοποιούνται σαν αυλές.

Οι κάθετοι στις καμπύλες δρόμοι έχουν μεγάλες κλίσεις και διαμορφώνονται με σκαλοπάτια που παρακολουθούν το βήμα των ζώων. Είναι λιθόστρωτοι με μικρές πέτρες και κλίση προς το εσωτερικό για την απορροή των νερών.

Οι επιφάνειες των όψεων είναι σχετικά μικρές, 4-5 σπίτια, και σε διαφορετικά επίπεδα. Η ποικιλία αυτή υπάρχει και στα ύψη των σπιτιών, είτε αυτά έχουν δώματα ή στέγες. Η ποικιλία αυτή των όψεων, τα πλατώματα που δημιουργούνται, οι φυγές, ο τεθλασμένος άξονας του δρόμου, αλλά κι οι πέργκολες που πολλές φορές σκεπάζουν ένα κομμάτι του δίνουν στον οικισμό έναν αξιόλογο κι ιδιόμορφο πολεοδομικό χαρακτήρα. Τα κρητικά χωριά δεμένα με το περιβάλλον τους αρμονικά κι αξιοποιώντας σημαντικά φυσικά στοιχεία στην πολεοδομική τους σύνθεση, προσφέρουν σχεδόν πάντα μια ξεχωριστή εντυπωσιακή εικόνα.

Οι κυβικές μορφές των πέτρινων *καμαρόσπιτων* ταυτίζονται με το βράχο, δύσκολα ξεχωρίζουν, δίνοντας συχνά την εντύπωση τοίχων με ξερολιθιά. Η ποικιλία των δωματών των σπιτιών κι οι καμινάδες είναι στοιχεία που συγκεκριμενοποιούν την εικόνα του οικισμού. Αλλά και στους οικισμούς με στέγες, η ποικιλία των υψών και των κλίσεων δίνει μια εικόνα εντυπωσιακή και κάνει τον οικισμό να προβάλλεται έντονα στο περιβάλλον του.

Ευανάγνωστους φρουριακούς οικισμούς δε θα συναντήσουμε στην Κρήτη, κι αυτό γιατί τις περισσότερες φορές η ίδια η θέση του οικισμού, οχυρή από τη φυσική διαμόρφωση, εξασφάλιζε κατ' αρχήν την ασφάλεια και την αμυντική του οργάνωση, όπως τα χωριά των Σφακιών για παράδειγμα.

Οι παραλιακές πόλεις Χανιά, Ηράκλειο, Σητεία και Ρέθυμνο προστατεύονται από τείχη, που σε κάθε εποχή ενισχύονται κι επεκτείνονται, περιλαμβάνοντας τους *βούργους* που σχηματίζονται κάθε φορά με την ανάπτυξη της πόλης. Η αμυντική οργάνωση του νησιού ενισχύεται με αρκετά φρούρια (καστέλλια) που χτίζονται στις πιο στρατηγικές θέσεις από τους Άραβες, τους Βυζαντινούς, τους Γενουάτες και τους Βενετούς και βρίσκονται σκορπισμένα σήμερα σ' όλη την Κρήτη. Σ' αυτά προστίθενται κι οι πύργοι κατοικίες των Βενετών φεουδαρχών στην ύπαιθρο, τις οποίες θα εξετάσουμε παρακάτω, που τις χρησιμοποιούσαν για να ελέγχουν τα φέουδα τους και να μαζεύουν τους φόρους των υποτελών τους κολίγων.

Αλλά και για τη φρουριακή οργάνωση των οικισμών, υπάρχουν και σήμερα πολλά στοιχεία που δείχνουν πως οι αρχικοί πυρήνες πολλών οικισμών θα πρέπει να είχαν παλαιότερα φρουριακή οργάνωση. Τα στοιχεία αυτά είναι κατ' αρχήν ο πυκνός ιστός του οικισμού κι η επικοινωνία των σπιτιών μεταξύ τους, όπως αναφέρεται από τους κατοίκους. Σε σπίτια της εξωτερικής πλευράς των οικισμών, σώζονται ακόμα τμήματα τειχών με «σκαρπωτή» μορφή, συγκεκριμένες είσοδοι σκεπασμένες με τόξα, *θόλτα*, και πολλές στεγασμένες διαβάσεις, που πάνω τους επεκτείνεται ο χώρος της ιδιωτικής κατοικίας. Αυτά τα διαβατικά και τα *θόλτα*, στοιχεία γνωστά και στους βυζαντινούς χρόνους, χρησιμοποιούνται πολύ συχνά στις βενετσιάνικες πολεοδομικές λύσεις κι ενισχύουν την άμυνα του οικισμού και την προφύλαξη των καταδιωκόμενων επαναστατών. Οι θέσεις αυτές λέγονται και σήμερα συνήθως *λότζες* κι είναι τόποι συγκέντρωσης των κατοίκων³.

³ «Λότζα» σήμερα ονομάζονται και τα σημεία του οικισμού όπου συναθροίζονται οι γυναίκες κατά ομάδες και συζητούν.

Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ.

Α. Η Κρητική Αναγέννηση.

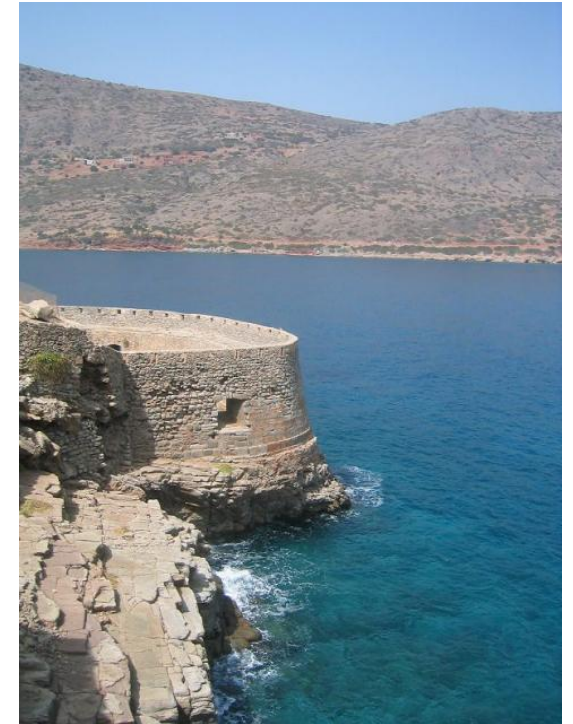
Από τους πρώτους κιόλας χρόνους της βενετσιάνικης κυριαρχίας άρχισε ν' αναπτύσσεται στην Κρήτη μια έντονη οικοδομική δραστηριότητα που οφείλεται στα οχυρωματικά-αμυντικά έργα, στον εξωραϊσμό των πόλεων αλλά και στη δραστηριότητα των Βενετών και Κρητών φεουδαρχών. Την επίδραση των βενετογοθθικών επιρροών τον πρώτο καιρό στην αρχιτεκτονική του νησιού, μαρτυρούν τα ελάχιστα στοιχεία που σώζονται μέχρι σήμερα και που είναι κυρίως δίκεντροι οξυκόρυφοι θόλοι και τόξα.

Αργότερα οι νέες ιδέες της Αναγέννησης επηρεάζουν σημαντικά την πνευματική και καλλιτεχνική ζωή του τόπου. Η Κρήτη κυρίως από το 15^ο ως το 17^ο αιώνα, εποχή ειρηνική, έχει γίνει ένα σημαντικό αυτοδύναμο πολιτιστικό κέντρο, καταφύγιο για τον υπόδουλο Ελληνισμό, που ακτινοβολεί στην Ευρώπη. Από την εποχή αυτή σώζονται τα πιο ενδιαφέροντα κτίσματα που μαρτυρούν την ύπαρξη μιας κρητικής αναγεννησιακής αρχιτεκτονικής. Όπως σημειώνει ο Χ. Μπούρας, «στα βενετοκρατούμενα μέρη θα παρουσιαστούν τοπικές πραγματοποιήσεις, κτίσματα στα οποία συναιρούνται βενετσιάνικα στοιχεία με εγχώριους καλλιτεχνικούς τρόπους, ανταποκρινόμενα στις ανάγκες μιας κοινωνίας στην πλειοψηφία της ελληνικής, και ορθοδόξου κατά το θρήσκευμα. Στην Κρήτη και στα Επτάνησα κυρίως, η αρχιτεκτονική αυτή, που δανείζεται μορφές, τρόπους κατασκευής και τύπους από τη Δύση, άλλοτε σε μικρό και άλλοτε σε μεγάλο βαθμό, εντάσσεται στα πλαίσια ενός τοπικού πολιτισμού αυτοτελούς και ιδιόρρυθμου, μέγιστης σημασίας για το νέο Ελληνισμό». Η ανάγκη για την προστασία της τόσο πολύτιμης κτήσης κάνει τη Βενετία να κατασκευάζει πολλά στρατιωτικά έργα, σε όλη τη διάρκεια των τεσσάρων αιώνων της κυριαρχίας της. Οι παλιές βυζαντινές οχυρώσεις επισκευάζονται κι επεκτείνονται.

Η αυξανόμενη τουρκική απειλή, ιδιαίτερα μετά την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης, αυξάνουν τις απαιτήσεις για οχυρωματικά έργα κυρίως το 16^ο και 17^ο αιώνα. Έτσι καλούνται στην Κρήτη Ιταλοί μηχανικοί και τους αναθέτει το σχεδιασμό και την εκτέλεση αυτών των έργων. Ο Βερονέζος αρχιτέκτονας του μανιερισμού Michele Sanmicheli, σχεδιάζει την οχύρωση της Κάντιας το 1462. Η κατασκευή των τειχών κράτησε 100 χρόνια κι είναι από τα μεγαλύτερα και σπουδαιότερα οχυρωματικά έργα της εποχής που σώζονται μέχρι σήμερα.

Το 1538 ο Sanmicheli σχεδιάζει την οχύρωση του Ρεθύμνου και των Χανίων, ενώ η γνωστή Φορτέτσα του Ρεθύμνου άρχισε να κατασκευάζεται το 1573. Εκτός από τις οχυρώσεις των πόλεων, υπάρχουν στο νησί πολυάριθμα φρούρια (καστέλλια), όπως για παράδειγμα τα χαρακτηριστικά φρούρια Γραμβούσας, Σπιναλόγκας και Φραγκοκάστελλου.

Το μέγεθος αυτών των έργων, ο μεγάλος αριθμός τους, ο τρόπος κι η διάρκεια κατασκευής τους, επηρέασαν σημαντικά όλη την αρχιτεκτονική της εποχής και την εξέλιξη της. Είναι γνωστό πως στα έργα αυτά, όπως και σε όλα τα δημόσια έργα, χρησιμοποιούνται ντόπιοι μαστόροι, *μουργάροι*, και συχνά κι Έλληνες αρχιτέκτονες, *proti*, όπως ο Νικολάκης Ζένος, ο Μανόλης Τσαγκαρόπουλος, ο Μανόλης Λίτινας κ.ά. Είναι λοιπόν φυσικό, στοιχεία είτε τεχνικά είτε μορφολογικά των οχυρωματικών έργων να μεταφέρονται συχνά και στην κατασκευή των ιδιωτικών σπιτιών και των άλλων έργων στο νησί. Χαρακτηριστικό τέτοιο στοιχείο είναι η ενίσχυση της κάτω γωνίας των κτιρίων, με διαπλάτυνση της βάσης και διαμόρφωση των πλευρών με μια λοξή («σκαρπωτή») λιθοδομή από λαξευτή πέτρα. Είναι η γνωστή *καντονάδα*, στοιχείο που συνεχίζει να υπάρχει στη λαϊκή αρχιτεκτονική της Κρήτης μέχρι τις αρχές του αιώνα μας, όπως στο χωριό Μίλατος. Η χρησιμοποίηση της *καντονάδας* γίνεται όχι μόνο για λόγους μορφολογικούς, αλλά πιθανότατα για καλύτερη θεμελίωση κι εξασφάλιση μεγαλύτερης αντισεισμικότητας στο κτίριο.

Η Βενετία δεν ενδιαφέρεται μόνο για τα στρατιωτικά έργα. Ο οικοδομικός εξωραϊσμός της πρωτεύουσας και των πόλεων είναι στενά δεμένος με το ηθικό κύρος της Διοίκησης. Η «Γαληνότατη Δημοκρατία» προσπαθεί να επιβάλλει το γόητρο της με καλοσχεδιασμένα δημόσια κτίρια αναγεννησιακής αρχιτεκτονικής, όπως τα παλάτια του Δούκα στην Κάντια και των Ρεκτόρων στα Χανιά και Ρέθυμνο, οι «Λότζες», οι κρήνες, οι πύλες, οι πύργοι των ρολογιών, μνημεία, πλατείες κ.τ.λ. Ας σημειωθεί πως η Λότζα Ηρακλείου, που έγινε το 1628, θεωρείται ένα από τα σημαντικότερα κτίσματα της εποχής. Η σύνθεση της πρόσοψης θυμίζει λύσεις του Palladio και του Sansonino. Σημαντικό κτίσμα της εποχής είναι κι η Λότζα του Ρεθύμνου. Για τα έργα αυτά, όπως και για τις οχυρώσεις, η «Αυθεντία» μετακαλεί συχνά Ιταλούς μηχανικούς.

Οι Βενετοί φεουδάρχες υποχρεώνονται εκτός από την κατοικία (βίλα ή πύργο) στην περιοχή του φέουδου τους, να διατηρούν και κύρια κατοικία σε μια από τις πόλεις Χανιά, Ρέθυμνο και Ηράκλειο. Στη φροντίδα αυτή για την εμφάνιση των πόλεων οφείλεται κι η απόφαση της Διοίκησης του 1416, που υποχρεώνει τους κατοίκους της Ruga Magistre στο Ηράκλειο να κτίζουν τις προσόψεις των σπιτιών με πέτρα. Αλλά κι οι Κρητικοί φεουδάρχες κι οι “cittadini” (αστοί) χτίζουν κι αυτοί αξιόλογα κτίσματα, ακολουθώντας το παράδειγμα των Βενετών, κυρίως το 15^ο και 16^ο αιώνα, που οι συνθήκες είναι πιο ειρηνικές. Όμορφα σπίτια με ίσιες σκεπές όπως συνηθίζεται στην Ανατολή, όμορφους κήπους και εξαιρετικούς δρόμους⁴.

Αλλά και στην αρχιτεκτονική των κατοίκων είτε των Φεουδαρχών είτε των αστών παρατηρούνται, όχι με τόση καθαρότητα όπως στα μοναστήρια και στα δημόσια έργα, πολλές επιρροές της αναγεννησιακής αρχιτεκτονικής. Τα αναγεννησιακά αυτά στοιχεία εμφανίζονται κυρίως στη διαμόρφωση των όψεων κι είναι συνήθως η τοξωτή πόρτα με παραστάδες και διακοσμήσεις κι ο τονισμός των ανοιγμάτων (τα δίλοβα παράθυρα, τα φουρούσια). Αλλά το πιο ενδιαφέρον παραδοσιακό στοιχείο που εμφανίζεται σ’ όλα τα αναγεννησιακά κτίσματα της Κρήτης είναι το δώμα. Τα δώματα της βενετικής Κρήτης εντυπωσιάζουν τους περιηγητές που συχνά αναφέρονται με θαυμασμό σ’ αυτά. Ο Felix Faber περιγράφει το 1480-1483: «Τα σπίτια της Κρήτης είναι ψηλά, χτισμένα με καλή πέτρα. Κι όλων η σκεπή είναι εντελώς επίπεδη όπως μια όμορφη σάλλα και στις σκεπές μπορεί κανείς να περπατήσει όπως και στους δρόμους. Είναι βαμμένες και ασβεστωμένες ώστε να μαζεύουν το νερό της βροχής». Κι ο Jacques Le Saige που επισκέφτηκε την Κάντια το 1518 γράφει: «Συγκεντρώνουν το βρόχινο νερό σε στέρνες για τις ανάγκες όλου του χρόνου... Όλα τα σπίτια έχουν γκρεμιστεί από το σεισμό του 1500. Πριν από την καταστροφή τα σπίτια ήταν σωστά παλάτια κι είχαν ταράτσες. Έτσι που μπορούσε κανείς να περπατάει στις σκεπές όπως και στους δρόμους. Αυτές οι ταράτσες είναι τόσο στεγανές που δεν τις διαπερνά η βροχή. Τα νερά περνούν από λούκια και φεύγουν».

Διαπιστώνουμε λοιπόν πως η επίσημη κρατική αρχιτεκτονική της εποχής αυτής χρησιμοποιεί αναγεννησιακά πρότυπα, που τα προσαρμόζει στις τοπικές κλιματολογικές και κατασκευαστικές συνθήκες. Η λαϊκή αρχιτεκτονική παράλληλα χρησιμοποιεί απλουστευμένα βασικά βενετσιάνικα χαρακτηριστικά που συνεχίζουν να χρησιμοποιούνται μέχρι τις μέρες μας στη λαϊκή αρχιτεκτονική, όπως η τοξωτή διαμόρφωση της εισόδου.

Η προσαρμογή της αναγεννησιακής αρχιτεκτονικής στις τοπικές συνθήκες κι η διατήρηση παραδοσιακών στοιχείων, είχαν σαν αποτέλεσμα τη δημιουργία μίας ντόπιας κρητικής αναγεννησιακής αρχιτεκτονικής. Κι όπως παρατηρεί ο Δημακόπουλος, «...μπορούμε να καταλήξουμε στο γενικό συμπέρασμα πως στο Ρέθυμνο κι ευρύτερα στην Κρήτη του Θεοτοκόπουλου και του Κορνάρου, έχουμε μια αρχιτεκτονική εξέλιξη από την ώριμη Αναγέννηση στο Μανιερισμό και στα πρόθυρα του Μπαρόκ».

Οι ιδιωτικές κατοικίες της βενετοκρατούμενης Κρήτης είναι από τα λίγα παραδείγματα που σώζονται σ’ όλο τον ελληνικό χώρο. Η σημασία τους είναι μεγάλη. Μας δείχνουν τις προσαρμογές της αναγεννησιακής αρχιτεκτονικής της Δύσης στις τοπικές συνθήκες αλλά και μας πληροφορούν για τα στοιχεία που επηρέασαν την εξέλιξη της αστικής αλλά και της αγροτικής κατοικίας στο νησί. Ένας αρκετά μεγάλος αριθμός αστικών κατοικιών της τελευταίας φάσης της Βενετοκρατίας σώζεται κυρίως στα Χανιά και στο Ρέθυμνο. Είναι ό,τι απέμεινε από τις σχεδόν ολοκληρωτικές καταστροφές της τουρκικής κατάκτησης, από τους σεισμούς, τη φθορά του χρόνου, την εγκατάλειψη κι αδιαφορία, αλλά πολλές φορές και την «ανανεωτική» επιδρομή.

⁴ Κ. Σιμόπουλος, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, τομ. Α', Αθήνα 1976, 341 και ο Pietro Casola συμπληρώνει: «Όμορφα τα μέγαρα και τα σπίτια, αλλά σου φαίνονται ατελείωτα με τις επίπεδες σκεπές τους».

Πολλές κατοικίες-πύργοι εξοχικές βίλες των Βενετών φεουδαρχών, σώζονται στην ύπαιθρο, καθώς και στοιχεία απλούστερων βενετσιάνικων εξοχικών σπιτιών σε ερείπια. Αλλού ένα βενετσιάνικο θύρωμα, ένα παράθυρο, ένα φουρούσι, ένα ερειπωμένο αρχοντικό δίνει πολύτιμες πληροφορίες για την εξέλιξη της αναγεννησιακής κρητικής αρχιτεκτονικής. Η καταγραφή που έκανε ο Giuseppe Garola πριν 70 χρόνια είναι πολύτιμη σήμερα, μια που τα περισσότερα από αυτά τα στοιχεία δεν υπάρχουν πια ή έχουν υποστεί τρομερές φθορές κι αλλοιώσεις.

α) Αστική κατοικία.

Τα κύρια μέρη του σπιτιού είναι το ισόγειο, *το κατώγι*, ο μεσόροφος, *το μετζάο* (βενετσιάνικα mesa ή mezzado), κι ο όροφος, *το ανώγι*. Χαρακτηριστικά στοιχείο στην τυπολογία της κατοικίας είναι η ύπαρξη κύριας αυλής και πολλές φορές και δεύτερης βοηθητικής. Η θέση της αυλής καθορίζεται κυρίως από το μέγεθος των οικοπέδων. Σε πλατυμέτωπα οικόπεδα συναντάμε την αυλή να καταλαμβάνει ένα ακριανό τμήμα του προσώπου του οικοπέδου. Η είσοδος γίνεται κατευθείαν από το δρόμο με μια ψηλή *πορτέλλα* κι απομονώνεται τελείως μ' έναν ψηλό μαντρότοιχο. Το σπίτι αναπτύσσεται σε σχήμα Γ γύρω της. Στην αυλή υπάρχει η πέτρινη σκάλα για τον όροφο, η σκάφη για το πλύσιμο των ρούχων και το πηγάδι. Επειδή τα οικόπεδα των οχυρωμένων πόλεων ήταν συνήθως στενομέτωπα από έλλειψη χώρου, δε συναντιέται συχνά ο τύπος αυτός. Ο πιο συνηθισμένος τύπος αστικού σπιτιού έχει την αυλή στο εσωτερικό. Το σπίτι σχηματίζει Γ ή Π γύρω από την αυλή, που η τέταρτη πλευρά της κλείνεται από τη μεσοτοιχία του διπλανού σπιτιού. Η είσοδος γίνεται από ένα σκεπαστό τμήμα που πάνω του υπάρχει ο όροφος. Ο τύπος αυτός, απλουστευμένος σε μορφολογικά στοιχεία, συναντιέται κυρίως στην ύπαιθρο ακόμα μέχρι σήμερα. Είναι ο τύπος του σύνθετου σπιτιού με αυλή και σκεπαστή είσοδο.

Στην κύρια αυλή ή στη βοηθητική, αν υπήρχε, βρισκόταν το πηγάδι, το *μποτζάλε* (βεν. pozzo), η στέρνα, ή *γιστέρνα* (βεν. cisterna), που συγκέντρωνε με τη βοήθεια των *κοντούτων* τα νερά της βροχής από το δώμα και η σκάλα για τον όροφο. Ακόμα, βρισκόταν σ' αυτή η σκάφη για το πλύσιμο των ρούχων. Πολλές φορές δεν υπάρχει καθόλου αυλή και το ρόλο της παίζει ένας κεντρικός χώρος εισόδου που συγκεντρώνει τις βοηθητικές λειτουργίες.

Στο *κατώγι* υπήρχαν οι βοηθητικοί χώροι, αποθήκες για τα τρόφιμα (στάρι, λάδι, κρασί) και για τα καζάνια όπου οι κάτοικοι έφτιαχναν το περίφημο κρασί τους. Ακόμα εδώ έμεναν πιθανότατα κι οι υπηρέτες, οι *φαμέγιοι*. Μπροστά υπήρχε το *μαγαντζίνο* (βεν. magazzen και αραβ. makhazin), που χρησίμευε για μαγαζί ή για εργαστήριο ή ακόμα και για αποθήκη. Είναι συνήθως στενόμακρος χώρος, μοιρασμένος από μια σειρά εγκάρσια διαταγμένα οξυκόρυφα τόξα. Συνήθως στεγάζεται με ξύλινη δοκιδωτή οροφή και σπανιότερα με θόλο. Το χαρακτηριστικό του είναι ότι έχει είσοδο με μεγάλο πλάτος και χαμηλωμένο τόξο.

Το *μετζάο*, προοριζόταν κυρίως για την επαγγελματική απασχόληση του νοικοκύρη. Το *ανώγι* περιλαμβάνει μια μεγάλη σάλα ορθογωνικού σχήματος, το *πόρτεγο*, όπου συγκεντρώνεται η οικογένεια και οι επισκέπτες. Συνήθως έχει τη στενή πλευρά του προς το δρόμο και φωτίζεται με 2 ή περισσότερα παράθυρα υψηλόκορμα ή εξωστόθυρες με αναγεννησιακή διαμόρφωση της εξωτερικής όψης. Πολλές φορές συναντάμε διπλά παράθυρα, παρακυπτικά και φωτιστικά. Δίπλα ή πίσω βρίσκονται οι *κάμερες* του σπιτιού. Στο πίσω μέρος του ορόφου είναι το μαγειρείο, το αποχωρητήριο κι ένας εξώστης. Είναι στραμμένα στην εσωτερική αυλή κι οδηγεί σ' αυτά μια πέτρινη σκάλα.

Τα μορφολογικά στοιχεία είναι κυρίως η διαμόρφωση των θυρωμάτων και των παραθύρων με παραστάδες ή κολόνες και με τοξωτό ή ευθύγραμμο ανώφλι. Οι παραστάδες έχουν κλασική διάρθρωση με βάση-κορμό-κιανόκρανο ή επίκρανο (εικ. 54). Τα κλειδιά των τόξων τονίζονται είτε με την απλή προεξοχή του κεντρικού αψιδόλιθου είτε με γλυπτό φυτικό διάκοσμο. Με γλυπτό διάκοσμο στολίζονται και τα πλευρικά τρίγωνα του τόξου. Συνηθίζονται ακόμα τα οικόσημα κι οι επιγραφές που κυρίως είναι στα λατινικά. Ο τονισμός του κεντρικού θυρώματος της *πορτέλλας* όπως τη λένε σήμερα οι Κρητικοί, έχει διατηρηθεί στη λαϊκή αρχιτεκτονική με γλυπτό διάκοσμο και μ' επιγραφές.

Η κατασκευή των σπιτιών γίνεται με αργολιθοδομή πάχους 0,50 ως 0,70 μ. Σε μερικά μέρη του σπιτιού κατασκευάζονται και λεπτοί ξύλινοι διαχωριστικοί τοίχοι. Στις λιθοδομές χρησιμοποιείται ακανόνιστος ή ορθογωνισμένος πωρόλιθος κι ισχυρό κονίαμα. Χαρακτηριστικό στοιχείο είναι η χρήση σφηνών από μικρές πέτρες. Οι λιθοδομές καλύπτονται με επιχρίσματα. Ξεχωρίζουν μόνο το πέτρινο πλαίσιο των ανοιγμάτων. Οι λαξευτές τοιχοποιίες είναι σπανιότερες και τις συναντάμε κυρίως στις γωνιές των κτιρίων, στους λαμπάδες των ανοιγμάτων και στα στηθαία των κλιμακοστασίων. Το αρμολόγημα των εμφανών λαξεμένων λιθοδομών είναι επηρεασμένο από την αρχιτεκτονική των φρουρίων κι οχυρώσεων που εφαρμοζόταν στην Κρήτη. Η επένδυση με λαξευτό πωρόλιθο γίνεται συνήθως σε μια μικρή περιοχή ή σ' ένα μέρος της πρόσοψης με τη μορφή ισόδομης λιθοδομής. Στους εξωτερικούς σοβάδες χρησιμοποιείται ένα κοκκινωπό αργιλικής σύστασης χώμα, *σμέλουγκα*, ανακατεμένο με άμμο και άφθονο ασβέστη.

Αλλά το πιο χαρακτηριστικό απ' όλα τα στοιχεία του σπιτιού κι ενδιαφέρον στην κατασκευή είναι το δώμα⁵. Η απορροή του νερού γινόταν όπως σήμερα με πέτρινες σκαλιστές *κουτσουνάρες* κι *αναγλυφάδες*. Τα δάπεδα του *πόρτεγου*, του *μετζάου*, των κοιτώνων ήταν ξύλινα. Η κεντρική αυλή, το *μαγαντζίνο*, το μαγειρείο, το αποχωρητήριο, η *λοτζέττα* ήταν στρωμένα με μεγάλες ορθογωνικές πλάκες. Πολλές φορές στις αυλές βρίσκουμε δάπεδα με βότσαλα, *χοχλάδια*, με σχηματικές παραστάσεις. Στην υπηρεσιακή αυλή τα δάπεδα στρώνονται με πέτρες με ακανόνιστο σχήμα. Η σκάλα γινόταν με μεγάλα πέτρινα σκαλοπάτια που στηρίζονταν από τη μια μεριά στον τοίχο του σπιτιού κι από την άλλη σ' ένα παράλληλό του που χτίζεται εξωτερικά.

β) Πύργοι – κατοικίες.

Σε ολόκληρη την Κρήτη βρίσκουμε πύργους – κατοικίες των Βενετών Φεουδαρχών, που τους χρησιμοποιούσαν για να ελέγχουν τα φέουδά τους, αλλά και για να μαζεύουν τους φόρους που επέβαλαν στους κολίγους τους. Οι κατοικίες αυτές έχουν όλα τα χαρακτηριστικά της φρουριακής αρχιτεκτονικής, όπως τα χωρίς ανοίγματα ισόγεια και τη «σκαρπωτή» ενισχυμένη βάση, την *καντονάδα*, που καταλήγει στο γνωστό *κορδόνι* των οχυρώσεων.

Όπως παρατηρεί ο Gerola, ο παλιότερος τύπος έχει σχήμα τετράγωνο, σχετικά περιορισμένης επιφάνειας μ' ένα ή δύο χώρους στο ισόγειο. Η είσοδος είναι συνήθως στον όροφο, όπου ανεβαίνει κανείς μ' εξωτερική πέτρινη σκάλα που συνεχίζεται σε μία μικρή ξύλινη ανασυρόμενη. Έτσι προστατεύεται καλύτερα η είσοδος από τους επιτιθέμενους. Τα παράθυρα είναι λίγα και μικρά. Σχεδόν πάντα επάνω από την είσοδο υπάρχει η απαραίτητη *καταχύστρα*. Ο τελευταίος όροφος στην ταράτσα έχει ψηλό στηθαίο για μεγαλύτερη προφύλαξη.

Στην εξέλιξη του ο πύργος – κατοικία, αποκτά περισσότερους χώρους γύρω από τον κεντρικό φρουριακό πυρήνα. Το σχήμα του είναι τώρα ένα μακρόστενο ορθογώνιο κι έχει περισσότερα χαρακτηριστικά μίας μονιμότερης κατοικίας. Συνήθως τοποθετείται παράλληλα στις καμπύλες, όπως ο πύργος της Ετιάς στην επαρχία Σητείας, της Ρογδιάς καθώς και ο πύργος των Ψηλών Αρχοντικών στην Κριτσά. Κάθετα στις καμπύλες έχουμε το παράδειγμα του πύργου των Κουρμούληδων στον Κουσέ και του πύργου στο Γεράνι.

Ο πύργος της Ετιάς στη Σητεία είναι από τα σπουδαιότερα βενετσιάνικα κτίσματα, όπως σημειώνει ο Gerola, όχι μόνο της υπαίθρου αλλά και των πόλεων. Το ορθογώνιό του έχει διαστάσεις 18,30 X 15,000 μ. περίπου.

Ο πύργος της Ρογδιάς τοποθετείται στο πρώτο μισό του 15^{ου} αιώνα κι επιβεβαιώνεται από το οξυκόρυφο παράθυρο της κουζίνας που σώζεται ακόμα. Εδώ θα έπρεπε ν' αναφέρουμε τους πύργους στο χωριό Μαρουλάς της επαρχίας Μυλοποτάμου στο Ρέθυμνο. Παρ' ότι ο Gerola τους αναφέρει σαν τουρκικούς, θα έπρεπε να ερευνηθεί σε βάθος το θέμα, γιατί τα μορφολογικά τους στοιχεία είναι καθαρά βενετσιάνικα.

⁵ Το δώμα, χαρακτηριστικό μορφολογικό στοιχείο στην αρχιτεκτονική όλης της λεκάνης της Μεσογείου, έχει διασωθεί από την Αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Οι ιδιωτικές κατοικίες και τα ανάκτορα της Μινωικής Κρήτης στεγάζονται με δώμα, που συνεχίζει να είναι σε χρήση μέχρι τους βυζαντινούς χρόνους. Η χρήση του δώματος στην Κρήτη επεκτείνεται και στα δημόσια κτίρια της Αυθεντίας. Ο Georges Lengherard (1486), ο Domenico Trevisau (1512), ο Felix Faber (1480-1483), ο Daniel Ecklin (1552), ο Jacques Le Saige (1518) και όλοι οι περιηγητές όλων των εποχών, σημειώνουν με ιδιαίτερη προσοχή και έκπληξη την ύπαρξη επίπεδων ταρασών που μπορούσε κανείς να περπατάει επάνω τους όπως στο δρόμο. Ο Charles Thomson, περιηγητής στα 1730, σημειώνει για τα Χανιά: «Τα σπίτια δίπατα το πολύ, είναι χτισμένα με πλιθιά κι έχουν αγκωνάρια στις γωνιές. Η στέγη πατημένο χώμα, χαλικόστρωτο, είναι επίπεδη με μικρή κλίση για να φεύγουν τα νερά. Εκεί σεργιανίζουν οι ένοικοι, όταν έχει καλό καιρό και κοιμούνται στις ζεστές νύχτες του καλοκαιριού» (Κ. Σιμόπουλος, Αθήνα 1976).

γ) Βίλες.

Στην κατηγορία αυτή των βενετσιάνικων κτισμάτων ανήκουν οι εξοχικές κατοικίες των φεουδαρχών, που ο φρουριακός τους χαρακτήρας έχει ατονήσει. Η κάτοψη και τα μορφολογικά τους στοιχεία ακολουθούν τα αναγεννησιακά πρότυπα της εποχής. Είναι η εποχή που τα δοκίμια περί αρχιτεκτονικής του Serlio και του Palladio βρίσκουν μεγάλη απήχηση στο νησί.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα η βίλα Ροτόντα, όπως ονομάζεται από τους ντόπιους, στο χωριό Καλάθηνες της επαρχίας Κισσάμου. Εδώ ο ντόπιος τεχνίτης χρησιμοποίησε σαν πρότυπο τη Villa Rotonda του Palladio, χωρίς να την αντιγράψει, δημιουργώντας έτσι μία δική του σύνθεση, προσαρμοσμένη στα τοπικά, μορφολογικά και κτιριολογικά στοιχεία. Η βίλα Τρεβιζάν στο Κόκκινο Μετόχι Κισσάμου μας δίνει ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα του τύπου αυτού της αρχιτεκτονικής στο 16^ο αιώνα. Στην κάτοψη μπορεί κανείς ν' αναγνωρίσει μία παραλλαγή κάτοψης του Palladio.

δ) Αγροτικά βενετσιάνικα σπίτια.

Εκτός από τους πύργους – κατοικίες και τις βίλες υπάρχουν ακόμα στην ύπαιθρο τ' απλουστευμένα λαϊκά βενετσιάνικα σπίτια. Ελάχιστα στοιχεία τους σώζονται σήμερα. Ο Gerola όμως αναφέρει αρκετά από αυτά. Τα πιο σημαντικά είναι το σπίτι στην Ανώπολη Σφακίων (εικ. 69), στο Αργουλιώ, στο Ατσιπόπουλο και στην Πόμπια.

Το χαρακτηριστικό στο σπίτι της Ανώπολης είναι το ενδιαφέρον δίλοβο παράθυρο του ορόφου. Στην Πόμπια, ο Gerola αναφέρει το συγκρότημα των δύο βενετσιάνικων σπιτιών με τη λέξη *Konak* (κονάκι), που δείχνει πώς μετά τους Βενετούς οι Τούρκοι αγάδες και μπέηδες χρησιμοποίησαν τους πύργους, τις βίλες κι όλα τα βενετσιάνικα κτίσματα σαν δικές τους κατοικίες. Το ενδιαφέρον των σπιτιών αυτών, που χρονολογούνται στο 15^ο αιώνα, είναι ότι παρουσιάζουν, σε συνδυασμό με τα βενετσιάνικα, αρκετά λαϊκά και βυζαντινά στοιχεία. Είναι ένας τύπος σπιτιού που έχει διατηρηθεί μέχρι σήμερα στη λαϊκή αρχιτεκτονική της Κρήτης.

ε) Πύλες.

Τα βενετσιάνικα στοιχεία που έχουν περισσότερο από όλα διασωθεί στο νησί είναι κυρίως θυρώματα ή πύλες (portone όπως αναφέρει ο Gerola) των κτιριακών βενετσιάνικων συγκροτημάτων. Κι οι Τούρκοι κι οι μετέπειτα ιδιοκτήτες των κτισμάτων αυτών, παρ' όλες τις αλλοιώσεις ή καταστροφές του κύριου οικοδομικού συγκροτήματος, διατήρησαν σε σχετικά καλή κατάσταση σχεδόν πάντα τις πύλες αυτές. Οι *πορτέλες*, όπως τις λένε σήμερα, μας δίνουν συχνά πολύτιμες πληροφορίες για την εποχή τους. Σημαντικές μπορούμε να πούμε πως είναι η πύλη των Sanguinazzo στην Άμναντο, η πύλη στο Χουμεριάκο, η πύλη στο Βενεράτο, η πύλη της βίλας Clodio στον Πίκρη, κι ακόμα οι πύλες στο Μούνδρο και στη Μεγάλη Επισκοπή.

στ) Ελαιοτριβεία.

Από τα σημαντικά βενετσιάνικα κτίσματα της υπαίθρου είναι και τα ελαιοτριβεία, που αρκετά από αυτά σώζουν σήμερα τις εσωτερικές τους *καμάρες* (θόλους).

B. Αγροτικό σπίτι.

Το κρητικό λαϊκό αγροτικό σπίτι ανήκει στον τύπο του πλατυμέτωπου ή στενομέτωπου μονόσπιτου. Είναι λιτά, με απλή κυβική μορφή και μ' ελάχιστα ανοίγματα. Τα υλικά είναι η πέτρα, το ξύλο και το χώμα. Οι Κρητικοί τα χρησιμοποιούν στη φυσική τους κατάσταση ή πολύ λίγο επεξεργασμένα, με μία πρωτόγονη αίσθηση της ύλης, συνεχίζοντας έτσι στη μορφή αλλά και στην κατασκευή τον αρχέγονο τύπο του προϊστορικού σπιτιού της Κρήτης. Έχει έναν αυστηρό, ασκητικό χαρακτήρα. Πολλές φορές δύσκολα το ξεχωρίζεις από το βουνό όπου είναι γατζωμένο.

Ο χαρακτήρας του Κρητικού σπιτιού δικαιολογείται από την τραχύτητα του χώρου αλλά και της ζωής. Το βουνό, πηγή ζωής και καταφύγιο, οι συνεχείς επαναστάσεις και καταστροφές έκαναν τον Κρητικό να μην πιστεύει στη μονιμότητα του κτίσματός του. Αναγκασμένος να ξαναχτίζει από την αρχή πάνω στα ερείπια το σπίτι του, το χτίζει με έναν τρόπο πρόχειρο και γρήγορο, δίνοντας έτσι το χαρακτήρα του προσωρινού.

α) Θολιαστό σπίτι.

Τα κτίσματα αυτά είναι κυρίως πρόχειρες κατοικίες βοσκών. Τις συναντούμε στο οροπέδιο της Νίδας στον Ψηλορείτη, στα Σφακιά αλλά και σε άλλες περιοχές. Είναι τα *μιτάτα* ή *κούμοι* όπως λένε τις καλύβες αυτές. Η τέλεια έλλειψη ξυλείας από την περιοχή αναγκάζει τους κατοίκους σ' αυτή τη λύση. Στο οροπέδιο της Νίδας τα *μιτάτα* χτίζονται με το εκφορικό σύστημα, με σχιστόπλακες από την περιοχή. Μία μικρή χαμηλή πόρτα κι η τρύπα στην οροφή για να φεύγει ο καπνός είναι συνήθως τα μόνα ανοίγματα. Μία γωνιά στρωμένη με θάμνους χρησιμεύει για κρεβάτι. Οι πεζούλες είναι πέτρινες μέσα κι έξω (εικ. 19). Μία μεγάλη σχιστόπλακα χρησιμεύει για τραπέζι. Τα κτίσματα αυτά σε φέρνουν αιώνες πίσω στην ιστορία του τόπου.

Μία άλλη κατασκευή πρωτόγονου θολιαστού κτίσματος συναντάμε στα Σφακιά όπως π.χ. στο οροπέδιο του Ασφένδου. Ο θόλος είναι πολύ χαμηλωμένος και η κατασκευή του πρωτόγονη. Χτίζουν *καμάρες* με λάσπη κι ημιλαξευτές πέτρες, σ' απόσταση 10-20 εκ. τη μία από την άλλη, σχηματίζοντας έτσι μία σειρά τόξων. Τα ενδιάμεσα γεμίζουν με πέτρες γεμάτες κοιλότητες που δένουν η μία με την άλλη. Έτσι, η κατασκευή στηρίζεται μάλλον στην τριβή παρά στις ενεργητικές ωθήσεις. Ο θόλος δε μένει τελικά εμφανής αλλά σκεπάζεται με δώμα.

β) Σπίτι με δώμα.

Ο αρχικός πυρήνας του κρητικού λαϊκού αγροτικού σπιτιού ανήκει στον τύπο του δωματοσκέπαστου μονόχωρου, πλατυμέτωπου ή στενομέτωπου σπιτιού, που συναντάμε και στον υπόλοιπο ελλαδικό χώρο αλλά και σ' όλη τη Μεσόγειο. Είναι συνήθως ένα καθαρό μακρόστενο ορθογώνιο που συγκεντρώνει στο εσωτερικό του όλες τις λειτουργίες, το μαγείρεμα, τον ύπνο, τη φύλαξη των καρπών και των αγαθών της χρονιάς και συχνά τον ύπνο και τη φύλαξη των απαραίτητων κατοικίδιων ζώων, όπως του γαϊδουριού και της κατσίκας. Οι διαστάσεις του προκύπτουν από τις κατασκευαστικές δυνατότητες των υλικών όπως είναι τα μήκη των ξύλων για την κατασκευή του δώματος, που κυμαίνονται από 2,50 ως 3,50 μ. και το διαθέσιμο χώρο για το χτίσιμο του σπιτιού. Έτσι, στο στενομέτωπο τύπο, το πλάτος δεν ξεπερνά τα 3,50 μ. και το μήκος βρίσκεται σε αναλογία 1:2 ή 1:3. Η επιφάνεια του σπιτιού για όλες τις ανάγκες του ιδιοκτήτη στον αρχικό πυρήνα κυμαίνεται από 25 ως 35 τ.μ. Ο τύπος αυτού του σπιτιού συναντιέται σήμερα στα *μετόχια*, τους εποχιακούς οικισμούς. Στο στενομέτωπο τύπο μονόχωρου η είσοδος από τη στενή πλευρά είναι συνήθως μετακινημένη από τον άξονα του κτίσματος προς την άκρη. Αυτό δίνει τη δυνατότητα να τοποθετηθεί στο υπόλοιπο τμήμα της πρόσοψης ένα τζάκι γωνιακό, απλής μορφής με *παρασιά*, που χρησιμεύει για το μαγείρεμα αλλά και για το ζέσταμα του σπιτιού. Κι ακόμα μένει λίγος χώρος για να γίνει ένα μικρό παράθυρο. Στο βάθος του κτίσματος διαμορφώνεται η γωνιά για τον ύπνο, με μία χτιστή πεζούλα. Στην εξέλιξη της, η γωνιά αυτή διαμορφώνεται σ' ένα πατάρι, το *σοφά*.

Ο χώρος που μένει αποκάτω χρησιμεύει για αποθήκη, ο *μαγαντζές*. Στους πλαϊνούς τοίχους διαμορφώνονται εσοχές για το σταμνί, ο *λαινοστάτης*, και το ντουλάπι. Όταν το κατοικίδιο ζώο από έλλειψη χώρου μένει κι αυτό μέσα στο σπίτι, τότε χρησιμοποιείται ο *μαγαντζές* για το γαϊδουράκι και κάποια χτιστή πεζούλα για να ξαπλώνει η κατσίκα. Χτιστές πεζούλες που χρησιμεύουν για ν' ακουμπάνε τα ασκιά με τον καρπό ή για κάθισμα συμπληρώνουν τον αρχικό πυρήνα του λαϊκού αγροτικού μονόσπιτου.

Στον αντίστοιχο πλατυμέτωπο τύπο η είσοδος γίνεται συνήθως στο κέντρο σε μία από τις μεγάλες πλευρές. Ένα μικρό παράθυρο κοντά στην πόρτα συμπληρώνει τον φωτισμό. Η πόρτα στο κέντρο δίνει τη δυνατότητα να ξεχωρίσουν οι λειτουργίες. Στη μία στενή πλευρά το μαγείρεμα, στην άλλη ο ύπνος σε πεζούλα ή σε *σοφά*. Το πλατυμέτωπο μονόχωρο στην εξέλιξη του έχει τη δυνατότητα να αποκτήσει ένα *σοφά* ύπνου και στις δύο στενές πλευρές του. Τότε το τζάκι μπαίνει στη μεγάλη πλευρά της εισόδου.

Στις παραπάνω παραλλαγές του απλού μονόσπιτου έρχεται να προστεθεί συχνά ένα στεγασμένο *αζωστάρι*, που συνήθως περιλαμβάνει και το φούρνο. Το *αζωστάρι* αυτό στεγάζεται, όπως και το σπίτι, με δώμα που στηρίζεται σε ξύλινους στύλους. Στα στενομέτωπα σπίτια καλύπτει όλη την πρόσοψη, συνεχίζοντας έτσι τον τύπο του αρχαίου μεγάρου. Στα πλατυμέτωπα καλύπτει ένα τμήμα της πρόσοψης. Η προσθήκη του φούρνου και του στεγασμένου *αζωστή*, σε σχήμα Γ με το κυρίως κτίσμα, είναι η πρώτη προσθήκη για την εξέλιξη του σπιτιού. Ο τύπος αυτός των κτισμάτων, τόσο μορφολογικά όσο και κατασκευαστικά, είναι η συνέχεια του αρχέγονου τύπου του προϊστορικού σπιτιού της Κρήτης.

Η πέτρα και το ξύλο χρησιμοποιούνται στη φυσική τους κατάσταση με την ελάχιστη δυνατή επεξεργασία. Ο Κρητικός, αιώνες τώρα, κατέχει καλά τις δυνατότητες των υλικών που διαθέτει και πώς να τις εκμεταλλευτεί ώστε να μπορέσει να στήσει γρήγορα το καινούργιο του σπιτικό, στη θέση των ερειπίων από τους πολέμους, τις επαναστάσεις και τους σεισμούς. Εκμεταλλεύεται τη συνοχή που δίνει η ακανόνιστη μορφή του φαγωμένου ασβεστόλιθου. Οι στραβάδες του ξύλου ή οι διχάλες αξιοποιούνται λειτουργικά.

Όταν χρειάζεται ν' αυξηθεί το πλάτος ή το μήκος του σπιτιού, τότε προστίθεται ένα ξύλινο *μεσοδόκι* που βοηθάει στη στήριξη του δώματος. Το *μεσοδόκι* στηρίζεται και σ' ένα ή δύο ξύλινους στύλους. Ο ξύλινος αυτός στύλος, ο *κέντης* ή *λυρατζής* ή *μποντέλλο* ή *στάτης* όπως τον λένε, έχει τις ρίζες του στη μινωϊκή εποχή. Το ξύλινο *μεσοδόκι* έρχεται να το αντικαταστήσει ένα λίθινο ημικυκλικό τόξο, η *καμάρα*. Η *καμάρα*, όπως και το *μεσοδόκι*, γίνονται για ν' αντιμετωπιστεί το μικρό μήκος των ξύλων, ο λυγισμός που δημιουργούν τα φορτία του χώματος στο δώμα, που με την προσθήκη που γίνεται για τη συντήρησή του κάθε χρόνο αποκτά ένα σημαντικό πάχος, αλλά και το φορτίο του χιονιού στα ορεινά, ν' ανακουφιστούν οι πλαϊνοί τοίχοι και ν' αυξηθεί η ωφέλιμη επιφάνεια του σπιτιού.

γ) *Καμαρόσπιτο*.

Τα *καμαρόσπιτα* συναντώνται σ' ολόκληρη την Κρήτη κι είναι ο πιο διαδομένος κι αγαπητός τύπος σπιτιού. Συχνότερα συναντιέται σε μέρη όπου λείπουν τα δάση που μπορούν να προμηθεύουν μεγάλα *μεσοδόκια*. Το χώρισμα του ορθογώνιου της κάτοψης με την *καμάρα* δημιουργεί στα πλάγια τέσσερις χώρους που έχουν λειτουργική αυτονομία, χωρίς να διασπάται η ενότητα του χώρου. Οι χώροι αυτοί χρησιμεύουν για τον ύπνο, το μαγείρεμα, αλλά και σαν βοηθητικοί, όπως πατητήρι, αποθήκη. Το άνοιγμα της *καμάρας* δίνει ένα ύψος που συνήθως επιτρέπει και την «καθ' ύψος» διαίρεση του σπιτιού. Η *καμάρα* χωρίζει το σπίτι σε δύο *σπάλες*, όπως λέγονται, την μπροστινή και την πίσω. Οι τέσσερις κόγχες που διαμορφώνονται από τους πεσσούς της *καμάρας* λέγονται *καντούνια* ή *κουλτούκια* κι έχουν συνήθως το ίδιο πλάτος. Το πλάτος στα *καντούνια*, ανάλογα με την περιοχή, ποικίλει από 1,70 μ. στα Σφακιά, μέχρι 2,50-3,00 μ. Το άνοιγμα της *καμάρας* είναι συνήθως 4,50-5,00 μ.

Στην μπροστινή *σπάλα*, στο ένα *καντούνι* διαμορφώνεται η κουζίνα, το τζάκι ή *καμινάδα* όπως τη λένε, διατηρώντας το βυζαντινό της όνομα. Ο χώρος αυτός χωρίζεται από τον υπόλοιπο με κάποιο χαμηλωμένο τόξο. Είναι χώρος με θαλπωρή και με μία ξεχωριστή σημασία, που περιλαμβάνει το φούρνο και το τζάκι. Πεζούλες, ξύλινα ράφια και *θυρίδες* (εσοχές) συμπληρώνουν τον εξοπλισμό αυτής της γωνιάς, που μαζεύει την οικογένεια στις κρύες μέρες. Το τζάκι καταλήγει στον *ανηφορά*, την καπνοδόχο, μία μεγαλύτερη τρύπα για να φεύγει ο καπνός. Η τρύπα αυτή σκεπάζεται συνήθως μ' ένα σπασμένο πιθάρι, το *σπασοπίθαρο*, που χτίζεται μέσα στο τμήμα αυτό του δώματος που είναι λίγο υπερυψωμένο. Το πιθάρι σκεπάζεται τις βροχερές μέρες με μία πλάκα.

Στο άλλο *καντούνι* της μπροστινής *σάλας* είναι συνήθως το πατητήρι, που σκεπάζεται με ξύλα όλο τον υπόλοιπο καιρό όταν δε χρησιμοποιείται και χρησιμεύει και για ύπνο, ή κάποιος *σοφάς* με αποθήκη, *μπουλμέ*, στον αποκάτω χώρο. Και τα άλλα δύο *καντούνια* διαμορφώνονται ανάλογα με *σοφάδες* κι αποθήκες. Ο κεντρικός χώρος λέγεται *σάλα* και συγκεντρώνει όλη την οικογένεια στις χαρές και στις λύπες. Ο τοίχος που είναι απέναντι στην είσοδο είναι πάντα τυφλός, χωρίς κανένα άνοιγμα. Μία πεζούλα χτιστή σ' όλο το μήκος του ή ένας μεγάλος καναπές κάνουν το χώρο αυτό φιλόξενο κι οικείο. Συνήθως το μοναδικό άνοιγμα είναι η πόρτα κι ένα-δύο πολύ μικρά παράθυρα στους *σοφάδες*. Η αναλογία φωτιστικής επιφάνειας προς την επιφάνεια της κάτοψης στα ορεινά σπίτια είναι περίπου 4%.

Τα *καμαρόσπιτα* είναι κι αυτά στενομέτωπα ή πλατυμέτωπα. Τα *σφακιανά καμαρόσπιτα* είναι κυρίως πλατομέτωπα και παρουσιάζουν ίδιες αναλογίες με τα *καμαρόσπιτα* της Κύπρου. Οι αναλογίες του ορθογώνιου της κάτοψης είναι περίπου 1:2 κι η επιφάνεια που καλύπτει το σπίτι περίπου 30-50 τ.μ..

Η μεγάλη έλλειψη ξυλείας και τα πολύ μικρά μήκη των κορμών για το δώμα κάνουν τους Σφακιανούς να κατασκευάζουν τα *καντούνια* με πολύ μικρό πλάτος, συνήθως από 1,40 ως 1,70 μ. Ο κεντρικός χώρος, η *σάλα*, κρατιέται συνήθως τετράγωνη. Το ορεινό σπίτι μένει ασοβάτιστο εξωτερικά. Τα λιγοστά ανοίγματα και το πέτρινο γείσωμα του δίνουν έναν έντονα ασκητικό χαρακτήρα. Το πρόχειρο και το προσωρινό τονίζονται εδώ, αποτυπώνοντας στο κτίσμα τη ζωή και την ιστορία του τόπου.

Το *καμαρόσπιτο* στην εξέλιξή του μένει στενά δεμένο με την πρωταρχική του μορφή και παράδοση. Προστίθεται άλλη μία *καμάρα* κατά μήκος ή κατά πλάτος, δημιουργώντας τα *δικάμαρα* σπίτια. Αποκτά μεγαλύτερο ύψος κι οι *σοφάδες* αποκτούν μεγαλύτερη αυτονομία με ξύλινα χωρίσματα. Ακόμα προστίθενται κι άλλα κτίσματα σε σχήμα Γ – το *παράσπιτο*, το πατητήρι που βγαίνει στην αυλή, ο *αζιώστης* κ.τ.λ. – μέχρι να καταλήξει να γίνει διώροφο.

Χαρακτηριστικός είναι ο τύπος του *σφακιανού καμαρόσπιτου* με μία εξωτερική σκεπαστή αυλή στην είσοδο, την *καμάρα* (εικ. 91, 96). Ο τύπος αυτός του σπιτιού στην εξέλιξή του μας δίνει το διώροφο *μπροαγιαλίτικο σφακιανό καμαρόσπιτο*. Ο τύπος αυτός συναντιέται κυρίως στη Χώρα Σφακίων και λίγο στα παραθαλάσσια χωριά της επαρχίας αυτής. Η εξέλιξη αυτή του σπιτιού γίνεται για να καλύψει τις ανάγκες της οργανωμένης σχεδόν αστικά ζωής στο 18^ο αιώνα, όταν ακμάζει η Χώρα Σφακίων. Στο δεύτερο όροφο, το *ανώγι*, οδηγεί συνήθως μία εσωτερική ξύλινη σκάλα. Αργότερα προστίθεται εξωτερική επικοινωνία του ορόφου. Ο δεύτερος όροφος δεν καταλαμβάνει όλο το χώρο του ισόγειου αλλά αφήνει ελεύθερο το χώρο που κατέχει στο ισόγειο η *καμάρα*, η σκεπαστή αυλή. Ο όροφος αποκτά κι αυτός ξύλινα χωρίσματα. Εδώ τα ανοίγματα έχουν γίνει μεγαλύτερα και περισσότερα. Η κατασκευή είναι πιο επιμελημένη. Καλάμια ή σανίδες έχουν αντικαταστήσει τα *φιαλώματα* στο δώμα. Τα ξύλινα στοιχεία είναι δουλεμένα έντεχνα, τα κουφώματα συνήθως ταμπλαδωτά και τα κάγκελα περιποιημένα. Τα πρέκια των κουφωμάτων είναι συνήθως από κέδρο της Γαύδου. Τα γείσα πάνω από τα κουφώματα είναι από πλάκες ασπριδερές, τύπου Μάλτας, που είναι κι αυτές γαυδιώτικες. Τα σπίτια σοβατισμένα κι ασπρισμένα, με το μπλε ή καφέ χρώμα στ' ανοίγματά τους, αποκτούν μία πιο χαρούμενη όψη. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το σύνθετο κρητικό σπίτι σε σχήμα Γ με σκεπαστή είσοδο με τόξο. Ο χώρος δίπλα στην είσοδο χρησιμεύει για στάβλος και για αποθήκη. Η αυλή εδώ γίνεται ένα είδος αίθριου. Όταν ο κύριος πυρήνας του σπιτιού είναι διώροφος, μία εξωτερική πέτρινη σκάλα οδηγεί από την αυλή στον όροφο, το *ανώι* ή *οντά*. Η επικοινωνία γίνεται κι εσωτερικά με ξύλινη σκάλα. Στο ισόγειο διαμορφώνεται ιδιαίτερο καθιστικό, το *πόρτενο*. Ο ύπνος γίνεται στο δεύτερο όροφο.

δ) Η κατασκευή.

Η κατασκευή του δώματος δε διαφέρει πολύ από την κατασκευή δωματίων σ' άλλες περιοχές του ελλαδικού χώρου. Ο φέρων οργανισμός του δώματος είναι τα δοκάρια, οι *τράβες*, όπως λέγονται και τα *μεσοδόκια*, που μπαίνουν για να μειώσουν το άνοιγμα των δοκαριών και να ανακουφίσουν την κατασκευή από τα φορτία του δώματος. Τα *μεσοδόκια* είναι χοντροί κορμοί και στηρίζονται στις ειδικές φωλιές στην εσωτερική πλευρά του τοίχου, τις *μεσοδοκιές*. Πάνω από τα *μεσοδόκια* μπαίνουν τα δοκάρια. Είναι χοντρά κλαδιά ή κορμοί διαμέτρου 10-20 εκ. και μήκους 2,50-3,00 μ. και τοποθετούνται σε απόσταση 20-40 εκ. αξονικά. Για να μη σαπίζουν τα δοκάρια και τα *μεσοδόκια*, καίνε τις άκρες τους μέχρι να καρβουνιάσουν. Τα δοκάρια και τα *μεσοδόκια* είναι συνήθως από σκληρό και σχεδόν ακατέργαστο ξύλο, όπως *πρίνο* ή *λιοπρίνι* ή *ασίλακα*. Επάνω από τα δοκάρια μπαίνουν τα *φιαλώματα* ή *προφίλια*. Είναι *σκίζες*, ξύλα με διατομή 5-10 εκ. και μήκος που ποικίλλει, που μπαίνουν για να καλύψουν τα κενά των δοκαριών. Πάνω από τις *σκίζες* στρώνονται τα *φουντώματα*, που είναι ξεροί θάμνοι, *αστυβίδες* ή *σφάκες*. Με τους θάμνους αυτούς προστατεύεται το σπίτι από τα χρώματα που θα έπεφταν από το δώμα.

Συχνά σε πιο προσεγμένες ή μεταγενέστερες κατασκευές οι *σκίζες* αντικαθίστανται με κανονικές πλανισμένες σανίδες, καμία φορά και σχιστόπλακες. Πάνω από τους θάμνους η επιφάνεια που δημιουργείται είναι πολύ ανώμαλη. Για ισοπέδωση αυτής της επιφάνειας στρώνεται το πρώτο χώμα που έχει πάχος 5-10 εκ. και λέγεται *πηλορόδομα*. Το χώμα αυτό –κοινό χώμα- στρώνεται, διαβρέχεται με λίγο νερό, κοπανίζεται και στρώνεται τελικά με το μυστρί. Η εργασία αυτή λέγεται *ρόδομα*. Με το χώμα αυτό δίνουν την πρώτη κλίση, το *ρέμα*, για την απορροή των νερών.

Επάνω από το *πηλορόδομα* στρώνεται το επόμενο στρώμα από ειδικό χώμα αργλικής σύστασης, με θερμομονωτικές και στεγανές ιδιότητες, η *λεπίδο* ή *δοματόχωμα*. Το χώμα αυτό στρώνεται σε πάχος 10-15 εκ., κοπανίζεται με ειδικά κόπανα, τα *δοματοκόπανα*, και *κυλιντρίζεται* με τον *κύλινδρο*. Ακολουθεί κι αυτή η στρώση το *ρέμα* για να φύγουν τα νερά. Όλη η κατασκευή του δώματος εγκιβωτίζεται με μία σειρά από αργούς λίθους στέψης, το *ματσιπέτι*, για να συγκρατιούνται τα νερά της βροχής, που συγκεντρώνονται στην *κουτσούναρα*, υδρορροή συνήθως ξύλινη. Το νερό κυλά σ' ένα φαρδύ λούκι, την *αναλειχάδα*, διαμορφωμένο από επίχρισμα ή σαν πλατιά γλυφή στην πέτρα. Η κατασκευή του δώματος έπρεπε να γίνει χωρίς διακοπή. Έτσι γινόταν συνήθως Κυριακή ή άλλη γιορταστική μέρα, αλλά σε «λίγωση του φεγγαριού για να μη στάζει το δώμα» με τη βοήθεια φίλων και συγγενών.

Για να διατηρηθεί η στεγανότητα του δώματος χρειάζεται συντήρηση κάθε χρόνο. Στο τέλος του καλοκαιριού *δοματίζουν*, στρώνουν νέα *λεπίδα*, αφού ξεριζωθούν τα αγριόχορτα που έχουν φυτρώσει. Έτσι το πάχος του χώματος φτάνει πολλές φορές τα 30-35 εκ. Κάθε 3-4 χρόνια αντικαθιστούν ένα μέρος του χώματος με καινούργιο. Με την προσθήκη αυτών των νέων χωμάτων, το βάρος του δώματος αυξάνει με αποτέλεσμα τα δοκάρια ή τα *μεσοδόκια* να *σελλώνουν*. Τότε τοποθετείται ο ξύλινος στύλος, ο *στάτης* ή *κέντης*. Μετά από πολλά χρόνια γίνεται *ξερόδομα*, αφαίρεση του χώματος και κατασκευή από την αρχή. Στις νεότερες κατασκευές οι *σκίζες* αντικαταστάθηκαν από σανίδες ή καλάμια και το *πηλορόδομα* από λεπτό στρώμα σκυροδέματος.

Η *καμάρα* είναι η πιο λεπτοδουλεμένη κατασκευή στο κρητικό *καμαρόσπιτο*. Κατασκευάζεται από ημίξεστους θολίτες που στο κλειδί έχουν πάχος 20-25 εκ. Η κατασκευή τους περιγράφεται παραστατικά από τον τεχνίτη. Την *καμάρα* την έκαναν πρώτα κάτω στο πάτωμα. Πελεκούσανε τις πέτρες, τις αριθμούσανε και τις σημάδευανε από τη μία μεριά προς την άλλη μέχρι τη μέση που τη λέγανε *κλειδί*, ή μεσαία πέτρα, από την πάνω μεριά πλατιά κι από την κάτω στενή σαν σφήνα. Για να στερεώνεται όσο την έχτιζαν έκαναν με πέτρες και ξύλα το καλούπι της *καμάρας* που στήριζε τις πέτρες μέχρι να *κλειδώσουν* στην κορυφή.

Το δάπεδο γινόταν κι αυτό με χώμα ανακατεμένο με *βουτσά*, την κοπτιά των βοδιών. Το χωμάτινο αυτό δάπεδο το περνούσαν με *ασβεστοταράτσα*, ένα μίγμα από ασβέστη, άμμο και *παρτσελώνα*. Άλλα δάπεδα σε πιο εξελιγμένες μορφές ήταν βοτσαλωτά ή με σχιστόπλακες. Στα ανώγια τα δάπεδα ήταν ξύλινα.

Το κρητικό σπίτι στην αρχική του μορφή έχει ελάχιστα ανοίγματα, πολύ μικρών διαστάσεων. Τα ανοίγματα πλαισιώνονται με λαξεμένα πέτρινα πλαίσια, τα *πελέκια* ή *ρουκούνια* όπως λέγονται. Το υπέρθυρο είναι ευθύγραμμο ή τοξωτό, *καμαρωτό*. Έχει ύψος περίπου 1,80 μ. Η διαμόρφωση του υπέρθυρου και γενικά όλου του πλαισίου της πόρτας αλλά και των μικρών παραθύρων γίνεται με μία ιδιαίτερη φροντίδα και προσοχή. Στους πιο εξελιγμένους τύπους σπιτιών βρίσκουμε μεταγραμμένα στοιχεία από τους βενετσιάνικους χρόνους, με βάσεις και επίκρανα στις παραστάδες της πόρτας και με μία προσπάθεια διακόσμησης του υπέρθυρου. Πιο έντονα παρουσιάζεται το φαινόμενο αυτό στις εξώπορτες των αυλών, τις *πορτέλλες* όπως τις λένε οι Κρητικοί. Η άφθονη κι ευκολοδούλευτη πέτρα των ασβεστολιθικών βουνών της Κρήτης είναι ένα υλικό που προσφέρεται και βοηθάει να συνεχιστούν μέχρι σήμερα αυτές οι κατασκευές.

Οι πόρτες και τα παράθυρα κατασκευάζονται ξύλινα, καρφωτά ή περαστά. Η πόρτα στερεώνεται με τις *στρούφιγγες*. Το πάνω μέρος της ανοίγει ανεξάρτητα και λέγεται *πανωπόρτι*. Αυτό δίνει τη δυνατότητα φωτισμού και αερισμού ενώ εμποδίζει τα ζώα να μπαίνουν στο σπίτι. Για να παραμένει ανοιχτό το *πανωπόρτι* χρησιμοποιείται ο *μπεράτης*.

Οι πέτρινοι τοίχοι σοβατίζονται συνήθως μόνο εσωτερικά με ένα μίγμα από ασβέστη, *παρτσελώνα* και τρίχες κατσίκας για να δένει ο σοβάς. Μυστρίζονται με τρόπο που να μένουν επάνω τους οι μικρές αυλακώσεις του μυστριού, δημιουργώντας έτσι μία έντονα πλαστική επιφάνεια με ποικιλία σχημάτων. Οι εξωτερικοί τοίχοι μένουν συνήθως ανεπίχριστοι, κυρίως στα ορεινά *καμαρόσπιτα*.

Η νομαδική ζωή των κατοίκων των ορεινών κτηνοτροφικών χωριών, αλλά και των γεωργικών στα χαμηλότερα επίπεδα, κάνει δύσκολη τη μεταφορά των επίπλων, που περιορίζονται σ'ελάχιστα. Τα βασικά έπιπλα όπως είναι η πεζούλα ή ο *σοφάς* για τον ύπνο, οι *θυρίδες* για την τοποθέτηση των μικροαντικειμένων, ο *λαϊνοστάτης* για την τοποθέτηση της στάμνας, χτίζονται μαζί με το σπίτι έτσι ώστε όταν τελειώνει το χτίσιμο του σπιτιού να είναι σχεδόν έτοιμο για χρήση.

Για το φαγητό χρησιμοποιείται ένα χαμηλό ξύλινο στρογγυλό τραπέζι, ο *σοφράς*, και χαμηλά σκαμνιά ή καρέκλες. Το πιο βασικό από τα έπιπλα του κρητικού σπιτιού, κυρίως του *καμαρόσπιτου*, είναι ένας μακρύς καναπές που τοποθετείται απέναντι από την είσοδο και δέχεται τους καλεσμένους. Ο αργαλειός, το *αργαστήρι* όπως λέγεται, είναι απαραίτητος για κάθε σπίτι όπου η νοικοκυρά υφαίνει όλα τα υφαντά που χρειάζεται η οικογένεια, όπως είναι οι «πατανιές», τα «χιράμια», οι «πατητές», τα «προσώμια» κ.ά. Τα προικιά, και γενικά ο ρουχισμός φυλάγεται στην κασέλα με ξερά φύλλα τριαντάφυλλου.

Στο μαγειριό υπάρχει το *αλατσερό*, ένα κομμένο φλασκι κι η ξύλινη κουταλοθήκη. Στο *λαϊνοστάτη*, η στάμνα τοποθετείται πάνω σε *αστυβίδα* και το στόμιό της κλείνεται για προφύλαξη με το *σταμναγκάθι*.

Ο εξοπλισμός του σπιτιού συμπληρώνεται με τα διάφορα πιθάρια μεγάλου μεγέθους, λαδοπίθαρα και κρασοπίθαρα. Από την οροφή κρέμεται η *καλαμοτή*, όπου τοποθετούνται τα τυριά. Στην περίοδο του γάμου από την οροφή κρεμιέται κι η *κοντάδα*, μακρύ ξύλο που πάνω του στολίζονται τα προικιά της νύφης. Εδώ θα παρατηρούσε κανείς πως σε αντίθεση με το λιτό κι αυστηρό κτίσμα, τα υφαντά του κρητικού σπιτιού είναι λεπτοδουλεμένα, πολύχρωμα, έχοντας ένα πλούσιο γεωμετρικό διάκοσμο. Εξίσου λεπτοδουλεμένα και διακοσμημένα είναι τα ξύλινα μέρη κι αντικείμενα του αργαλειού.

ε) Το χρώμα.

Στους κρητικούς παραδοσιακούς οικισμούς δεν υπήρχε συνήθως χρώμα. Το γκρίζο της πέτρας του σπιτιού και του βράχου που ακουμπούσε ταυτιζόταν. Αργότερα το άσπρο του ασβέστη άρχισε να κυριαρχεί. Συναντάμε όμως σήμερα αρκετά συχνά την ώχρα, το γαλάζιο, το τριανταφυλλί, όπως στους οικισμούς Μαργαρίτες, Χρωμοναστήρι, Αργυρούπολη, αλλά κυρίως σε οικισμούς με νεοκλασικά στοιχεία, όπως στο χαρακτηριστικό οικισμό των Αρχανών.

Το χρώμα μέσα στο κρητικό σπίτι το δίνουν τα πολύχρωμα υφαντά που το στολίζουν, με χαρακτηριστικό το έντονο κόκκινο.

Γ. Το σπίτι με στέγη.

Σε ορισμένες περιοχές της Κρήτης, κυρίως στα δυτικά μέρη, η στέγη με κεραμίδια έχει αντικαταστήσει το δώμα. Η ανάγκη της συχνής επισκευής του δώματος και τα προβλήματα που δημιουργούσε στην πάροδο του χρόνου, επέβαλλαν την αντικατάστασή του. Σήμερα η αντικατάσταση γίνεται με πλάκες από οπλισμένο σκυρόδεμα.

Οι στέγες αυτές είναι συνήθως μονόρριχτες ή δίρριχτες. Τετράρριχτες στέγες συναντάμε μόνο στα νεοκλασσικά σπίτια, όπως αυτά των Αρχανών Ηρακλείου, και στα σπίτια με σαχνισί που συναντάμε στις αστικές περιοχές.

Ο τύπος του αγροτικού σπιτιού με στέγη είναι συνήθως διώροφος. Στην πιο απλή μορφή του, στο ισόγειο είναι το *πόρτεγο* και στον όροφο ο *οντάς*. Στον *οντά*, όπως και στους άλλους τύπους του διώροφου κρητικού σπιτιού, γίνεται ο ύπνος. Η επικοινωνία γίνεται εσωτερικά με ξύλινη σκάλα που στον *οντά* κλείνει συνήθως με καταπακτή. Όταν υπάρχει αυλή, η επικοινωνία του ορόφου γίνεται και με εξωτερική πέτρινη σκάλα.

Ο όροφος καταλαμβάνει ή ολόκληρο το χώρο που καταλαμβάνει το ισόγειο ή ένα τμήμα του. Στη δεύτερη περίπτωση το υπόλοιπο δώμα είναι η βεράντα του *οντά* και χρησιμεύει για να κοιμούνται στο ύπαιθρο στα ζεστά καλοκαιρινά βράδια ή για να απλώνουν τα σύκα και τις σταφίδες στον ήλιο να στεγνώσουν. Το *πόρτεγο* όταν έχει μεγάλες διαστάσεις ανήκει σε έναν από τους τύπους του *καμαρόσπιτου*. Στην εξέλιξη του σπιτιού, η κουζίνα βγαίνει από το *πόρτεγο*, γίνεται ένα ανεξάρτητο δωμάτιο στην αυλή, σε παράθεση κατά μήκος του κύριου άξονα του σπιτιού ή σε σχήμα Γ. Αυτό συμβαίνει με τις αποθήκες, τα κελλάρια, το πατητήρι, το στάβλο.

Έτσι, οι τύποι των σπιτιών με κεκλιμένη στέγη ανήκουν στον πλατυμέτωπο ή στενομέτωπο ορθογώνιο τύπο ή στον τύπο Γ.

Η αυλή κλείνεται συνήθως με ψηλούς μαντρότοιχους και τονισμένη τοξωτή εξώθυρα. Εδώ, όπως και στους άλλους τύπους του κρητικού σπιτιού, υπάρχει η γούρνα για τα ζώα, το πηγάδι, η *παρασιά*, ο φούρνος, η *πέργολα* για την κληματαριά, οι πεζούλες.

Η στέγη κατασκευάζεται συνήθως από χοντροπελεκημένα ξύλα από κυπαρίσσι.

Στις μονόρριχτες στέγες τα δοκάρια φαίνονται συνήθως στο εσωτερικό. Στις δίρριχτες στέγες κατασκευάζεται ταβάνι από καδρόνια και τάβλες. Οι αρμοί καλύπτονται με πηγάκια. Τα κεραμίδια είναι συνήθως βυζαντινού τύπου και μπαίνουν κολυμπητά.

Στο σύνθετο αυτό τύπο σπιτιού, τα ανοίγματα έχουν γίνει μεγαλύτερα, πλαισιωμένα πάντοτε με καλοδουλεμένα πέτρινα πλαίσια και πέτρινα γείσα για προφύλαξη από τα νερά της βροχής. Η κατασκευή είναι πιο προσεγμένη και τα τονισμένα πέτρινα πλαίσια των ανοιγμάτων, τα τοξωτά υπέρθυρα, οι λαξευμένοι πωρόλιθοι που τονίζουν τις γωνιές των κτιρίων, θυμίζουν βενετσιάνικα στοιχεία αφομοιωμένα και μεταγραμμένα στη λαϊκή αρχιτεκτονική. Η ενίσχυση συχνά του κάτω μέρους της γωνιάς των κτιρίων, ακόμα και μέχρι το 1898 όπως το παράδειγμα στη Μίλοτο, έρχεται να επιβεβαιώσει την επιρροή της λαϊκής αρχιτεκτονικής από τα βενετσιάνικα πρότυπα της Αναγέννησης. Τα στοιχεία αυτά και η ποικιλία των στεγών σε ύψη και κλίσεις και η πολεοδομική δομή, δίνουν τελικά στους οικισμούς αυτούς ένα αναγεννησιακό χρώμα, όπως για παράδειγμα στους Μαργαρίτες Ρεθύμνου.

Δ. Το σπίτι με στέγη και σαχνισί.

Την εποχή της Τουρκοκρατίας, και κυρίως το 19^ο αιώνα, εμφανίζεται ένα νέο στοιχείο στο αστικό σπίτι του νησιού, στις πόλεις Ηράκλειο, Χανιά, Ρέθυμνο και Σητεία. Είναι η προσθήκη ενός κλειστού ξύλινου εξώστη στον όροφο. Ο εξώστης αυτός είναι το *ζώστεγο* ή ο ηλιακός των βυζαντινών, το *σαχνισί* που χαρακτηρίζει όλη την αρχιτεκτονική της βαλκανικής χερσονήσου μετά το 18^ο αιώνα.

Τα *κιόσκια*, όπως λέγονται αυτά τα στοιχεία, τα συναντάμε κυρίως στις πόλεις, μια που οι Τούρκοι κατακτητές έζησαν τον περισσότερο καιρό, και κατά το μεγαλύτερο ποσοστό τους, συγκεντρωμένοι σ' αυτές. Κι ακόμα οι ξύλινες αυτές κατασκευές ενισχύονται κι επιβάλλονται από την Τούρκικη Διοίκηση με τον Αυτοκρατορικό Οικοδομικό Κανονισμό που συντάχτηκε μετά το μεγάλο σεισμό του 1856. Στον κανονισμό αυτό αναφέρεται ακόμα πώς για να χτίσει κανείς *κιόσκι* έπρεπε να καλέσει το μηχανικό του δήμου κι αυτός θα καθόριζε το πλάτος της προεξοχής, ανάλογα με το πλάτος του δρόμου.

Τα ξύλινα αυτά *κιόσκια* είναι κυρίως προσθήκες στα παλιότερα βενετσιάνικα κτίρια, κυρίως στα Χανιά και στο Ρέθυμνο, που προεκτείνουν πάνω από το δρόμο τον *καλό οντά*, το δωμάτιο υποδοχής, που έχει πάρει τη θέση του παλιού *πόρτεγου*. Τα παραδείγματα νέων κατασκευών στα πρότυπα των αρχοντικών με *σαχνισί* της ηπειρωτικής Ελλάδας είναι ελάχιστα, όπως το *κονάκι* του Ρασίχ Αστράκη στο Ηράκλειο. Οι υπόλοιπες κατασκευές είναι απλές. Τα *κιόσκια* αυτά κατασκευάζονται με ξύλινους προβόλους που στηρίζονται σε ξύλινες αντηρίδες ή φουρούσια. Η πρόσοψη κατασκευάζεται από *τσαματά* ή *μπαγδατί* που σοβατίζεται ή, όπως γίνεται κυρίως στο Ρέθυμνο, από ξύλινο πέτσωμα, άλλοτε απλής κατασκευής κι άλλοτε έντεχνα δουλεμένο, με σκαλιστά φουρούσια και καφασωτά στα παράθυρα. Στα Χανιά και στο Ρέθυμνο συναντάμε συχνά τύπους σπιτιών που η ξύλινη επένδυση δεν περιορίζεται στο *κιόσκι* αλλά επεκτείνεται και σ' άλλα τμήματα της πρόσοψης του κτιρίου, πολλές φορές σ' ολόκληρο όροφο.

Στο Ρέθυμνο αλλά και στα Χανιά τα σπίτια αυτά είναι συνήθως στενομέτωπα. Η επικοινωνία του ορόφου με το ισόγειο γίνεται μ' εσωτερική ξύλινη σκάλα. Το ισόγειο χρησιμεύει πολύ συχνά για μαγαζί. Η πρόσοψή του διαμορφώνεται με μία μεγάλη μαγαζόπορτα, με χαρακτηριστικό ανώφλι σε σχήμα χαμηλωμένου τόξου. Οι παραστάδες και το ανώφλι διαμορφώνονται με λαξευτούς παρόλιθους.

Τα ανοίγματα στο σπίτι γίνονται περισσότερα, κυρίως στο *κιόσκι*, και τα παράθυρα κλείνονται με τα απαραίτητα για την εποχή της Τουρκοκρατίας καφασωτά. Τα σπίτια αυτά καλύπτονται με τετράριχτες στέγες.

Στο Ηράκλειο, το Μεγάλο Κάστρο όπως το έλεγαν την εποχή της Τουρκοκρατίας, χαρακτηριστικά είναι τα *κιόσκια* από *μπαγδατί* κι οι αυλές, οι στρωμένες με *χοχλάδια*, με τις νεραντζιές, τους κατηφέδες και το αράπικο γιασεμί που συναντάμε στα βιβλία του Νίκου Καζαντζάκη.

Τυπολογία.

Η εξέλιξη του Κρητικού σπιτιού, από τον απλό μονόχωρο δωματοσκέπαστο τύπο μέχρι το σύνθετο διώροφο, βγήκε από την ανάγκη για βελτίωση του τρόπου ζωής. Σε πιο ειρηνικές εποχές, το απλό μονόσπιτο, παρ' όλη τη λειτουργικότητά του, δεν επαρκεί. Η κουζίνα προστίθεται σαν ιδιαίτερος χώρος στην αυλή, όπως και ο στάβλος. Το ξεχώρισμα του ύπνου γίνεται με την προσθήκη ορόφου.

Τα βασικά κατασκευαστικά στοιχεία, όπως τα μήκη των ξύλων για την κατασκευή του δώματος ή της μονόριχτης στέγης, τα ανοίγματα των *καμαρών* κ.τ.λ. προσδιορίζουν τα βασικά μεγέθη του κρητικού σπιτιού.

Το κρητικό σπίτι, ασκητικό μα και δυναμικό συγχρόνως, αποτέλεσμα των φυσικών και κοινωνικών συνθηκών που το δημιούργησαν, κλείνει μέσα του όλη την ιστορία του νησιού. Είναι η ζωντανή ιστορική μας μνήμη. Η προστασία και διατήρησή του είναι σήμερα επιτακτική ανάγκη.

ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΚΑΙ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ.

•Επαγγέλματα.

Στην Κρήτη υπάρχουν πάνω από 60 λαϊκά παραδοσιακά επαγγέλματα. Μεταξύ των σπουδαιότερων, εκτός από εκείνο του Γεωργού, συγκαταλέγονται και τα παρακάτω επαγγέλματα, το σύνολο των οποίων εκφράζει αγνότητα, παράδοση, φαντασία, μεράκι και αυθορμητισμό.

Αγωγιάτης.

Ο Κρητικός, περισσότερο ορεσίβιος παρά θαλασσινός, είναι δεμένος με το βουνό, όπου βόσκει τα ζώα του, και το χρησιμοποιεί σαν καταφύγιο στους δύσκολους χρόνους⁶. Ο αγωγιάτης ανέλαμβανε και μετέφερε με το φορτηγό ζώο του υγρά (λάδι ή κρασί) ή στερεά από ένα τόσο σε άλλο. Το αγώι κανονιζόταν κατά ξεκοπή ή κατά στραθιά (διαδρομή).

Καρεκλάς.

Ο καρεκλάς με τη χρησιμοποίηση ξύλων από πλάτανο ή από άλλα άγρια συνήθως δέντρα και με τη βοήθεια σχοινιών από βουρλιά ή αφράτου των ποταμών, ο καρεκλάς δημιουργούσε τις καρέκλες που ήταν τριών ειδών. Οι συνηθισμένες με κάθισμα και πλάτη πίσω, οι κοντούλες που δεν είχαν πλάτη και οι ραχατλίδικες, τις οποίες το ένα από τα μπροστινά πόδια ήταν υπερυψωμένο και συνδεόταν με το πίσω πόδι με πλάγιο ξύλινο μπράτσο, ώστε να χρησιμεύει για ακουμπιστήρι απ' αυτόν που κάθεται. Έτσι ο καρεκλάς με τα κύρια εργαλεία του, που ήταν το σκερπάνι, το μανάρι (τσεκούρι), το σφυρί, ο ξυλοφάς, ο σάρακας (πριόνι), το ψαλίδι, το τσαπράζι, το τσερτσέτο, η λίμα, η τανάλια και η σμίλα, δημιουργούσε αληθινά έργα τέχνης.

Βοτανολόγος.

Ο βοτανολόγος, που συνήθως είναι μοναχός, γνωρίζει πάνω από 25 και πλέον αγριόχορτα και πάνω από 250 φαρμακευτικά φυτά που φύονται σε σκιερούς τόπους, σε όχθες ποταμών, σε λόφους, σε πλαγιές, σε μεγάλους βράχους και σε βουνά της Κρήτης. Γνωρίζοντας τα φυτά και τις ιδιότητες τους δίνει συμβουλές για πονοκεφάλους, για πονόδοντους, για στομαχικές ενοχλήσεις, όπως και σε κάθε άλλη περίπτωση που απαιτεί ιατρική συμβουλή. Μαζεύει τα βότανα την άνοιξη, τα ξεραίνει σε σκιερούς χώρους, τα φυλάττει σε γυάλινα βάζα και τα χρησιμοποιεί σε πρώτη ζήτηση.

Καλαθοπλέκτης.

Στις περιοχές που αφθονούσαν οι λυγαριές, οι μυρτιές, οι σφάκες (πικροδάφνες) και τα καλάμια, ευδοκίμησε και το επάγγελμα του καλαθοπλέκτη. Από τις μυρτιές και κυρίως από τις λυγαριές οι καλαθοποιοί αποσπούσαν μακριέ βίτσες με το τσερτσέτο (ειδικό μαχαίρι) και έκαναν τους σκελετούς για να πλέξουν με τα σχισμένα καλάμια καλάθια, κοφίνια, πετροκόφια, χελοπαγίδες και άλλα ενώ μόνο με τις βίτσες έπλεκαν τουπιά για το τυρί και τη μυζήθρα, κόφες για τη μεταφορά των σταφυλιών κ.α.

⁶ Ελ. Πλατάκης, «Το φυσικό περιβάλλον του Νομού Ηρακλείου», *op. cit.*: «Τα φαράγγια της Κρήτης είναι ρήγματα που προέκυψαν από την υπερβολική κάμψη των πετρωμάτων του τόξου Πελοπόννησος-Κρήτη-Δωδεκάνησα». Σ' όλες τις εποχές της υποτέλειας του νησιού στους κατακτητές, οι κάτοικοι εγκαταλείπουν τις παράλιες οικήσεις και χτίζουν νέες σε όσο το δυνατό μεγαλύτερο υψόμετρο. Οι επαναστάτες έχουν τα καταφύγιά τους στα οχυρά βουνά του νησιού.

Κουδουνάς.

Έργο του κουδουνά είναι να δημιουργεί από ατσαλολαμαρίνα σφυρήλατα κουδούνια που διακρίνονται για το μέγεθος και τη γλυκόλαλη λαλιά. Όμοια στο σχήμα, το υλικό και τον τρόπο κατασκευής διαφέρει μόνο στις διαστάσεις. Το λέρι π.χ. είναι λιγνοκούδουνο και το σκλαβέρι φαρδοκούδουνο. Τα κουδούνια που φτιάχνουν λέγονται τσαφέρι, γιδόλερο, τραγόλερο, αρνολόγος, προβατοσκλάβερο, κριγιάτικο, γιδοσκλάβερο, τραγοκούδουνο, λέρι, πρωτολέρι, μεσόλερο, τσάφαρο, γαργάρες.

Μαραγκός.

Ο μαραγκός κατασκεύαζε κυρίως τα ξύλινα πορτοπαράθυρα των σπιτιών, τα ράφια, τις πιατοθήκες, τα σκαμνιά, τους λυχνοστάτες, τους σοφράδες, τις κασέλες, τις κουταλοθήκες όπως και όλες τις άλλες ξυλουργικές εργασίες ακόμη και στους μύλους. Τα κυριότερα εργαλεία που χρησιμοποιούσε ήταν : η μανάρα (τσεκούρι), το σκερπάνι, ο σάρακας (πριόνι), οι σμίλες, το ρουκάνι, το τρυπάνι, η λίμα, η μεγάλη και η μικρή πλάνη, ο ξυλοφάς κ.α.

Τσαγκάρης.

Ο τσαγκάρης χρησιμοποιούσε για την εκτέλεση του έργου του έναν πάγκο, 2-3 καρέκλες, ξυλόπροκες, τελάκια, βιδόπροκες, ζαγάρια, κερωμένες δίκλωνες-τρίκλωνες ή τετράκλωνες οργιές, σιδερένιες ράσπες, σουβλιά, τσαγκαροβελόνες, σφυριά, κατσαμπρόκι, κουβάρια οργιάς, μελισσοκέρι, μεταλλικός μουστάς (που κοπάνιζε τα δέρματα), το μαστέλο με νερό (που έβαζε τα δέρματα για να μαλακώσουν), τα τσαγκαρομάχαιρα, τα καλαπόδια και τα κουπιά (μακρύτερα ξύλα ειδικά πελεκημένα και επεξεργασμένα, που χρησιμοποιούνταν για το φορμάρισμα του καλαμιού του στιβανιού). Για την κατασκευή γυναικείων στιβανιών, ο τσαγκάρης χρησιμοποιούσε λεπτά άσπρα δέρματα ενώ για τα αντρικά τα υλικά ήταν περισσότερο ανθεκτικά και τα δέρματα ήταν βιδέλο ή βακέτα.

Οργανοποιός.

Στην Κρήτη υπήρχαν εργαστήρια λαϊκών οργάνων όπου λαϊκοί παραδοσιακοί μάστοροι δημιουργούσαν από ξύλο μουριάς ή ελιάς θαυμάσια λαϊκά μουσικά όργανα, όπως λύρες, θιαμπόλια, λαγούτα, μαντούρες και κιθάρες, μαντολίνα κ.α. Ακόμα και σήμερα υπάρχουν τέτοια εργαστήρια με πλούσια εκλεκτή παραγωγή. Με αυτό τον τρόπο η Κρήτη με την πλούσια μουσική παράδοση διατηρήθηκε αλώβητη διαχρονικά γι' αυτό και τα μουσικά της ακούσματα συγκινούν και είναι εξαιρετικά από κάθε πλευρά.

•Κρητική Μουσική.

Η Κρητική μουσική είναι αμάλγαμα πολλών παραδόσεων. Το νησί της Κρήτης, επέτρεψε στη μουσική του ν' αγκαλιάσει διάφορα ποικίλα μουσικά ιδιώματα αλλά και να είναι, συνάμα, μοναδική. Δημιουργήθηκε στα προϊστορικά χρόνια κι όπως διατηρήθηκε ή εξελίχθηκε ως τα σήμερα είναι η αρχαιοπρεπέστερη και γνησιότερη ελληνική και ευρωπαϊκή μουσική. Για αυτή μιλούν ο Πλάτωνας στους "Νόμους" και στον "Μίνωα", ο "Ευριπίδης" στους "Κρήτες", ο "Σοφοκλής" στον "Δαίδαλο", ο Ηρόδοτος στην "Ιστορία" του, ο Αριστοτέλης, ο Ισοκράτης, ο Θουκυδίδης, ο Πλούταρχος, ο Διόδωρος Σικελιώτης, ο Στράβων και άλλοι, που όλοι τους θαυμάζουν τον προελληνικό Μινωικό πολιτισμό. Αποδείξεις μπορεί να βρει κανείς στα μουσικοχορευτικά στοιχεία που διασώθηκαν απ' ευθείας ή πλάγια ανάμεσα στους αιώνες και στις περιπέτειες του νησιού και στη σύγχρονη ασματική και χορευτική πραγματικότητα.

Ο γεωγράφος Στράβων στις γεωγραφικές του διηγήσεις μιλάει για μεγάλη μουσική και "ορχηστρική" ακμή στην πανάρχαια Κρήτη που αντικατοπτρίζεται στους περίφημους Κρητικούς νόμους της μουσικής, της ποίησης και της όρχησης. Σχεδόν όλοι οι ιστοριολόγοι συμφωνούν λίγο έως πολύ πως ο Πυρρίχιος, ο Ταύρος, ο Ορσίτης, ο Επικρήδιος, ο Γέρανος κι όλοι οι πανάρχαιοι ιεροί και κοσμικοί χοροί είναι κρητικοί ή κρητικής καταγωγής. Ο Μυκηναϊκός πολιτισμός που εκληρονόμησε κι ακολούθησε τον εκλεκτό Μεσογειακό πολιτισμό της Μινωικής Κρήτης και γίνηκε η βάση του κατοπινού μεγαλείου της κλασικής αρχαιότητας, εκτός όλων των άλλων, χρησιμοποίησε και τα μουσικά της στοιχεία. Τα στοιχεία αυτά μεταφέρθηκαν όπου διαδόθηκε ο Ελληνισμός, τροποποιήθηκαν και έγιναν με τον καιρό τοπική μουσική σε θρησκευτικούς και κοσμικούς ύμνους και σε μουσικούς και χορευτικούς νόμους (που τους έλεγαν μάλιστα Κρητικούς).

Έτσι, με Κρητικές επιρροές δημιουργήθηκαν σιγά σιγά όλα τα ποικιλώνυμα μουσικά μοτίβα. Οι μουσικοί τρόποι (λύδιος, μιζολύδιος, φρύγιος, δώριος κ.λ.π.) που ελάμπρυναν την κλασική και βυζαντινή υμνολογία και οι σημερινές ευρωπαϊκές νότες με το πεντάγραμμο είναι αναμφισβήτητα εξέλιξη των επτά αλφαβητικών φθογγόσημων της αρχαιοελληνικής μουσικής όπως παρελήφθησαν από τους Λατίνους μεταφραστές, δηλαδή Α, Β, C, D, E, F,G, κι όπως από τον 10 αιώνα μ.Χ. τροποποιήθηκαν από τους Ευρωπαίους μουσουργούς Ουβάλντο και ντ' Αρέστο. Έτσι, η κρητική μουσική, όπως διατηρείται σήμερα στην Κρήτη αλλά κι όπως εξελίχθηκε δια μέσω των χρόνων και τόπων, είναι η αρχαιότερη μουσική, που αφού γεννήθηκε και αναπτύχθηκε στο παρελθόν γίνηκε κατόπιν εξελιγμένη και τελειοποιημένη Κρητική, Ελληνική, Ρωμαϊκή, Βυζαντινή και τέλος Ευρωπαϊκή μουσική. Μια σχετικά εκτεταμένη επιστημονική έρευνα, αναμφισβήτητα θα φέρει σε φως κι όλα τα άλλα υπάρχοντα στοιχεία και θα βοηθήσει να ερμηνευτούν και να αρθούν πολλές πλάνες σχετικά με την Κρητική μουσική.

Η μουσική στην Κρήτη αποτελεί ακόμη σήμερα σημαντικό μέρος της ζωής των ανθρώπων που την καλλιεργούν, την ακούν, τη χορεύουν και την τραγουδούν. Μουσική, χορός και τραγούδι στην Κρήτη αποτελούν ενότητα αρμονικά δεμένη με καλό φαΐ, πιωτό, κουβέντες, όλα συνδυασμένα με κέφι σε γλέντια όπου οι Κρητικοί συναντιούνται για να γιορτάσουν (π.χ. σε γάμους, βαφτίσεις, ονομαστικές γιορτές Αγίων, γιορτές κρασιού, επετείους ιστορικών και άλλων γεγονότων, κ.λ.π.) και για να μοιραστούν "καλές" στιγμές με μέλη της κοινότητάς τους. Αυτά τα δημόσια και κοινωνικά γλέντια δίνουν αφορμή στους Κρητικούς να εκφράσουν τα κοινωνικά τους πιστεύω αλλά και να επιδείξουν την Κρητική τους ταυτότητα. Όταν οι Κρητικοί γλεντούν δείχνουν ποιοι είναι, εκφράζονται, επικοινωνούν και δηλώνουν δημόσια τι σημαίνει να είσαι Κρητικός.

Το νησί της Κρήτης είναι γνωστό για την ανεξαρτησία του πνεύματος των κατοίκων του. Οι Κρητικοί, που έδρασαν ενεργά σ' επαναστάσεις, αντιστάθηκαν και ακόμη αντιστέκονται σε δεσμούς, ονομάζονται παλικάρια, ανθρόπινοι ήρωες, έτοιμοι ανά πάσα στιγμή να πεθάνουν για την ελευθερία τους. Γενναίοι και δυνατοί, αποκαλούνται επίσης λεβέντες και μερακλήδες. Αυτούς τους Κρητικούς συναντάμε στα Κρητικά γλέντια. Εκεί, μέσα στην κοινότητα, με το χορό και το τραγούδι τους εκφράζεται η προσωπικότητά τους. Έρχονται σε κέφι αλλά και φέρνουν κέφι, είναι μερακλήδες, λεβέντες, παλικάρια.

Στις μέρες μας οι φυσικές ιστορικές και ευρύτερα κοινωνικοοικονομικές συνθήκες έχουν αλλάξει. Ο κόσμος αλλάζει μα ο άνθρωπος όπου γης εξακολουθεί να έχει τα ίδια προβλήματα επιθυμίες, χαρές, λύπες και αγωνίες. Τις χαρές, τον πόνο, τον έρωτα τραγουδά η Κρήτη με την παράδοση της, βαθιά ανθρώπινη σε ένα κόσμο που ψάχνει να βρει τον άνθρωπο. Τα νέα παιδιά εξακολουθούν και σήμερα να χορεύουν τους χορούς της Κρήτης, να τραγουδούν τις μαντινάδες της, να δημιουργούν, να μαθαίνουν τα μουσικά όργανα, γεγονός που οφείλεται κυρίως στη δύναμη της ψυχής, το μεράκι και την ιδιοσυγκρασία των Κρητικών όπου κι αν βρίσκονται.

•Μουσικά Όργανα.

Το βασικό όργανο της κρητικής μουσικής, η Κρητική λύρα, αρχίζει να κάνει έντονη την παρουσία της γύρω στον 17ο αι. μ.Χ. και από τον 18ο αι. και μετά καθιερώνεται πλήρως. Φυσικά η αρχική μορφή της λύρας ήταν αρκετά διαφορετική από τη σημερινή που πρωτοκατασκευάστηκε το 1940 από τον Ρεθυμνιώτη Μανόλη Σταγάκη. Τόσο ο ήχος και το αχλαδοειδές σχήμα της Κρητικής λύρας όσο και τα παραδοσιακά ακούσματα της Κρητικής μουσικής διαμορφώνονται μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Χωρίς αμφιβολία την περίοδο αυτή οι λυράρηδες Κώστας Μουντάκης και Θανάσης Σκορδαλός ήταν εκείνοι που χάραξαν το δρόμο και οδήγησαν προς την καθιέρωση και την παγκόσμια αναγνώριση της Κρητικής παραδοσιακής μουσικής στις επόμενες δεκαετίες.

Άλλα όργανα σε Κρητικά μουσικά σύνολα είναι το λαούτο ή λαγούτο (έγχορδο κι αυτό), το βιολί, το μαντολίνο, σπανιότερα, το μπουλγαρί (έγχορδο όργανο), η ασκομαντούρα, άσκαυλος ή ασκομπαντούρα (πνευστό όργανο), το σφυροχάμπιολο ή θιαμπόλι (ξύλινο πνευστό), το νταούλι (κρουστό), αλλά και -ειδικά στη σημερινή εποχή- η κιθάρα και το τουμπελέκι (κρουστό).

•Κρητική Φορεσιά.

Την ταυτότητα του κάθε λαού αλλά και κάθε τόπου τη συνθέτουν διάφορα ιδιαίτερα στοιχεία, τα οποία τον κάνουν να ξεχωρίζει από τους άλλους. Τα στοιχεία αυτά μεταδίδονται από γενιά σε γενιά μέσα από την καθημερινότητα και τις πρακτικές της ζωής και που οι αρχές τους χάνονται στα βάθη του χρόνου. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά για κάθε τόπο είναι η τοπολαλιά, τα ήθη και έθιμα, οι παραδόσεις και οι θρύλοι, οι τυχόν ιδιαίτερες ασχολίες των κατοίκων και βέβαια η ενδυμασία του, η φορεσιά του. Η τελευταία αυτή, αποτελεί ένα ενδιαφέρον στοιχείο, καθώς διαμορφώνεται ανάλογα με τις κλιματολογικές συνθήκες του τόπου, την εδαφική μορφολογία του, τις εθνικές του περιπέτειες και τις επιδράσεις που δέχτηκε στην ιστορική του πορεία. Η κρητική φορεσιά είναι ιδιαίτερη, κυρίως η ανδρική, και δεν είναι τυχαίο που η βράκα, μαζί με τη φουστανέλα καλύπτουν ενδυματολογικά ολόκληρο σχεδόν τον ελλαδικό χώρο.

Ανδρική Ενδυμασία.

Οι Κρητικοί μετά την κατάκτηση του νησιού από τους Βενετούς, και για δυο περίπου αιώνες, συνεχίζουν να φορούν το βυζαντινό ένδυμα, όπως αυτό μας παρουσιάζεται από εκθέσεις Βενετών Προβλεπτών, Κρητικά κείμενα και, κυρίως, από τοιχογραφημένες βυζαντινές και μεταβυζαντινές εκκλησίες. Το βυζαντινό «στιχάριο» (μακρύ ριχτό ρούχο μέχρι τους αστράγαλους σχεδόν) κυριαρχεί, ενώ οι νεότεροι στην ηλικία φορούν ρούχο πάνω από το γόνατο με ζώνη στη μέση και τη χαρακτηριστική κάλτσα από κάτω. Τα ρούχα της περιόδου αυτής χαρακτηρίζονται από έντονα και ποικίλα χρώματα. Με την πάροδο του χρόνου οι Κρήτες, ακολουθώντας το νέο ρεύμα ή και κατόπιν διαταγών, ντύνονται σύμφωνα με τη βενετσιάνικη μόδα ανάλογα με την τάξη που ανήκουν και το επάγγελμα που εξασκούν. Αυτά βέβαια, όσον αφορά στους εύπορους και τους αξιωματούχους, γιατί οι αγρότες και γενικά οι κάτοικοι της υπαίθρου που έπασχαν οικονομικά από την αφαίμαξη των Βενετών είχαν καταστήσει κουρελήδες και ο καθένας ντυνόταν με ό,τι έβρισκε ίσα για να καλύψει τη γύμνια του. Αυτή ήταν η κρητική ενδυμασία μέχρι το μισό περίπου του 16ου αιώνα.

Τότε κάνει την εμφάνισή της η βράκα, που έμελλε να διατηρηθεί μέχρι τις μέρες μας σχεδόν και με κάποιες διαφοροποιήσεις, να αποτελέσει το επίσημο ένδυμα του Κρητικού για τους επόμενους αιώνες. Από πού όμως ήρθε η βράκα; Το 16ο αιώνα, οι Μπαρμπάρτζοι, πειρατές που λυμαίνονταν τη Μεσόγειο φορούσαν ένα είδος βράκας που συνοδευόταν από γιλέκο, φέσι με ή χωρίς σαρίκι, φαρδιά ζώνη και χαμηλές μπότες. Οι Κρήτες ναυτικοί, σαν ιδιώτες ή σαν αγκαρευόμενοι στα βενετσιάνικα πλοία αναγκάζονταν πολλές φορές να φορούν ρούχα όμοια με των πειρατών ώστε αυτοί να τους μπερδεύουν και ωστόσο να γίνει αντιληπτό το τέχνασμα, οι ναυτικοί να έχουν απομακρυνθεί από τους πειρατές. Είναι λογικό σε εποχές μεγάλης οικονομικής δυστυχίας για τους φτωχούς χωρικούς της Κρήτης, αυτοί να συνεχίζουν να φοράνε το ναυτικό αυτό ένδυμα και μετά την αποστράτευσή τους από τα καράβια, μη έχοντας άλλα ρούχα και με τη σιωπηρή ανοχή των Βενετών. Έτσι καθιερώθηκε η βράκα σαν επίσημο ένδυμα των Κρητικών.

Το ένδυμα αυτό συνεχίστηκε να φοριέται από όλους τους Κρήτες μέχρι τις αρχές του 20 ου αιώνα. Τότε, με το μεταναστευτικό ρεύμα προς τις Ηνωμένες Πολιτείες (για να πάει κανείς εκεί έπρεπε να αποβάλλει τη βράκα) και στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο, οι Κρητικοί άρχισαν σιγά σιγά να αντικαθιστούν τη βράκα με την κυλότα, της οποίας η επίδραση προέρχεται από τους υπαίτες των ευρωπαϊκών στρατευμάτων. Μπαίνει μέσα στα στιβάνια και συνδυάζεται με πουκάμισο, γελέκο και μεϊτάνι, πλατιά υφαντή ζώνη και μαύρο μαντήλι στο κεφάλι. Αυτόν τον τύπο φορεσιάς έβαλε και ο Ελ. Βενιζέλος κατά το κίνημα του Θερίσου το 1905. Απλοποίηση του τύπου αυτού αποτελεί ο συνδυασμός κυλότα, πουκάμισο, μαύρο μαντήλι και στιβάνια, ενδυμασία που φορέθηκε πολύ την περίοδο της εθνικής αντίστασης και

που σώζεται ακόμα σε μερικά, ορεινά κυρίως, χωριά της Κρήτης. Ακόμα, την περίοδο της Κρητικής Πολιτείας, το Σώμα της Χωροφυλακής καθώς και οι Καβάσηδες, η προσωπική δηλαδή φρουρά του πρίγκιπα Γεωργίου, ήταν ντυμένοι με την παραδοσιακή φορεσιά.

Σήμερα, η κρητική παραδοσιακή φορεσιά λόγω κόστους, αλλά κυρίως λόγω μόδας τείνει να γίνει μουσειακό είδος. Οι μόνοι που τη φορούν ακόμη είναι οι χορευτές των παραδοσιακών συγκροτημάτων στους χορούς και στις παρελάσεις. Πρέπει στο σημείο αυτό να αναφερθεί ότι μετά το 1913 που έγινε η επίσημη ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα, η παραδοσιακή κρητική φορεσιά της κρητικής Χωροφυλακής καθιερώθηκε ως η δεύτερη επίσημη ενδυμασία της ανακτορικής φρουράς. Έτσι, μέχρι σήμερα η μισή προεδρική φρουρά φοράει τη φουστάνελα και η άλλη μισή τη βράκα, το εσωτερικό δε του προεδρικού μεγάρου φρουρούν βρακοφόροι.

Η ανδρική φορεσιά αποτελείται από διάφορα τμήματα, τα οποία φορεμένα μας δίνουν την εικόνα του κρητικού που όλοι γνωρίζουμε. Αυτά ράβονται από ειδικούς τεχνίτες, τους επονομαζόμενους «τερζήδες».

Πρώτα ο Κρητικός φοράει το πουκάμισο. Το λευκό φοριόταν στους γάμους, στις χαρές και στα πανηγύρια, ενώ το μαύρο ήταν δείγμα πένθους. Οι Κρήτες, μετά το θάνατο του Ελευθερίου Βενιζέλου το 1936 φόρεσαν μόνιμα μαύρο πουκάμισο σε ένδειξη διαχρονικού πένθους και το βγάζουν μόνο στις χαρές. Στη συνέχεια, πάνω από το πουκάμισο φοριέται το γελέκι. Είναι αχειρίδωτο (χωρίς μανίκια) και φτιάχνεται από τσόχα καλής ποιότητας χρώματος, βαθύ μπλε. Διακρίνεται σε ίσιο ή ανοιχτό που αφήνει να φαίνεται το πουκάμισο και σε σταυρωτό που σταυρώνει με τα δυο πέτα του στο στήθος και κλείνει τελείως εμπρός και κουμπώνει στα πλάγια, με θελιές και κουμπάκια. Στα πέτα του γίνεται διακόσμηση με πολλαπλές σειρές από μεταξωτά σειρήτια, χρώματος μαύρου ή βαθύ μπλε, που ονομάζονται χάρτζα.

Κατόπιν ο κρητικός φοράει τη βράκα, που όπως είπαμε έχει τις ρίζες της στους πειρατές της Μπαρμπαριάς. Φτιάχνεται κι αυτή από τσόχινο ύφασμα χρώματος βαθύ κυανού και κεντιέται με μαύρο γαϊτάνι στις ραφές και στις ποδαρές.

Τη βράκα συμπληρώνουν οι κάλτσες, που παλιότερα αποτελούσαν ξεχωριστό τμήμα της φορεσιάς, ενώ αργότερα άρχισαν να ράβονται πάνω στη βράκα, στα δύο μπατζάκια της.

Στη συνέχεια φοριούνται τα υποδήματα ή στιβάνια, χρώματος άσπρου ή μαύρου ανάλογα με την περίπτωση και μετά αρχίζει να τυλίγει τη ζώνη του μοιρασμένη πάνω από τη βράκα και το γελέκι. Η ζώνη, που είναι υφαντή από λεπτό μαλλί ή καθαρό μετάξι, έχει χρώμα μπλε ή κόκκινο, το μήκος της είναι περίπου 8 μ. και το πλάτος της 50εκ. Ταυτόχρονα περνάει σε αυτή και το μαχαίρι με μαύρη λαβή (μαυρομάνικο) ή ανοιχτόχρωμη, που η μορφή της σε σχήμα V είναι μοναδική σε όλο τον κόσμο.

Η θήκη του, από ακριβό, συνήθως μέταλλο (ασήμι), είναι διακοσμημένη με πλούσια ανάγλυφα σχέδια. Στη συνέχεια κρεμιέται από το λαιμό η καδένα, το μοναδικό κόσμημα της φορεσιάς, που στο τελειώμά της συνδέεται το ρολόι το οποίο μπαίνει στο τσεπάκι του γελέκου. Στο κεφάλι βάζει ο Κρητικός το τσακιστό φέσι που αργότερα αντικαταστάθηκε από μαύρο μαντήλι με πυκνά κρόσσια που μοιάζουν με δάκρυα και συμβολίζουν τη θλίψη των Κρητικών για τους συμπατριώτες τους που ολοκαυτώθηκαν στο Αρκάδι.

Η ένδυση ολοκληρώνεται με το μεϊτάνι που μπαίνει πάνω από το γελέκι. Είναι ρούχο με μανίκια, μεσάτο και τελείως ανοιχτό μπροστά. Είναι φτιαγμένο από ύφασμα ίδια ποιότητας και χρώματος με το γελέκι και τη βράκα και κοσμεύεται με χάρτζα μαύρου χρώματος σε διάφορα σημεία του.

Τις κρύες μέρες ο Κρητικός φοράει αναρριχτό (όχι από τα μανίκια) το καπότο. Αυτό είναι μια κοντή κάπα με κουκούλα φτιαγμένη από το ίδιο τσόχινο ύφασμα όπως και τα υπόλοιπα ρούχα. Έχει και αυτό πλούσια κεντήματα στους ώμους, τους αγκώνες στην πλάτη και στα δυο πέτα, ενώ εσωτερικά είναι επενδυμένο με κόκκινη τσόχα που και σε αυτή την πλευρά υπάρχουν εντυπωσιακά κεντήματα. Αυτά σχετικά με την ανδρική φορεσιά.

Γυναικεία Ενδυμασία.

Όσον αφορά στη γυναικεία φορεσιά, η γυναίκα της Κρήτης συνεχίζει να φορά το βυζαντινό ένδυμα και μετά την κατάληψη του νησιού από τους Βενετούς και μέχρι περίπου την άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1453. Αυτό, αποτελείται από δύο ιμάτια με μανδύα και τυμπάνιον στο κεφάλι. Οι απλές γυναίκες της υπαίθρου φορούσαν τα ίδια ρούχα, κατώτερης όμως ποιότητας και στη μέση μια ποδιά, το προσέργιον. Σύνηθες ήταν ακόμα και το σακοφίστανο (ζακέτα και φούστα), που μαζί με την ποδιά, φοριέται ακόμα και σήμερα από τις υπερήλικες γυναίκες στα χωριά μας. Από το τέλος του 15^{ου} αιώνα, το ρεύμα στρώχνει προς την ιταλική μόδα και η εύπορη χωρική της Κρήτης ακολουθεί τη μόδα της Κρητικής αστής που ντύνεται σύμφωνα με τη μόδα της Βενετίας.

Η είσοδος της ανδρικής βράκας στην Κρήτη, επηρέασε και τη γυναικεία φορεσιά. Οι νέες κοπέλες, δανείστηκαν από τους άνδρες το «μειτάνι» και το ονόμασαν ζιπόνι το οποίο κέντησαν με χρυσές κλωστές και ονομάστηκε και χρυσοζίπινο. Αξίζει εδώ να σημειωθεί η καταπληκτική ομοιότητα του ζιπονιού, που αφήνει το στήθος ανοικτό, με το περικόρμιο των γυναικών της Κνωσού. Το ζιπόνι στην αρχή ήταν κοντό και φορέθηκε πάνω από το φόρεμα. Αργότερα, το 17^ο αιώνα, το φόρεμα χωρίστηκε σε επανωκόρμι και φούστα. Το επανωκόρμι σιγά σιγά αποσύρεται και αντικαθίσταται από κεντημένο πουκάμισο. Αργότερα η φορεσιά συμπληρώνεται με τη διακοσμητική μπροσποδιά, κατάλοιπο της βυζαντινής εποχής.

Σήμερα, σώζονται τρεις χαρακτηριστικές γυναικείες κρητικές φορεσιές, που η καθεμιά πρωτοφορέθηκε σε διαφορετικό σημείο του νησιού, αλλά με την πάροδο του χρόνου εξαπλώθηκαν σε ολόκληρη την Κρήτη. Η σφακιανή φορεσιά, η ανωγειανή ή «σάρτζα» και η φορεσιά της Κριτσάς ή «κούδα». Η σφακιανή είναι η γιορτινή ή νυφική φορεσιά της περιοχής των Σφακίων και φορέθηκε σε ολόκληρη τη δυτική Κρήτη. Είναι η φορεσιά με τα παλιότερα στοιχεία απ' όλους τους τύπους ενδυμασιών που παραλάβαμε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Αποτελείται από πολύπτυχη φούστα σε χρώμα βυσινί ή καφέ συνήθως. Στο κάτω μέρος έχει φάσα από δυο φαρδιά χρυσαφένια σιρίτια. Το πουκάμισο της φορεσιάς είναι λευκό υφαντό, μεταξωτό ή βαμβακερό και στις άκρες των μανικιών μπορεί να έχει πλούσια κεντήματα ή προσραπτόμενη δαντέλα.

Πάνω απ' το πουκάμισο μπαίνει το μεσάτο ζιπόνι, του οποίου τα μανίκια μπορεί να είναι αποσπώμενα. Το ζιπόνι είναι χρώματος μαύρου, καφέ ή βυσσινί, φτιαγμένο από τσόχα ή βελούδινο ύφασμα καλής ποιότητας. Είναι χρυσοκέντητο και μπροστά έχει άνοιγμα σε σχήμα V και κλείνει στο κάτω μέρος του σε ένα σημείο.

Το μαντήλι μπορεί να έχει χρώμα κόκκινο ή βυσσινί και να δένεται στο κεφάλι ή άσπρο ριχτό. Στη στολή μπορεί να προστεθεί και υφαντή λευκή ποδιά, διακοσμημένη με πλούσια κεντήματα.

Η σάρτζα ή ανωγειανή φορεσιά πήρε το όνομά της από ένα βασικό κομμάτι της στολής που έχει σχήμα ποδιάς και λέγεται σάρτζα. Φορέθηκε σε ολόκληρη την Κρήτη αλλά ιδιαίτερα στα Ανώγεια απ' όπου και πήρε το όνομά της. Η στολή αποτελείται από μια φαρδιά παντελόνια φουφουλωτή στα κάτω άκρα. Από πάνω μπαίνει μια μακριά πουκαμίσα χρώματος κρεμ, που έχει το ρόλο του φορέματος αφού είναι τόσο μακριά όσο να φαίνεται το κάτω μέρος από τις μπατζάκες του παντελονιού. Η ποδιά της φορεσιάς είναι η κλασική κρητική ποδιά με τα πλούσια κεντήματα. Η σάρτζα, που έχει κόκκινο χρώμα, είναι μια ποδιά που δένεται πίσω και οι δυο της άκρες πιασμένες μπαίνουν στην αριστερή πλευρά της ζώνης, η οποία είναι και αυτή κόκκινη υφαντή. Το ζιπόνι φτιάχνεται από τσόχα σε διάφορα χρώματα, με επικρατέστερο το μαύρο, κι είναι πλούσια χρυσοκεντημένο. Αφήνει μπροστά ένα μεγάλο ημικυκλικό άνοιγμα με συνέπεια να μην καλύπτει το στήθος. Το κεφαλομάντηλο είναι κόκκινο ή βυσσινί με χρυσό ή κίτρινο κρόσσι.

Η Κούδα ή φορεσιά της Κριτσάς, πήρε το όνομά της από ένα εξάρτημα σε σχήμα φούστας, χρώματος κόκκινου που ονομάζεται κούδα (στα ιταλικά σημαίνει ουρά). Από τον τρόπο που φοριέται και πιάνεται στο πίσω μέρος σχηματίζει μια ιδιότυπη διακόσμηση σε σχήμα ουράς. Η φορεσιά αυτή έχει πολλές ομοιότητες με τη την Ανωγειανή φορεσιά, αφού και αυτή περιλαμβάνει παντελόνια, και μακριά πουκαμίσα. Η διαφορά είναι ότι η παντελόνια έχει φαρδύ κέντημα στα μπατζάκια ίδιο με αυτό της ποδιάς. Το ζιπόνι της φορεσιάς έχει ίδιο χρώμα με την κούδα, και είναι πιο μακρύ καλύπτοντας τους γοφούς. Ιδιαίτερο είναι το κεφαλομάντηλο της φορεσιάς. Είναι λευκό, πολύ μακρύ και έχει ιδιαίτερο δέσιμο.

Ξεχωριστή θέση στη γυναικεία ενδυματολογία κατέχουν τα κοσμήματα της κεφαλής, που η παρουσία τους, εκτός από διακοσμητική ήταν και φυλακτική. Τα κοσμήματα του στήθους, του λαιμού, της μέσης, μαρτυρούν την οικονομική και κοινωνική θέση της Κρητικιάς. Ξεχωριστή θέση σε αυτά καταλαμβάνει το σύμβολο-κόσμημα, ο σταυρός. Επίσης, η γυναίκα της Κρήτης φοράει βραχιόλια, δαχτυλίδια και νομίσματα, ραμμένα πάνω στο μαντήλι, στο στήθος και στη μέση. Τέλος, τη γυναικεία φορεσιά συμπληρώνει το αργυρομπουνιαλάκι, το γυναικείο μαχαίρι, που είναι ίδιο με το ανδρικό αλλά μικρότερων διαστάσεων και περνιέται στη ζώνη της Κρητικοπούλας.

•Κρητικοί Χοροί.

Οι χοροί της Κρήτης αυτοί καθαυτοί σαν απόδειξη της αξεπέραστης παράδοσης μας, είναι και θα είναι η ταυτότητα του τόπου μας μαζί με ένα σύνολο άλλων στοιχείων. Ίσως είμαστε το μοναδικό γεωγραφικό διαμέρισμα της Ελλάδας, που εξακολουθεί να διευρύνει την παραδοσιακή του ταυτότητα σε όλους τους τομείς. Ο Κρητικός λαός από τα παλιά χρόνια, έχει καταφέρει να αφήσει το δικό του στίγμα στην Ελλάδα και από πλευράς Αρχιτεκτονικής και από τη μεριά της μόρφωσης.

Πολλές αναφορές στην αρχαιότητα μας κατευθύνουν στις λατρευτικές τελετουργίες που γίνονταν στην Κρήτη, κυρίως από γυναίκες, μιας και η Θεότητα ήταν γυναίκα, γύρω από βωμούς, δέντρα και αγάλματα οι γυναίκες με τα χέρια σε έκταση και τις λαβές προς τα πάνω χόρευαν γύρω από το βωμό σε κύκλο κάτι που θυμίζει πολύ τους χορούς που χορεύουμε σήμερα. Έτσι λοιπόν εύκολα μπορούμε να καταλάβουμε ότι οι απλοί κυκλικοί χοροί ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένοι.

Οι αρχαίοι Έλληνες πίστευαν μάλιστα ότι οι Κρήτες είχαν βρει ένα ιδιαίτερο τρόπο να επικοινωνούν με τους Θεούς. Η αλήθεια όμως είναι ότι οι Κρήτες δεν έκαναν διαχωρισμό στους χορούς που γίνονταν για τελετουργικό σκοπό ή για διασκέδαση.

Γενικότερα ξεφυλλίζοντας τη μυθολογία βρίσκουμε ακόμα περισσότερες αναφορές για την Κρητική μουσική: γνωστός είναι ο μύθος ότι ο Θησέας φεύγοντας από την Κρήτη και φτάνοντας στη Δήλο χόρευε μαζί με τους συντρόφους του ένα χορό με ένα ιδιαίτερο ρυθμό που αντέγραψε με τα χορευτικά του βήματα τις ελικοειδής στροφές του Λαβύρινθου. Ακόμα και η περίφημη ασπίδα του Αχιλλέα σύμφωνα με το Όμηρο ήταν διακοσμημένη με γλέντι από το παλάτι της Κνωσού.

Με την πάροδο του χρόνου, η μουσική αυτή θα υποστεί μεγάλες αλλαγές όπου οι κυριότερες θα γίνουν στα βυζαντινά χρόνια, όπου οι θρησκοκεντρικοί ως επί το πλείστον ήχοι, θα επηρεάσουν έμμεσα και άμεσα την Κρητική μουσική.

Μαλεβυζιώτης.

Ο Μαλεβυζιώτης ή Μαλεβυζιώτικος ή Καστρινός, ή πηδηχτός είναι ο γρηγορότερος και ζωντανότερος χορός της Κρήτης. Παρουσιάζει μια ξεχωριστή ιδιομορφία στα πηδήματα, στις πηδηχτές κοφτές πλαγιαστές φιγούρες και στις εντυπωσιακές όρτσες, δηλαδή τις αυτοσχέδιες κινητικές δημιουργίες του πρωτοχορευτή. Προκειμένου να εκτελέσει τις φιγούρες αυτές, τα 8 από τα 16 βήματα του χορού μπορεί να γίνουν κι επιτόπου. Ο χορός διαφοροποιείται από τις ορεινές στις καμπύσιες περιοχές.

Σήμερα ο μελεβυζιώτης βρίσκεται στην πρώτη θέση του χορευτικού ρεπερτορίου των Κρητικών και χορεύεται κυρίως από άνδρες, χωρίς όμως να αποκλείεται και η δυναμική παρουσία των χορευτριών. Τοπικές μαρτυρίες τον φέρνουν ως κατάλοιπο του αρχαίου πολεμικού Ορσίτη ή άλλου πολεμικού χορού που παριστά τις περιπέτειες της μάχης και της προσπάθειας κατάληψης ή άμυνας του Κάστρου (Ηρακλείου).

Κινητική ανάλυση:

Βήματα προς το κέντρο:

1: Το δεξί πόδι μ' ένα πηδηματάκι πατάει προς το κέντρο του κύκλου. 2: Το αριστερό περνάει μπροστά από το δεξί και πατάει προς το κέντρο. 3: Το δεξί έρχεται και πατάει κοντά στη φτέρνα του αριστερού. 4: Το αριστερό πόδι πατάει προς τα εμπρός. 5: Το δεξί πόδι περνάει μπροστά από το αριστερό και πατάει προς το κέντρο. 6: Το αριστερό πόδι πατάει κοντά στη φτέρνα του δεξιού. 7: Το δεξί πόδι πατάει προς τα εμπρός. 8: Κάνουμε μια αναπήδηση πάνω στο δεξί πόδι, με ταυτόχρονη άρση του αριστερού ποδιού προς το κέντρο του κύκλου ελαφρά λυγισμένο στο γόνατο.

Βήματα προς τα πίσω

1: Το αριστερό πόδι μ' ένα πηδηματάκι πατάει προς τα πίσω. 2: Το δεξί πόδι πατάει πίσω από το αριστερό. 3: Το αριστερό πόδι έρχεται και πατάει κοντά στο δεξί. 4: Το δεξί πατάει προς τα πίσω. 5: Το αριστερό πόδι πατάει πίσω από το δεξί. 6: Το δεξί πόδι έρχεται και πατάει κοντά στο αριστερό. 7: Το αριστερό πόδι πατάει προς τα πίσω. 8: Αναπήδηση στο αριστερό πόδι, με άρση του δεξιού προς το κέντρο, ελαφρά λυγισμένο στο γόνατο

Πεντοζάλι.

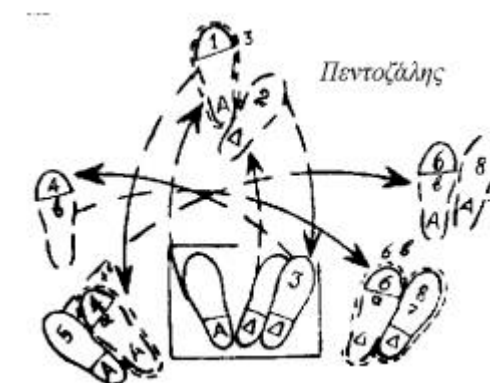
Ο Πεντοζάλης, ανήκει στην κατηγορία των πηδηχτών χορών και χορεύεται σ' όλη την Κρήτη, ίσως περισσότερο στις ανατολικές επαρχίες του νησιού. Χορεύεται μόνο από άνδρες και γι' αυτό τον αποκαλούν «αντρίστικο» χορό. Τον χορεύουν σε μικρές ομάδες, πιασμένοι σφιχτά από τους ώμους, με πεταχτούς διασκελισμούς και συνεχόμενες εναλλαγές. Το ύφος του θυμίζει απομεινάρια πανάρχαιας μορφής πολεμικού χορού, άποψη που ενισχύεται από την παρατήρηση ότι μέχρι πριν από λίγα χρόνια χορευόταν από άνδρες οπλισμένους. Ο γρήγορος πεντοζάλης δεν συνοδεύεται από μαντινάδες. Η προτίμηση όμως της κοινότητας γι' αυτόν, οδήγησε στη δημιουργία αρκετών δίστιχων που αναφέρονται στο χορό:

«Άλλο χορό δεν 'ρέγουμαι, ωσάν τον Πεντοζάλη
που πάει τρία ζάλα εμπρός και δυό γιαγέρνει πάλι.»

Ο χορός αποτελείται από οκτώ βήματα που εκτελούνται ως εξής:

1: Το αριστερό πόδι έρχεται σε προεκβολή προς το κέντρο με δύναμη στα δάχτυλα και με το γόνατο ελαφρά λυγισμένο. 2: Το δεξί πόδι λυγισμένο ελαφρά πίσω, έρχεται μπροστά και αγγίζει με την καμάρα του λίγο ψηλότερα από τη φτέρνα του αριστερού. 3: Το δεξί πόδι πατά πίσω στη θέση του, ενώ συγχρόνως το αριστερό υψώνεται ελαφρά, λυγισμένο μπροστά. 4α: Το αριστερό πόδι εκτελεί βήμα αριστερά και λίγο πίσω, με δύναμη στα δάκτυλά του που στρέφουν αριστερά. 4β: Το δεξί πόδι, βήμα αριστερά στα δάκτυλά του, στραμμένα αριστερά. Συγχρόνως το αριστερό πόδι ανασηκώνεται ελαφρά λυγισμένο πίσω. Το αριστερό πατά πάλι στη θέση του. 6α: Το δεξί βήμα δεξιά και λίγο πίσω στα δάκτυλα, που στρέφουν προς το κέντρο. 6β: Το αριστερό πόδι βήμα δεξιά στα δάκτυλά του που στρέφουν προς το κέντρο. Συγχρόνως το δεξί πόδι ανασηκώνεται ελαφρά λυγισμένο πίσω. 7: Το δεξί πόδι πατά πάλι στη θέση του. 8: Αναπήδηση στο δεξί με άρση του αριστερού λυγισμένου.

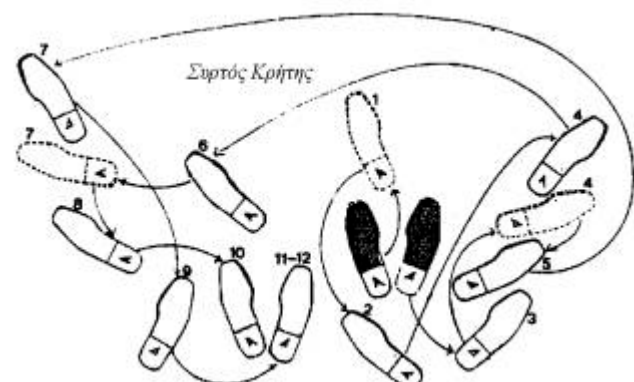
Το μέτωπο είναι στραμμένο αριστερά στα βήματα 4 και 5, δεξιά στα βήματα 6 και 7, ενώ προς το κέντρο κατά τη διάρκεια εκτέλεσης των υπόλοιπων βημάτων.

Προς το κέντρο

Προς τα πίσω

Σιγανός.

Ο Σιγανός, είναι αργός περπατητός χορός ο οποίος χορεύεται με τα χέρια πιασμένα από τους ωμούς, ολοκληρώνεται με έξι ή οκτώ βήματα . Όταν χορεύεται με έξι βήματα δεν ολοκληρώνει τη μελωδία γιατί τα βασικά του μέτρα είναι οκτώ, είναι όμως πιο εύκολος και γενικά χαρακτηρίζεται Τουριστικός χορός. Επειδή στο Σιγανό ο κύκλος των χορευτών όταν είναι πολλοί κουλουριάζει με τη μορφή ελικοειδούς πολλοί λένε ότι αναπαριστά την έξοδο του Θησέα από το Λαβύρινθο. Ο Σιγανός λέγεται ότι είναι ο χορός της νύφη, γιατί χορεύεται στους γάμους με το γαμπρό μπροστά και τη νύφη δίπλα.

Δεν υπάρχουν αρκετά στοιχεία για την ακριβή προέλευση του, λέγεται όμως ότι κατά την Τουρκοκρατία, οι αγάδες συνήθιζαν να καλούν τους Κρητικούς στους οντάδες του και ρίχνοντας στο πάτωμα ρόβι για να γλιστρούν έβαζαν τις γυναίκες και τις κόρες τους να χορεύουν για να πέφτουν κάτω να σηκώνονται τα φουστάνια του και να κάνουν χάζι. Έτσι οι Κρητικοί μην μπορώντας να κάνουν άλλο τίποτα παρακάλεσαν τους οργανοπαίχτες που ήταν συνήθως Χριστιανοί να φτιάξουν μια μελωδία για ένα χορό απεργάτητο με γερό κράτημα ώστε να μην χάνουν εύκολα οι γυναίκες την ισορροπία τους και να μην πέφτουν. Έτσι έγινε η σύνθεση του Σιγανού. Άλλη εκδοχή θέλει τους Τούρκους στην Τουρκοκρατούμενη Κρήτη να έχουν απαγορέψει στους Κρητικούς να χορεύουν επαναστατικούς χορούς. Έτσι οι Κρήτες εφηύραν το Σιγανό που μοιάζει πολύ στα βήματα με το πεντοζάλη για να μην ξεχάσουν το σπουδαίο αυτό χορό.

Σήμερα ο σκοπός του Σιγανού συνοδεύεται πολύ συχνά από σειρά μαντινάδων περιπαιχτικές, ερωτικές, καημού και πόνου.

Συρτό.

Ο πιο διαδεδομένος χορός του νησιού είναι ο χανιώτικος ή χανιώτης ή απλά συρτός. Συχνά του δίνουν διάφορους άλλους χαρακτηρισμούς όπως κισσαμίτικος, σελινιώτικος, ρεθυμνιώτικος μεσσαρίτικος κλπ , εννοώντας τις ιδιόμορφες τοπικές μελωδίες, κάθε αντίστοιχης περιοχής. ο χορός είναι ήρεμος και παραλλάζει ανάλογα με τη διάθεση της συντροφιάς ή του οργανοπαίκτη. Χορεύεται σε ανοικτό κύκλο από άνδρες και γυναίκες με συχνές αντιστροφικές κινήσεις και «γυροστριψίματα». Στην Κρήτη τον λένε και χορό της αγάπης επειδή αποδίδεται με χάρη και «λεπτοφιγουράτη μελαγχολία».

Ο χορός εκτελείται ως εξής:

Το αριστερό σηκώνεται λίγο και χτυπάει με τα δάχτυλα πολύ ελαφρά το έδαφος και έρχεται σε άρση μπροστά.

Κάνοντας κυκλική κίνηση προς τα αριστερά και κατόπιν πίσω, έρχεται το αριστερό και πατάει πίσω και δεξιά από το δεξί.

Το δεξί πατάει δεξιά και λίγο πίσω, κοντά στο αριστερό.

Το αριστερό έρχεται μπροστά από το δεξί και πατάει προς τη φορά, ενώ το δεξί σηκώνεται λίγο από το έδαφος, ελαφρά λυγισμένο. Το σώμα στρέφει λίγο δεξιά.

Το δεξί πατάει πίσω στη θέση του

Το δεξί πόδι έρχεται μπροστά από το αριστερό και πατάει προς τα αριστερά, ενώ συγχρόνως σηκώνεται από το έδαφος το αριστερό πόδι, ελαφρά λυγισμένο και στρίβουμε λίγο προς τ' αριστερά.

Το αριστερό πατάει πίσω στη θέση του.

Το δεξί πατάει προς τη φορά με μέτωπο προς το κέντρο του κύκλου.

Το αριστερό πάνω από το δεξί και πατάει προς τη φορά.

Με μέτωπο προς το κέντρο του κύκλου, έρχεται το δεξί δίπλα στο αριστερό και πατάει στην προσοχή. Πριν πατήσει στο έδαφος, το δεξί πόδι μπορεί να κάνει μια μικρή κυκλική κίνηση, αφού χτυπήσει πρώτα με τα δάχτυλα του αριστερού ποδιού.

Σούστα

Η Σούστα είναι ο πιο σύνθετος χορογραφικός χορός του νησιού. Πηδηχτή και γρήγορη, ξεφεύγει από τη σχηματική των υπόλοιπων χορών, με θεαματικούς σχηματικούς συνδυασμούς και χορευτικές μεταλλάξεις. Ξεκινά ως κυκλικός χορός και μετασχηματίζεται σε αντικριστές σειρές ανδρών και γυναικών (Ρέθυμνο), ή χορεύεται ομαδικά σε ζευγάρια, χωρίς πειθαρχημένη μορφή (Ηράκλειο, Λασιθί). Θεωρείται μορφή αρχαίου πολεμικού χορού, που διατηρήθηκε ως τη νεότερη εποχή και μεταπλάστηκε σε συγγενικές μορφές. Καθοριστικό ρόλο έπαιξε η παρουσία της χορεύτριας, που διαμόρφωσε τον αρχικό χαρακτήρα του χορού και τον πολιτογράφησε σε χορό της αγάπης και του έρωτα.

Ο χορός, αποτελείται από ένα σύνολο χορευτικών σχημάτων κατά τα οποία το σώμα κάνει συνεχείς αναπάλξεις, σαν να σπρώχνεται συνεχώς από κάποιο ελατήριο, εξ ου και το όνομα ΣΟΥΣΤΑ. Τα σχήματα αυτά κατανέμονται σε Πρώτο και Δεύτερο Μέρος. Ο χορός αποτελείται από ζευγάρια και ανδρών και γυναικών και οι χορευτές τοποθετούνται εναλλάξ σε παράταξη δύο ζυγών, με τον ένα ζυγό απέναντι από τον άλλο σε απόσταση 8 μέτρων περίπου. Οι χορευτές έχουν τις χορεύτριες στα δεξιά τους. Ξεκινάμε με μικρή ανύψωση των φτερνών και τα γόνατα ελαφρώς λυγισμένα. Τα χέρια πίσω στη μέση, στο ύψος των νεφρών.

· Μαντινάδες.

Μαντινάδα, κανονικά λέγεται το δίστιχο που εκφράζει με μαντικό τρόπο ένα μήνυμα. Είναι κάθε δεκαπεντασύλλαβο δίστιχο που εκφράζει ψυχικό συναίσθημα. Η μαντινάδα, αποτελείται από δύο στίχους και τέσσερα ημιστίχια. Το μέτρο των στίχων της μαντινάδας είναι ανάλογο με το σκοπό ή το μέτρο του χορού που συνοδεύει.

Η λέξη μαντινάδα είναι σύνθετη από τις λέξεις "μαντεύομαι" και "άδω", άρα μαντινάδα είναι το δίστιχο με μαντικό νόημα. Κάποιοι υποστηρίζουν ότι η λέξη μαντινάδα προέρχεται από το βενετσιάνικο *matinada* ή τη λατινική λέξη *mando* (μαντάτο).

Μαντινάδες για την Κρήτη:

- Κρήτη μου όμορφο νησί, στον κόσμο ξακουσμένο, με παλαιό πολιτισμό, αποθανατισμένο.
- Κρήτη με τα ψηλά βουνά και τσ' έυφορες κοιλάδες τσι ρίμες, τα ριζίτικα και με τσι μαντινάδες.
- Κρήτη, πατρίς του Μίνωα, του Βενιζέλου μάνα, χωρίς εσένα δεν κτυπά της λευτεριάς καμπάνα.
- Στην Κρήτη εγεννήθηκε η δόξα, η ανδρεία, η λευτεριά, η λεβεντιά και η φιλοξενία.
- Τη λευτεριά ρωτήσανε ποιας μάνας είναι γέννα και είπε πως τη γέννησε το Κρητικό το αίμα.
- Η Κρήτη είναι διαφορετική από τσι άλλους τόπους, γιατί 'χει αντάρτικες ψυχές και κουζουλούς ανθρώπους.
- Κρήτη θα πει παλικαριά, θα πει λεβοντοσύνη, Κρήτη θα πει φιλότιμο, αγάπη και γαλήνη.
- Κρήτη με τσ' ανδρειωμένους σου κανένα μη φοβάσε κι ανάμεσα στη θάλασσα ήσυχη να κοιμάσαι.
- Κρήτη τα παλικάρια σου παντού 'ναι ξακουσμένα και τ' άρματα πολλές φορές τα 'χουνε τιμημένα
- Όλος ο κόσμος απ' τη μια κι η Κρήτη απ' την άλλη, Ω παντέρμη ζυγαριά, στην Κρήτη γέρνεις πάλι.
- Ήθελα μόνο μια στιγμή της θάλασσας να μοιάσω, για να μπορέσω ολόκληρη την Κρήτη ν' αγκαλιάσω.

Μαντινάδες για την αγάπη:

- Μέτρησα τ' άστρα τ' ουρανού αλλά μου λείπει ένα, φαίνεται πως δεν μέτρησα, αγάπη μου εσένα..
- Είσαι για μένα η χαρά το νόημα του κόσμου, ζωή δε θέλω ούτε λεπτό χωρίς εσένα φως μου.
- Είναι η αγάπη ένα δεντρό γεμάτο απαιτήσεις, σαν τ' άνθος που μαραίνεται αν δεν θα το ποτίσεις.
- Η γέφυρα της ομορφιάς εσένα σου ταιριάζει, η μισ Ευρώπη είν' όμορφη μα δε σε πλησιάζει.
- Εκείνος που δεν έζησε του έρωτα τον πόνο, ήλθε στον κόσμο και εκτελείμια αγκαρεία μόνο.
- Δότης θα γίνω της καρδιάς να μη θαφτεί στο χώμα, να μείνει αυτή να σ' αγαπά κι ας είναι σ' άλλο σώμα.
- Ωστέ να ζω θα σ'αγαπώ έστω και με τη σκέψη, που δεν μπορεί ποτέ κανείς να την απαγορεύσει.
- Ρίξε μου χίλιες μπαλωθιές μα πόνο δε θα νιώσω τόσο πολύ που σ' αγαπώ δε θα το μετανιώσω.
- Μ' ένα πιστόλι παίζε μου, μη λυπηθείς τις σφαίρες, έτσι κι αλλιώς χωρίς εσέ είναι νεκρές οι μέρες.

Μαντινάδες της ξενιτιάς:

- Κρήτη πατρίδα μας γλυκιά χλιοτραγουδισμένη, κάτεχε πως σε νοσταλγούν όλοι οι ξενιτεμένοι.
- Κρήτη σαν βρίσκομαι μακριά πάντοτε σε θυμούμαι, είσαι πατρίδα ζηλευτή γι' αυτό σε λαχταρούμε.
- Βγάλτε μου εισητήριο να φύγω την Τετάρτη, για δε μπορώ να τη θωρώ την Κρήτη από το χάρτη.

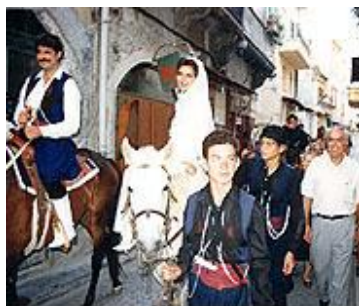
Μαντινάδες για τον γάμο:

- Κουμπάρε που στεφάνωσες τα δυο κυπαρίσσια, του χρόνου να 'μαστε καλά να 'ρθεις και στα βαφτίσια.
- Κουμπάρε καλορίζικα που 'βαλες το στεφάνι, να σ' αξιώσει ο Θεός να βάλεις και το λάδι.
- Να ζήσετε πάρα πολλά κι ευτυχισμένα χρόνια και να σας αξιώσει ο Θεός παιδιά μα και εγγόνια.
- Ένα πουλάκι κελαηδεί στις λεμονιάς τα κλώνια, τ' αντρόγυνο που γίνεται να ζήσει χίλια χρόνια.
- Χαρά στα μάτια του γαμπρού που διάλεξαν τη νύφη κι έβαλε στο σπίτι του αυτό το κυπαρίσι.
- Γαμπρέ τη νύφη ν' αγαπάς και μην την εμαλώνεις σαν το σγουρό βασιλικό να την εκαμαρώνεις.
- Νύφη μου μη πικραίνεσαι και μη χαλά η καρδιά σου, όπως σ' αγαπά η μάνα σου σ' έχει κι η πεθερά σου.

· Ηθη και Έθιμα.

Κρητικός Γάμος.

Ο παραδοσιακός κρητικός γάμος αποτελεί μια ιδιαίτερη και ξεχωριστή εκδήλωση με πλούσιο φαγητό και γλέντι.

Στην Κρήτη οι νέοι και οι νέες τις περισσότερες φορές παντρεύονταν από αγάπη. Εάν όμως για οποιοδήποτε λόγο οι γονείς δε συμφωνούσαν, οι δύο νέοι «κλέβονταν» και έφευγαν για άγνωστο μέρος μέχρι οι γονείς αναγκαστικά να συμφωνήσουν και να επιτρέψουν το γάμο. Μέχρι και τα μέσα του 20 ου αιώνα ήταν σύνηθες το φαινόμενο, ιδιαίτερα σε χωριά, ο γαμπρός να κλέβει τη νύφη. Συνήθως αντίθετοι με το γάμο ήταν οι γονείς της νύφης καθώς τα κορίτσια είχαν πολλούς περιορισμούς και κάθε πατέρας πίστευε ότι αυτός έπρεπε να επιλέξει το μελλοντικό σύζυγο της κόρης του. Οι λόγοι για τους οποίους οι γονείς της νύφης, και κυρίως ο πατέρας, δεν ενέκρινε αυτόν που επέλεξε η κόρη του ήταν πολλοί (η νύφη μπορεί να ήταν μικρή σε ηλικία, ο πατέρας να ήθελε άλλον νέο για γαμπρό του, να υπήρχαν διαφορές ανάμεσα στις δυο οικογένειες ακόμα και πολιτικές κάποιες φορές ή και απλή αντίδραση από την οικογένεια της νύφης επειδή η κόρη τους τόλμησε να επιλέξει μόνη της το σύζυγο της πράγμα που ήταν αντίθετο με τους ηθικούς κανόνες της εποχής θίγοντας έτσι την τιμή και την αξιοπρέπεια της οικογένειας).

Βέβαια υπήρχαν και οι λιγότερο τολμηροί που δεν τολμούσαν να αναζητήσουν το έτερο ήμισυ τους μόνοι και προτιμούσαν τη διαδικασία του «προξενιού». Στο «προξενιό» μεσολαβούσε κάποιος τρίτος που γνώριζε την οικογένεια της νύφης ή του γαμπρού και φρόντιζε να τους φέρει σε επαφή για να γνωριστούν. Ο προξενητής έπρεπε να ήταν μεγάλος σε ηλικία και αξιοσέβαστος άνθρωπος.

Είτε επρόκειτο για «κλέψιμο» είτε για προξενιό και αφού ο πατέρας συμφωνούσε ακολουθούσε ο αρραβώνας ή λογόστεμμα. Οι δύο οικογένειες με την παρουσία παπά αντάλλαζαν τα δακτυλίδια και συνέτασσαν το προικοχάρτι δηλαδή το προικοσύμφωνο που όριζε τί προίκα θα έπαιρνε η νύφη από την οικογένεια της. Αν οι δύο νέοι παντρεύονταν από έρωτα ή είχαν κλεφτεί ο γαμπρός δεν πρόβαλε καμία αξίωση στον πεθερό του (έπαιρνε ό,τι του έδινε αυτός). Αν επρόκειτο για προξενιό ήταν απαραίτητη στον αρραβώνα η παρουσία του προξενητή. Το λογόστεμμα γινόταν στο σπίτι της νύφης σε στενό οικογενειακό κύκλο. Τότε οριζόταν και η ημερομηνία του γάμου. Γάμοι γίνονταν τις Κυριακές ή άλλες γιορτινές μέρες, όχι όμως Τρίτη, Τετάρτη ή το μήνα Μάιο.

Πριν το γάμο το ζευγάρι έπρεπε να επιλέξει τον κουμπάρο. Κουμπάρος συνήθως ήταν αυτός που τους είχε βαφτίσει ή κάποιος καλός φίλος του γαμπρού ή της νύφης. Οι συμπέθεροι φρόντιζαν να βρουν τα μουσικά συγκροτήματα αλλά και το χώρο που θα γινόταν το τραπέζι. Ήταν υπεύθυνοι και για το «κάλεσμα», όριζαν δηλαδή έναν «καλεστή» που θα προσκαλούσε συγγενείς και φίλους στο γάμο.

Συγγενείς και φίλοι μέχρι τη μέρα του μυστηρίου έστελναν τα «κανίσκια», δώρα δηλαδή στο νέο ζευγάρι, που ήταν ένα καλάθι με λάδι, κρασί, τυρί και πατάτες. Στη νύφη και το γαμπρό έδιναν επίσης και χρήματα μέσα σε φακέλους, τα λεγόμενα «χαρίσματα» ή είδη σπιτιού προκειμένου να ξεκινήσουν το νέο τους σπιτικό. Οι γονείς έδιναν στους καλεσμένους τους μια κουλούρα με ιδιαίτερο στολισμό, φτιαγμένη ειδικά για τη συγκεκριμένη περίπτωση ή ξεροτήγανα, ένα παραδοσιακό γλυκίσμα (σπιτικές δίπλες με μέλι). Την παραμονή του γάμου μεταφέρονταν και τα προικιά της νύφης στο νέο της σπίτι. Τα προικιά περιλάμβαναν υφαντά, σεντόνια, κεντήματα και είδη οικιακής χρήσης. Η μεταφορά τους γινόταν με άλογα ή άμαξες από τους λεγόμενους προικαδόρους υπό τη συνοδεία λύρας, τραγουδιών και πυροβολισμών. Αφού οι προικαδόροι μετέφεραν τα προικιά, τους πρόσφεραν το παραδοσιακό κέρασμα, αμύγδαλα, καρύδια, ξεροτήγανα και τσικουδιά.

Αφού έφταναν στο νέο σπίτι του ζευγαριού όλα τα δώρα και τα προικιά, η νύφη τα άπλωνε για να περάσουν όλοι οι χωριανοί και να τα δουν. Με τη βοήθεια των φίλων της στόλιζε το νυφικό κρεβάτι. Το κατωσέντονο έπρεπε να είναι λευκό για να δείξει την επόμενη μέρα την απώλεια της αγνότητας της.

Οι φίλες της νύφης και οι φίλοι του γαμπρού τους βοηθούσαν να ντυθούν πριν ξεκινήσουν για την εκκλησία. Αν η νύφη ήταν από άλλο χωριό γινόταν το λεγόμενο «ψίκι», δηλαδή μια ομάδα νέων έφευγε από το σπίτι του γαμπρού και πήγαινε να πάρει τη νύφη και να την πάει στην εκκλησία. Οι νέοι συναγωνίζονταν ποιος θα φτάσει πρώτος. Ο πρώτος έπαιρνε από την ίδια τη νύφη μια κουλούρα και κατόπιν πήγαινε μπροστά συνοδεύοντας την στην εκκλησία.

Αν η νύφη ήταν από το ίδιο χωριό με το γαμπρό, ο γαμπρός με τον κουμπάρο και τους καλεσμένους πήγαιναν στο σπίτι της νύφης με τραγούδια και ντουφεκίες για να την πάρουν. Όταν έφταναν στο σπίτι μια γυναίκα τραγουδούσε μια μαντινάδα που παρακινούσε τη νύφη να ανοίξει την πόρτα της. Κατόπιν όλοι μαζί κατευθύνονταν στην εκκλησία. Κατά τη διάρκεια της τελετής η νύφη δεν πατούσε το πόδι του γαμπρού όταν ο παπάς έλεγε το «η δε γυνή να φοβείται τον άνδρα» γιατί ο γαμπρός μπορούσε να «σχολάσει» το γάμο.

Μετά το τέλος του μυστηρίου το ζευγάρι κατευθυνόταν με τους καλεσμένους του στο σπίτι του γαμπρού. Εκεί τους περίμενε η μητέρα του που έδινε στη νύφη να φάει μέλι με καρύδια και χάραζε στην πόρτα ένα σταυρό. Η νύφη έχυνε μέλι στην είσοδο για να είναι ο γάμος γλυκός κι έσπαγε ένα ρόδι για να είναι ο γάμος καρπερός.

Αμέσως μετά ξεκινούσε το γλέντι με τραγούδια, χορό και πολύ φαγητό που κρατούσε μέχρι το πρωί. Το ζευγάρι άρχιζε πρώτο το τραγούδι. Την επόμενη μέρα και μόλις ξυπνούσε το ζευγάρι, έδειχνε το σεντόνι. Τότε ακολουθούσε νέο γλέντι, ο αντίγαμος.

Σήμερα τα περισσότερα παραδοσιακά έθιμα του κρητικού γάμου έχουν εκλείψει αν και κάποια από αυτά συνεχίζουν να τηρούνται. Μπορεί πολλά από τα παραδοσιακά έθιμα του γάμου να μην τηρούνται, αλλά αξίζει να παρευρεθείτε σ' ένα κρητικό γαμήλιο γλέντι όπως αυτό γίνεται σήμερα. Πολλοί καλεσμένοι, παραδοσιακή μουσική αλλά και μοντέρνα, πολύς χορός, πλούσιο τραπέζι με κρητικά παραδοσιακά φαγητά (ξεροτήγανα, ντάκος, γαμοπίλαφο, τσιγαριαστό κρέας, κρεατόπιτες, καλιτσούνια και γραβιέρα με μέλι, τσικουδιά, ντόπιο κρασί) και ξεφάντωμα μέχρι το πρωί.

Ο Αγιασμός των υδάτων, σπιτιών και ζώων

Την ημέρα των Φώτων ο παπάς περνά από όλα τα σπίτια του χωριού, για να τα αγιάζει. Πάει ακόμη και στις πηγές και στους στάβλους και στις στάνες, για να αγιάσει και τα νερά (να φύγουν οι καλικάντζαροι και οι δαίμονες) και τα ζώα. Οι χωρικοί από ευχαρίστηση και μόνο δίδουν στο παπά μικρό φιλοδώρημα ή λίγο λάδι ή άλλα προϊόντα για τον κόπο του.

Πασχαλινά Έθιμα.

Η Λαμπροκουλούρα, τα καλιτσούνια και το κερί της Ανάστασης.

Από το πρωί της Μεγάλης Πέμπτης οι γυναίκες καταγίνονται με το ζύμωμα. Ζυμώνουν τα καλιτσούνια (χειροποίητες τυρόπιτες με μαλάκα ή μυζήθρα, που παλιά γινόταν τηγανιστά και όχι στο φούρνο, όπως γίνεται σήμερα με τα καλούμενα λυγναράκια), τα τσουρέκια και τις λαμπροκουλούρες. Η λαμπροκουλούρα δεν έχει στη μέση τρύπα, όπως τα μικρά κουλούρια σήμερα για λόγους οικονομίας και στο κέντρο της μπαίνουν κανονικά τρία κόκκινα αυγά, όσα και η Αγία τριάδα. Γενικά τα εδέσματα και γλυκίσματα του Πάσχα κυριαρχεί το γάλα, το αυγό και το τυρί (μαλάκα και ανθότυρο) που τώρα υπάρχουν άφθονα, ενώ τα Χριστούγεννα το λάδι, το μέλι κ.α.

Το Πάσχα οι σύντεκνοι πηγαίνουν στους βαφτισμιούς τους το κουλούρι της Λαμπρής (οι βοσκοί πάνε κατσοχοίρι (βλέπε πιο κάτω), κόκκινα αυγά και το κερί της Ανάστασης (ένα άσπρο κερί).

Το βάψιμο των αυγών.

Από το πρωί της Μεγάλης Πέμπτης οι γυναίκες καταγίνονται και με το βάψιμο των αυγών, που παλιά αυτό γινόταν από τα χρώματα των λουλουδιών, κυρίως της κόκκινης παπαρούνας. Μάλιστα πάνω στα αυγά, πριν τα βάψουν, κολλούσαν και μικρά άνθη και έτσι τα σχέδιά τους αποτυπωνόταν επάνω.

Τα Πασχαλινά κόκκινα αυγά, σύμφωνα με τον Κοραή, συμβολίζουν το αίμα των προβάτων με το οποίο οι Ιουδαίοι έβαψαν τις οικείες τους, για να αποφύγουν την "υπό εξολοθρευτικού Αγγέλου φθοράν". Κατ' άλλους τα αυγά βάφονται κόκκινα είτε σε ανάμνηση του χυμένου αίματος του Χριστού από τη λόγχη του Ρωμαίου στρατιώτη είτε γιατί το χρώμα αυτό αποτελεί έκφραση χαράς λόγω της ερχόμενης άνοιξης και της Ανάστασης του Κυρίου.

Η φουνάρα και το κάψιμο του Ιούδα.

Πριν την Ανάσταση (κατά τη διάρκεια της Σαρακοστής) όλα τα παιδιά του χωριού μαζεύουν ξύλα και τα αφήνουν στο προαύλιο της εκκλησίας. Την παραμονή της Ανάστασης σχηματίζουν ένα μεγάλο σωρό από τα ξύλα (την λεγόμενη φουνάρα, φουνάρα = η μεγάλη φωτιά ή φλόγα, προφανώς από το φως, φωτιά) και στην κορυφή έχουν ένα σκιάχτρο που υποτίθεται ότι είναι ο Ιούδας και την ώρα που ο παπάς λέει το ΧΡΙΣΤΟΣ ΑΝΕΣΤΗ, βάζουν φωτιά και καίνε τον Ιούδα. Η καμπάνα του χωριού χτυπά και πέφτουν πυροβολισμοί (ένα κακό έθιμο).

Το σημαντήρι και η μικρή φουνάρα.

Παλιά ο επίτροπος της κάθε εκκλησίας δυο ώρες πριν την Ανάσταση έπαιρνε ένα σήμαντρο και κτυπώντας το γυρνούσε από γειτονιά σε γειτονιά, για να ξυπνήσει-προσκαλέσει τους πιστούς για τη Θεία λειτουργία - ΑΝΑΣΤΑΣΗ. Φεύγοντας οι κρητικοί πιστοί από το σπίτι, για να πάνε στην εκκλησία και να ακούσουν το «Χριστός Ανέστη» ανάβουν στην αυλή μια μικρή φωτιά (μικρή φουνάρα) για κάψιμο του Ιούδα του σπιτιού, πάνω από την οποία περνούν όλοι, μικροί μεγάλοι, κάνοντας ταυτόχρονα το σταυρό τους και μια ευχή, δηλαδή λέγοντας π.χ. «Έτσι να καούν και οι δικοί μας προδότες και εχθροί!».

Το αμίλητο φως.

Μόλις πει ο παπάς το «δεύτε λάβετε φως», πολλοί με ένα κερί ή φαναράκι μεταφέρουν το άγιο φως στο σπίτι τους αμίλητοι (μόλις πάρουν το φως και μέχρι να πάνε το σπίτι δεν λένε καμιά λέξη), πιστεύοντας ότι έτσι θα γίνει κάτι καλό στο σπιτικό τους ή ότι έτσι θα φύγουν οι δαίμονες.

Τα φαγητά του Πάσχα.

Στην Κρήτη το Πάσχα παλιά δεν σούβλιζαν αρνί, απλά έσφαζαν ένα σφακτό, ρίφι ή αρνί (στην περίπτωση αυτή πάντα «ζυγισμένο», δηλαδή όχι κλεμμένο) και μ' αυτό έκαναν διάφορα φαγητά (οφτό, βραστό, κοκκινιστό, αυγολέμονο κ.α.). Απαραίτητα υπάρχουν τα στριφτά μακαρόνια, τα καλιτσούνια, το χλωρό κ.α.

Τα κάλαντα των Παθών, το στεφάνι και ο Επιτάφιος.

Κάλαντα λέγονται το πρωί του Σαββάτου του Λαζάρου, το «Λάζαρε πες μας τι είδες...», που αναφέρονται στην Ανάσταση του Λαζάρου και το πρωί της Μεγάλης Παρασκευής ή το μοιρολόι «Σήμερα μαύρος ουρανός.» , που αναφέρεται στη σταύρωση του Χριστού. Τα κάλαντα αυτά λέγονται και από σχολεία, ενώ αυτοί που τα λένε κρατούν και ένα στεφάνι που έχει πλεχθεί με τα ωραιότερα λουλούδια της εποχής και από την ωραιότερη κοπέλα του χωριού. Το στεφάνι αυτό κατόπιν αποτίθεται με μεγάλο σεβασμό στον ΕΠΙΤΑΦΙΟ, κατά την ημέρα του στολισμού του. Μάλιστα οι καλαντάρησες παλιά έκαναν και συναγωνισμό ποιος θα κάνει το ωραιότερο στεφάνι ή ποιος θα έχει στο στεφάνι του τα περισσότερα ρόδα (‘αγριες κρητικές παιωνίες) από τους γκρεμούς των βουνών.

Χριστουγεννιάτικα Έθιμα.

☐Γα Καλογερίδια.

Καλογερίδια (τα) λέγονται τα γλυκίσματα και εδέσματα: μελομακάρονα, ξεροτήγανα κ.τ.λ.

Πλησιάζοντας προς τα Χριστούγεννα, τα σπίτια καθαρίζονταν σχολαστικά και λίγες μέρες πριν τα Χριστούγεννα οι νοικοκυρές φτιάχνουν διάφορα ειδικά για τις ημέρες γλυκίσματα και εδέσματα, όπως π.χ.: μελομακάρονα, ξεροτήγανα, κουβαρωτούς (λουκουμάδες), λουκουμάκια κ.α, καθώς ομαθιες, σίγλινα κ.τ.λ., τα οποία φυσικά τρώγονταν την ημέρα των Χριστουγέννων και εξής, δηλαδή με την λήξη της νηστείας.

Το χριστόψωμο αποτελεί το βασικό ψωμί των Χριστουγέννων και το ευλογημένο, αφού αυτό σταυρώνεται –ευλογείται πριν φαγωθεί και θα στηρίξει τη ζωή του νοικοκύρη και της οικογένειάς του. Για την παρασκευή του χριστόψωμου χρησιμοποιούνται ψιλοκοσκινισμένο αλεύρι , ροδόνερο , μέλι , σουσάμι , κανέλα και γαρίφαλα, και όταν το πλάθουν λένε: "Ο Χριστός γεννιέται , το φως ανεβαίνει, το προζύμι για να γένει. "Με τη μισή ζύμη φτιάχνεται η κουλούρα. Με την υπόλοιπη φτιάχνεται ο σταυρός με λουρίδες απ' τη ζύμη. Στο κέντρο μπαίνει ένα άσπαστο καρύδι (το Πάσχα μπαίνει ένα κόκκινο αυγό). Στην υπόλοιπη επιφάνεια σχεδιάζουν σχήματα με το μαχαίρι ή με το πιρούνι, όπως λουλούδια , φύλλα, καρπούς, πουλάκια.

Την ημέρα του Χριστού, ο νοικοκύρης παίρνει το χριστόψωμο, το σταυρώνει, κόβει και το μοιράζει σ' όλη την οικογένειά του και σε όσους παρευρίσκονται στο τραπέζι. Μερικοί, εδώ βλέπουν ένα συμβολισμό της Θείας κοινωνίας. Όπως ο Χριστός έδωσε τον άρτο της ζωής σε όλη την ανθρώπινη οικογένειά του.

Το σφάξιμο του χοίρου και το μπαλόκι.

Στα κρητικά χωριά, λίγο παλιότερα, οι νοικοκυραίοι ή όσοι νήστευαν τη σαρακοστή που προηγείται των Χριστουγέννων, μόλις άρχιζε η Σαρακοστή αγόραζαν ένα ζωντανό μικρό γουρουνάκι, το οποίο έσφαζαν την παραμονή Χριστουγέννων, για να εορταστεί την αύριο το γεγονός. Η σφαγή των γουρουνιών γίνονταν την ίδια ημέρα, την παραμονή Χριστουγέννων, απ' όλους, γεγονός τους χωριανούς, κάτι που αποτελούσε πανηγύρι για τα μικρά παιδιά, τα οποία μάλιστα πολλές φορές μάλωναν μεταξύ τους για το ποιος θα πάρει τη φούσκα (ουροδόχο κύστη) του χοίρου, για να την κάνει μπαλόνη.

Την δεύτερη μέρα των Χριστουγέννων, οι χωρικοί χριστιανοί έκοβαν το κρέας του χοίρου και έφτιαχναν: λουκάνικα, καπνιστό κρέας, πηχτή (τσιλαδιά), σύγλινα, ομαθιές, τσιγαρίδες.

Τίποτα δεν πήγαινε χαμένο από το χοίρο των Χριστουγέννων, για κάθε κομμάτι του ζώου υπήρχε κάποια χρήση. Ακόμα κι αυτή η ουροδόχος κύστη, η «φούσκα» όπως λέγεται, πλυνόταν και καθαριζόταν και μετά φουσκωνόταν και γινόταν μπάλα, το σημερινό μπαλόνη, πολύτιμο δώρο για τα παιδιά της εποχής εκείνης.

Η καλή χέρα.

Μετά τα Χριστούγεννα ακολουθεί η Πρωτοχρονιά, γιορτή που όλα τα παιδιά περιμένουν με λαχτάρα κάποιο δώρο είτε από το νονό είτε από τους γονείς και φίλους. Στην Κρήτη παλιά αντί για παιγνίδια έδιναν ως δώρο στα παιδιά γλυκίσματα και κάποια χρήματα και αυτό λεγόταν «καλή χέρα» (= το φιλοδώρημα, το χαρτζιλίκι των γιορτών). Η καλή χέρα γίνεται απαραίτητα στα παιδιά από τους σύντεκνους, γονείς και συγγενείς.

Το ποδαρικό.

Το πρωί της Πρωτοχρονιάς κάθε μέλος της οικογένειας βγαίνει έξω, παίρνει μια πέτρα και τη βάζει μέσα στο σπίτι και αφού κάτσει πάνω σ' αυτή λέει μια ευχή κάνοντας το σταυρό του.

Πολλοί άνθρωποι είναι ιδιαίτερα προσεκτικοί ακόμα και σήμερα για το ποιος θα τους κάνει ποδαρικό στο σπίτι τους, δηλαδή ποιος θα μπει πρώτος στο σπίτι τους τον καινούριο χρόνο. Έτσι, από την παραμονή λένε σε κάποιο που τον θεωρούν καλότυχο και γουρλή, να έρθει την Πρωτοχρονιά σπίτι τους και να τους κάνει ποδαρικό. Συνήθως προτιμούν ένα μικρό παιδί(αγόρι, αν το σπίτι έχει πολλά κορίτσια, άλλως κορίτσι), επειδή τα παιδιά είναι αθώα και στην καρδιά τους δεν υπάρχει η ζήλια κι η κακία.

Χαρακτηριστικά φαγητά της Κρήτης.

Στην Κρήτη εκτός από τους "χοχλιούς" (σαλιγκάρια μπουμπουριστά ή βραστά ή στιφάδο), χαρακτηριστικά φαγητά είναι και τα τηγανητά τσιμούλια (παροπούλια) με αυγά, τα τηγανητά σπαράγια με αυγά, τα διάφορα αυγολέμονα, τα στριφτά (χειροποίητα) μακαρόνια με ανθότυρο ή κεφαλοτύρι, τα αγοραστά μακαρόνια με βραστή γίδα, το πιάφι (με γίδα ή πέρδικα ή κότα), η στάκα (φτιάχνεται από αλεύρι και βούτυρο γάλακτος), το ρυζόγαλο, το ξινόγαλο, τα καλιτσούνια (μικρά κομμάτια από χειροποίητο φύλλο με γέμιση ανθότυρο τηγανισμένα σε λάδι), οι βρουβόπιτες (με γέμιση άγριων χόρτων ή σέσκλων κ.α.), ο "χόντρος" (σούπα από στάρι αλεσμένο στο χερόμυλο και γάλα γλυκό), ο ξυνόχοντρος (σούπα με γάλα ξυνό και στάρι αλεσμένο), το οφτό αρνί ή ρίφι, το ψητό (στο φούρνο) γουρουνόπουλο κ.α. και βεβαίως το κυνήγι (πέρδικα, λαγός, κοτσίφι κ.α.), καθώς και οι ομαθιές (η κοιλιά του γουρουνιού γεμισμένη με σταφίδες και ρύζι ή τραγανά), τα γαρδούμια (γαρδούμπες βραστές ή αυγολέμονο) κ.α.

Από το Κρητικό τραπέζι δεν λείπουν φυσικά οι διαφορετικού τύπου ελιές, τα πολλά και διαφορετικού τύπου τυριά (μαλάκα, ανθότυρο, κεφαλοτύρι κ.α.), τα λαχανικά και τα άγρια χόρτα (βρούβες, ραδίκια, καλλίτσες, τζόχοι (ζοχοί), τσιμούλια κ.α.). Τα χαρακτηριστικά ποτά της Κρήτης είναι «το κρασί», κυρίως κόκκινο, που το συναντάμε σε κάθε Κρητικό τραπέζι και σε διάφορες τοπικές ποικιλίες και φυσικά η τσικουδιά ή άλλως "ρακί" (= η ρακί ή το ρακί).

ΝΟΜΟΣ ΛΑΣΙΘΙΟΥ.

Η γενέτειρα του Δία, καλύπτει το ανατολικό άκρο του νησιού, έχει έκταση 1.800 τ.χλμ. και πληθυσμό 76.319 κατοίκους (απογραφή 2001). Πρωτεύουσα του νομού είναι ο Άγιος Νικόλαος που ως Δήμος έχει 19.462 κατοίκους.

Ο νομός Λασιθίου χωρίζεται σε 4 επαρχίες: Λασιθίου, Μεραμπέλου, Ιεράπετρας και Σητείας και αποτελείται από οχτώ δήμους (Οροπεδίου Λασιθίου, Νεάπολης, Αγίου Νικολάου, Ιεράπετρας, Σητείας, Ιτάνου, Λεύκης και Μακρύ Γιαλού). Έχει τρεις μικρές πόλεις και πέντε κωμοπόλεις, τις έδρες των δήμων. Άλλα κεφαλοχώρια είναι η Κριτσά, η Ελούντα, ο Άγιος Γεώργιος και το Κάτω Χωριό.

Ο Νομός Λασιθίου δεν φέρει το όνομα πόλης, όπως συμβαίνει με τους άλλους νομούς της Κρήτης, αλλά το όνομα επαρχίας, της Επαρχίας Λασιθίου όπου επί Τουρκοκρατίας έγινε η περίφημη «Γιγαντομαχία Λασιθίου» προς χάρη της οποίας ονομάστηκε έτσι ο νομός.

Η κύρια απασχόληση των κατοίκων του νομού Λασιθίου είναι η κτηνοτροφία και η γεωργία, αλλά και οι τουριστικές επιχειρήσεις. Τα κύρια προϊόντα που παράγονται είναι λάδι, ελιές, σιτηρά, σταφίδες, ακόμα πρώιμα κηπευτικά και μπανάνες αφού το κλίμα στα νότια είναι πολύ θερμό, για παράδειγμα η περιοχή της Ιεράπετρας έχει τη μεγαλύτερη ηλιοφάνεια και τη μικρότερη βροχόπτωση. Πατάτες και μήλα παράγονται στο εύφορο οροπέδιο του Λασιθίου.

Σε μια προσπάθεια συγκέντρωσης όλων των μη εξαιρετέων από την λίστα των βασικών αξιοθέατων, αναφέρουμε: Το Μινωικό ανάκτορο στο Ζάκρο- από τις πλουσιότερες και σημαντικότερες της Κρήτης, τη λίμνη στο κέντρο του Αγίου Νικολάου με το ζωολογικό κήπο, το μοναδικό Φοινικόδασος της Ευρώπης στο Βαϊ, τις σπηλιές "Δικταίο Αντρο και Μίλατου", και τη γνωστή Σπιναλόγκα - νησάκι στην είσοδο του κόλπου Ελούντας με μεσαιωνικό κάστρο.

Μερικοί από τους αρχαιότερους οικισμούς της Κρήτης ανακαλύφθηκαν στο νομό Λασιθίου. Σ' αυτούς συγκαταλέγονται η Βασιλική, η Μύρτος, το Παλάτι της Ζάκρου, η Πραισός, ο Μόχλος και τα Γουρνιά. Μια σημαντική αρχαία ελληνική πόλη, η Λατώ βρίσκεται κοντά στην Κριτσά. Στα θαυμάσια αρχαιολογικά μουσεία του Αγίου Νικολάου και της Σητείας εκτίθενται κάποια από τα ευρήματα τόσο αυτών των ανασκαφών όσο και άλλων.

Στο νομό υπάρχουν η μητρόπολη Πέτρας και Χερρονήσου στη Νεάπολη και η μητρόπολη Ιεραπύτνης και Σητείας στην Ιεράπετρα. Έδρα του πρωτοδικείου Λασιθίου είναι η Νεάπολη, πρώτη πρωτεύουσα του νομού μετά την απελευθέρωση της Κρήτης το 1898.

ΝΕΑΠΟΛΗ.

•Τοποθεσία

Η Νεάπολη βρίσκεται στο Πάνω Μεραμπέλο, 15 χιλιόμετρα δυτικά του Αγίου Νικολάου, στο δρόμο προς το Ηράκλειο. Είναι κτισμένη σ' ένα γήινο εξόγκωμα της όμορφης και καταπράσινης σκάφης του Μεραμπέλου. Είναι όμορφη πόλη, με ωραία ρυμοτομία, μεγάλο δημόσιο κήπο και επιβλητικά κτίρια. Στην άκρη της μεγάλης πλατείας βρίσκεται ο επιβλητικός και μεγαλοπρεπής ναός της Μεγάλης Παναγίας. Επίσης στην πλατεία Βενιζέλου υπάρχουν: η Βιβλιοθήκη, η οποία καταλαμβάνει έκταση 650 τ.μ., με αναγνωστήριο 35 θέσεων και έχει πλήρως ανακαινιστεί με πρωτοβουλία του σημερινού Δημοτικού Συμβουλίου, Σινεμά., τα Δικαστήρια, το Αστυνομικό Τμήμα και άλλα. Στη Νεάπολη υπάρχει μεγάλος αριθμός εκκλησιών που χρονολογούνται από την εποχή της Βενετοκρατίας, σύμφωνα με τις ημερομηνίες που αναγράφονται στα λιθόγλυπτα υπέρθυρά τους.

•Ιστορία

Οι πρώτοι οικιστές της Νεάπολης, εικάζεται ότι προήλθαν από την γειτονική Βουλισμένη και είχαν σκοπό την αξιοποίηση των τότε άφθονων νερών της πηγής Βιγλίου, με την εγκατάσταση σειράς αλευρόμυλων κατά μήκος της πλαγιάς Βιγλί-Καρές. Η μορφολογία του εδάφους Βιγλί-Βουλισμένης, με τις απότομες κλίσεις, δεν προσφερόταν για εγκατάσταση αλευρόμυλων. Έτσι οι μυλωνάδες για ευκολία τους αλλά και για να αξιοποιήσουν απόλυτα και με ασφάλεια το νερό της πηγής, έκτισαν στην περιοχή εκείνη οικισμούς που αποτέλεσαν κοντά στον οικισμό των Καρών, ένα καινούριο οικισμό της Βουλισμένης, τη σημερινή “Απάνω Γειτονιά”, της Νεάπολης. Το αυλάκι, που διοχέτευαν το νερό υπάρχει ακόμα κατά τόπους και ορισμένοι μύλοι από τους 11, λειτούργησαν και στην κατοχή 1941-1945.

Ο οικισμός των Καρών επεκτεινόμενος προς βορρά, συναποτέλεσε μαζί με τον αναπτυσσόμενο οικισμό “Λειβάδι” το “Καινούριο Χωριό”, δηλαδή τη σημερινή Νεάπολη. Οι οικισμοί αυτοί συναντιούνται στην πλατεία Βερντέν της Νεάπολης. Η παράδοση αναφέρει ότι το “Λειβάδι”, κτίστηκε από τους κολίγους κάποιας Μονής που βρίσκεται βόρεια του συνοικισμού. Για την Μονή αυτή δεν υπάρχουν συγκεκριμένες πληροφορίες. Η παράδοση επιβεβαιώθηκε με τα στοιχεία που αποκαλύφθηκαν κατά την επισκευή της Εκκλησίας του σημερινού νεκροταφείου της Νεάπολης (Αφέντης Χριστός) και ταυτίζουν την Εκκλησία αυτή με το Καθολικό της Μονής που προαναφέραμε.

Στην Ενετική περίοδο, και κυρίως μετά το 1600, υπήρχαν πολλές αναφορές σε έγγραφα, σε συμβόλαια και ιδίως σε υποθέσεις που φανερώνουν την οικονομική άνθιση των κατοίκων και την ενεργό ανάμιξή τους σε ζητήματα ολόκληρης της περιοχής.

Στο συνοικισμό Καρές, γεννήθηκε το 1329 ο Πέτρος Φίλαργος ή Φιλάρετος, που αποδείχτηκε εξέχουσα φυσιογνωμία του Ευρωπαϊκού κόσμου της εποχής του και έφτασε στο ανώτατο αξίωμα του Ποντίφικα με το όνομα Αλέξανδρος ο Ε΄.

Για την παλαιότητα της περιοχής υπάρχει μέχρι σήμερα, σε σχετικά καλή κατάσταση μια αξιόλογη κατοικία- πύργος του Άρχοντα Pasqualigo, της οποίας η θύρα αποκαλύπτει ότι χτίστηκε την περίοδο της Βενετοκρατίας, καθώς και η οικοδομή που βρίσκεται στην “Απάνω Γειτονιά”, το Σεράγιο του Μασλούμ Καρακάση, κατοικία οχυρωμένη με πολεμίστρες εφοδιασμένη με νερόμυλο, ελαιοτριβείο, φυλακές και εκτεταμένη με δικό του νερό που έτρεχε από την υπάρχουσα και σήμερα “Αρχοντική Βρύση”. Το χωριό Καρές καταστράφηκε στην επανάσταση των Ψαρομηλιγγών και ξαναχτίστηκε από την αρχή. Αυτός ήταν και ο λόγος που κατά την Τουρκοκρατία η σημερινή Νεάπολη ήταν γνωστή με το όνομα “Καινούριο Χωριό”.

Υπολείμματα σωλήνων υδραγωγείου, που αποκαλυφτήκαν κατά την εγκατάσταση του δικτύου ύδρευσης στην οδό Αγίου Δημητρίου, μας οδηγούν να πιστεύουμε ότι επί Ενετοκρατίας υπήρξε αξιόλογο υδραγωγείο.

Η ονομασία “ Καινούριο Χωριό ”, διατηρήθηκε ως το 1868. Χρονιά που οι Διοικήσεις της Κρήτης από τρεις έγιναν πέντε (οι επαρχίες Μεραμπέλου, Ιεράπετρας, Σητείας, Βιάννου και Λασιθίου), με έδρα το “ Καινούριο Χωριό ”. Πρώτος Διοικητής διορίστηκε ο Πασάς Κωστής Αδοσίδης. Ο Τούρκος Διοικητής, μετέφερε την έδρα του Νομού, ενώ βρισκόταν στο Καστέλλι της Φουρνής και έδωσε στην περιοχή το νέο όνομα : Νεάπολις. Ο Πασάς Κωστής Αδοσίδης, προχώρησε σε αξιόλογα έργα, τα οποία διαμόρφωσαν το πρόσωπο της σημερινής Νεάπολης. Κάποια από αυτά είναι: η ανέγερση Δικαστικού Μεγάρου, το Σεραγάκι του Πασά (τώρα ορφανοτροφείο), νοσοκομείο, φυλακές και άλλα. Ως πρωτεύουσα του Νομού Λασιθίου διατηρήθηκε ως το 1904 και το 1914 οι Αρχές μοιράστηκαν ανάμεσα στον Άγιο Νικόλαο και την Νεάπολη.

Η Νεάπολη υπήρξε πέρα από σημείο ιστορικής αναφοράς και σημείο χριστιανικής. Κατά την Τουρκοκρατία στο χώρο που βρισκόταν η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου, λειτουργούσε οργανωμένο "κρυφό σχολειό". Το 1770, οι Τούρκοι με αφορμή την επανάσταση του Δασκαλογιάννη, μπήκαν την ώρα του εσπερινού στην εκκλησία και κατέσφαξαν τον ιερέα και όλο το εκκλησίασμα και από τότε ακούγεται "Αι Γιώργης ο καταματωμένος". Το Νοέμβρη του 1827, επαναστάτες, με αρχηγό τον Ιωάννη Χάλη, πολιορκήσαν το μοναδικό τζαμί της Νεάπολης και έκαψαν του 280 Τούρκους που βρίσκονταν στο τζαμί. Το τζαμί ήταν στη θέση που χτίστηκε αργότερα ο ναός της Μ. Παναγίας, η οποία είναι η μεγαλύτερη εκκλησία της Ανατολικής Κρήτης μετά τον Άγιο Μηνά του Ηρακλείου.

•Το οικιστικό συγκρότημα.

Το σχήμα του οικισμού της Νεάπολης, είναι περίπου κυκλικό. Επίσης είναι ισορροπημένο και εναρμονισμένο με το περιβάλλον.

Στη διάταξη τους οι οικισμοί της Νεάπολης, παρουσιάζονται κυρίως αμφιθεατρικά, παρακολουθώντας το έντονο φυσικό ανάγλυφο του εδάφους. Βέβαια, αυτό ποικίλει, άλλοτε γραμμικό με άξονα τον κεντρικό δρόμο που συγκεντρώνει το εμπόριο, τα καφενεία, την πλατεία και άλλοτε κυκλικό με κέντρο την πλατεία με την εκκλησία και το καφενείο.

Ο Πολεοδομικός ιστός του οικισμού, είναι ένα σύμπλεγμα από γειτονιές, που αναπτύσσονται Βορειοδυτικά, ενώ στα Ανατολικά είναι αραιοκατοικημένο. Στο Βορειοδυτικό μέρος του οικισμού, παρατηρείται εντονότερα η διαίρεσή του σε τρεις γειτονιές : Πανωχώρι, Κατωχώρι και Μεσοχωριά, που καθορίζονται από τη διαμόρφωση του εδάφους. Η δόμησή τους είναι πυκνή και συνεχής και τα περιγράμματα των οικισμών είναι σαφή.

Οι δρόμοι είναι άλλοτε στενοί, 0,80-2,50 μ. πλάτος, παράλληλοι ή κάθετοι στις καμπύλες και σε πυκνό πλέγμα στους οικισμούς με συνεχή δόμηση, όπως εδώ, δημιουργώντας οικοδομικά τετράγωνα πυκνά κι ακανόνιστα. Υπάρχουν ακόμα πολλά αδιέξοδα που χρησιμοποιούνται σαν αυλές. Οι κάθετοι στις καμπύλες δρόμοι έχουν μεγάλες κλίσεις και διαμορφώνονται με σκαλοπάτια . Είναι λιθόστρωτοι με μικρές πέτρες και κλίση προς το εσωτερικό για την απορροή των νερών.

Σαν οικισμός, σε πολλά μέρη, έχει χάσει τον παραδοσιακό του χαρακτήρα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αλλοίωσης είναι τα νέα οικοδομικά κτίρια, που χτίζονται δίπλα σε παραδοσιακά, δίχως να διατηρούν κανένα αρχιτεκτονικά, παραδοσιακό στοιχείο.

Επιπροσθέτως, δεν υπάρχει ενιαίος χρωματισμός στα κτίσματα, δημιουργώντας αισθητικό πρόβλημα αλλά και οι διάφοροι νέοι κτιριακοί όγκοι να δίνουν ανομοιομορφία στον οικισμό.

·Κτίριο Μελέτης.

Το κτίριο μελέτης βρίσκεται στην Νεάπολη Λασιθίου, που ιστορικά είναι γνωστή σαν συνέχεια του γειτονικού συνοικισμού Καρές, στον οποίο οφείλει και την δημιουργία της. Το έτος κατασκευής του, είναι το 1880 και η χρονολογία αναγράφεται με χάραξη στο λίθινο πρέκι της θύρας του περιβόλου. Αν και χρονολογικά κατατάσσεται στην περίοδο Τουρκοκρατίας (1169-1898), μορφολογικά είναι επηρεασμένο από την Βενετσιάνικη Αρχιτεκτονική.

Το αρχικό κτίσμα ήταν κατοικία και βρίσκεται στην πλατεία Βερντέν, στην συμβολή των οδών Καρών και Φινοκαλιώτη και η χρήση του δεν έχει αλλάξει μέχρι σήμερα. Ο κύριος δρόμος πρόσβασης στην οικία, αποτελείται από πλατιά πλατύσκαλα, κατασκευασμένα από το χαρακτηριστικό λιθόστρωτο, ενώ ο πλαϊνός δρόμος, ανατολικά της κατοικίας, είναι άσφαλτος.

Η κατοικία, κατασκευαστικά και μορφολογικά, ακολουθεί την παραδοσιακή Κρητική αρχιτεκτονική με Βενετσιάνικα στοιχεία. Το οικοπέδο όπου είναι κτισμένη, περιβάλλεται από χαρακτηριστικό μαντρότοιχο, ύψους 3,00μ., του οποίου η κατασκευή έχει γίνει με αργολιθοδομή, πάχους 0,55μ. και ακολουθεί τα όρια του οικοπέδου στους εκατέρωθεν δρόμους. Ο περίβολος είναι άνισος στην διατηρούμενη περιμέτρο του, στην πλαϊνή οδό (Φινοκαλιώτη), διατηρείται σε δύο διακεκριμένες οριζόντιες στάθμες, ενώ στην κύρια οδό (Καρών), όπου βρίσκεται και η κύρια είσοδος, δεν διατηρεί το αρχικό του ύψος.

Στον κύριο δρόμο με τη λιθόστρωτη σκάλα, βρίσκεται η κύρια είσοδος της οικοδομής, η οποία βρίσκεται στη δυτική πλευρά του κτιρίου. Η δίφυλλη πορτέλλα, πλαισιώνεται από χαρακτηριστικό λίθινο, τοξωτό θύρωμα με κλειδί, το οποίο τονίζεται με απαλή προεξοχή (σοιχείο βενετσιάνικης αρχιτεκτονικής). Στο θύρωμα υπάρχει επίσης, λίθινο, ευθύγραμμο ανώφλι, στο οποίο αναγράφεται η χρονολογία κατασκευής του κτιρίου, το 1880, άρα και η ανέγερση της κατοικίας ανάγεται σε αυτή την εποχή. Όπως προαναφέραμε, την εποχή αυτή η Νεάπολη εγκαθίσταται έδρα του νομού Λασιθίου και γνωρίζει μεγάλη ακμή.

Μπαίνοντας στην κατοικία, παρατηρούμε ένα ισόγειο κτίσμα. Πρόκειται για πλατυμέτωπο μονόσπιτο, με δώμα (επιπεδόστεγο), το οποίο αναπτύσσεται σε σχήμα Γ, και με είσοδο από τον δρόμο, κατευθείαν στην αυλή της οικίας. Η αυλή καταλαμβάνει το βόρειο τμήμα του προσώπου του οικοπέδου, με θέα στην πλατεία. Στην αυλή επίσης, υπάρχει η πέτρινη πεζούλα, πάχους 0,55μ. και ύψους 0,75μ. και η πέτρινη σκάλα που οδηγεί στο δώμα.

Η κατοικία, αποτελείται από τρεις μονόροφους πυρήνες (Α), (Β), (Γ), οι οποίοι κτίστηκαν διαδοχικά και σε επαφή μεταξύ τους. Στο συμπέρασμα αυτό καταλήγουμε από την παρατήρηση των κατασκευαστικών αρμών επαφής, των τοίχων μεταξύ τους.

Το κτίσμα (Α), βρίσκεται στο ψηλότερο μέρος του οικοπέδου. Σε αυτόν τον πυρήνα, προσδίδουμε και τον χαρακτηρισμό του πλατυμέτωπου τύπου οικίας, διότι η είσοδος βρίσκεται στο κέντρο της μεγαλύτερης πλευράς, της οικίας, δίνοντας την δυνατότητα να ξεχωρίζουν οι λειτουργίες. Δύο παράθυρα εκατέρωθεν της δίφυλλης πόρτας, συμπληρώνουν τον φωτισμό, ενώ πάνω από αυτήν, υπάρχει θυρίδα (σμαγδάλι), 20 x 30 cm. Το κτίσμα αυτό, εφάπτεται με την μία του πλευρά στο πίσω όριο του οικοπέδου, είναι κατασκευασμένο από αργολιθοδομή πάχους 0,65μ. και επιχρισμένη με ασβεστοκονίαμα, στα ορατά της τμήματα. Έχει διαστάσεις 5,20μ. x 12,30μ. και φέρει οριζόντια στέγη (επιπεδόστεγο). Αποτελείται από ένα κεντρικό χώρο, το καθημερινό και δύο χώρους εκατέρωθεν, την κουζίνα και το υπνοδωμάτιο.

Στο κτίσμα (Α), οδηγείται κανείς και από την αυλή, μέσω του υπνοδωματίου και της κουζίνας. Το άνοιγμα-θύρωμα της κουζίνας, είναι πλαισιωμένο από χαρακτηριστικό τοξωτό υπέρθυρο, κατασκευασμένο με πέτρινες θολίτες και όπως ήδη είπαμε, οδηγεί στην κουζίνα όπου βρίσκεται ο φούρνος

Στο κτίσμα (B) και (Γ), οφείλεται ο χαρακτηρισμός της τυπολογίας της κατοικίας, που αναπτύσσεται σε σχήμα Γ. Τα δύο αυτά τμήματα της οικίας, είναι πιο χαμηλά σε σχέση με το αρχικό κτίσμα (A) και ο εξωτερικός τους τοίχος βρίσκεται προς τα Ανατολικά. Ο χώρος (B) είναι συνέχεια του (A) και χρησιμοποιείται για υπνοδωμάτιο. Επικοινωνεί εσωτερικά, απ' ευθείας με την κουζίνα, ενώ από την αυλή η είσοδος γίνεται μέσω του κτιρίου (A). Επιπλέον, ο χώρος (B) έχει απ' ευθείας πρόσβαση μέσω πόρτας, από τον Ανατολικά πλαινό δρόμο, την οδό Φινοκαλιώτη, δεν αποτελεί όμως την κύρια είσοδο της οικίας. Το κτίσμα (Γ), αποτελείται από δύο χώρους που δεν επικοινωνούν μεταξύ τους, την αποθήκη (ο *μαγαντζές*) και το λουτρό. Η είσοδος στους χώρους αυτούς γίνεται από την αυλή της οικίας.

Κατασκευαστικά Στοιχεία Κτιρίου.

Τοιχοποιία.

Οι τοίχοι του οικίσματος, εξωτερικοί και εσωτερικοί, είναι κατασκευασμένοι από πέτρα με ενισχυτικές ξυλοδεσιές και αποτελούν τα φέροντα στοιχεία. Συγκεκριμένα, η πέτρα που έχει χρησιμοποιηθεί, είναι αργολιθοδομή, ακατέργαστες-ακανόνιστες πέτρες που πλέκονται μεταξύ τους κατά τη μεγάλη και την μικρή διάσταση σ'εναλλαγή, πάχους 0,65μ., ενώ στις γωνίες του κτιρίου χρησιμοποιούνται ίδιας σύστασης πέτρες, μεγαλύτερου μεγέθους και με πιο κανονική μορφή, για την καλύτερη ενίσχυσή του. Η δυσκολία του κτισίματος, εξαιτίας του ακανόνιστου σχήματος της πέτρας, αντιμετωπίζεται με την παρεμβολή (σφήνα), μικρότερης σε διάσταση πέτρας ή χαλικιού, ώστε να καλύπτονται τα κενά και να δίνει ικανοποιητικά το σύνολο.

Για την κατασκευή της θεμελίωσης, σκάβεται χαντάκι στο έδαφος, το οποίο γεμίζεται με μίγμα από την ίδια σύσταση πέτρας και ασβεστόχωμα. Έτσι σχηματίζεται ένα υπόβαθρο μεταξύ 0,80μ. και 1,00μ., με πάχος μεγαλύτερο της τοιχοποιίας του κτιρίου. Για καλύτερη θεμελίωση κι εξασφάλιση μεγαλύτερης αντισεισμικότητας στο κτίριο, χρησιμοποιείται η *καντονάδα*. Η *καντονάδα*, είναι ο τρόπος με τον οποίο ενισχύεται η κάτω γωνία των κτιρίων, με διαπλάτυνση της βάσης και διαμόρφωση των πλευρών με μια λοξή (σκαρπωτή) λιθοδομή.

Κονίαμα - Επίχρισμα.

Ως συνδετικό κονίαμα της τοιχοποιίας, χρησιμοποιείται ένα κοκκινωπό, αργιλώδες χώμα, *σμέλουγκα*, ανακατεμένο με άμμο και άφθονο ασβέστη. Για την επικάλυψη της τοιχοποιίας, χρησιμοποιείται επίχρισμα από ασβέστη, *παρτσελώνα* και τρίχες κατσίκας, για να δένει το υλικό. Στις εσωτερικές όψεις των τόχων παρατηρείται επίχρισμα, ενώ στις εξωτερικές δεν χρησιμοποιείται, κάνοντας εμφανή την εικόνα της πέτρας.

Χρώμα.

Στην οικία που μελετάμε, εξωτερικά δεν υπάρχει χρώμα, μόνο το γκρίζο της πέτρας του σπιτιού. Εσωτερικά, κυριαρχεί το λευκό του ασβέστη, καθώς και τα χρώματα που δίνουν τα πολύχρωμα υφαντά που το στολίζουν, με χαρακτηριστικό το έντονο κόκκινο.

Δάπεδο.

Το δάπεδο, εσωτερικά του σπιτιού και στην αυλή, έχει γίνει με χώμα ανακατεμένο με *βουτσά*, την κοπριά των βοδιών. Το χωμάτινο αυτό δάπεδο το περνούσαν με *ασβεστοταράτσα*, ένα μίγμα από ασβέστη, άμμο και *παρτσελώνα*, δηλαδή ηφαιστιογενές χώμα, το οποίο είχε υδραυλικές ιδιότητες.

Ανοίγματα.

Τα ανοίγματα της κατοικίας είναι :

α) Η πορτέλλα (κύρια είσοδος από την αυλή). Η δίφυλλη *πορτέλλα* κατασκευαστικά αποτελείται από, το *κατώφλιο*, δύο λίθινες συναρμοσμένες πέτρες, το *ανώφλιο*, οριζόντιο λίθινο πελέκι, στο οποίο αναγράφεται και η χρονολογία ανέγερσης της οικίας, και τα *πορτομάγουλα* (παραστάδες), που αποτελούνται από 3 επιμήκη λαξευμένα τμήματα, τα οποία μαζί με το *κατώφλιο* και το *ανώφλιο*, σχηματίζουν λίθινο πλαίσιο (πορτοστασά). Επιπλέον οι παραστάδες, συνεχίζουν δημιουργώντας, λίθινο τοξωτό θύρωμα. Οι δύο λίθινες καμπύλες, συνδέονται μεταξύ τους με ένα κεντρικό πελέκι, το *κλειδί*, για να στερεώσει την κατασκευή. Το κλειδί, τονίζεται με απαλή προεξοχή. Η διαμόρφωση του πλαισίου, ιδιαίτερα της κύριας πόρτας, γίνεται με μία ιδιαίτερη φροντίδα και προσοχή.

β) Η θύρα της κουζίνας. Το άνοιγμα της κουζίνας, είναι πλαισιωμένο από χαρακτηριστικό τοξωτό υπέρθυρο, κατασκευασμένο με πέτρινες θολίτες. Για την κατασκευή της καμπύλης ο μάστορας, σχεδιάζει αρχικά το *αχνάρι* ή *φυλλάδιο*, δηλαδή το ίχνος της καμπύλης, επάνω στο οποίο σημαδεύει και αριθμεί τα *πελέκια* (θολίτες). Κατόπιν, τα πελεκά και τα γωνιάζει, λαξεύοντας με επιμέλεια όλες τις όψεις, εκτός από εκείνη που αντιστοιχεί στο εξωράχιο του τόξου, η οποία παραμένει ακατέργαστη. Όταν έρθει η ώρα για τη γένεση της καμπύλης, κατασκευάζουν ξυλότυπο, που αφαιρείται αφού τοποθετηθεί το κορυφαίο πελέκι και χτυπηθεί καλά, ώστε να σφίξει με τα υπόλοιπα.

γ) Η θύρα του καθιστικού (πόρτεγο). Το άνοιγμα της κουζίνας, είναι πλαισιωμένο από το *κατώφλιο*, μία λίθινη πέτρα, το *ανώφλιο*, οριζόντιο λίθινο πελέκι και τα *πορτομάγουλα* (παραστάδες), που αποτελούνται από 3 επιμήκη λαξευμένα τμήματα, τα οποία μαζί με το *κατώφλιο* και το *ανώφλιο*, σχηματίζουν λίθινο πλαίσιο (πορτοστασά). Στο ανώφλιο, παρατηρείται ένα διακοσμητικό στοιχείο, που απεκονίζει σταυρό, στοιχείο βενετσιάνικης αρχιτεκτονικής.

δ) Οι θύρες των άλλων χρήσεων. Η πόρτα του υπνοδωματίου, όπως και η θύρα της αποθήκης και του λουτρού, δεν πλασιώνονται από λίθινο πλαίσιο. Η κατασκευή τους έχει γίνει από ξύλινο ακατέργαστο σκελετό, διότι οι πόρτες αυτές αντιστοιχούν σε βοηθητικούς χώρους και έτσι συνηθιζόταν. Με τον τρόπο αυτό, της διαφορετικής κατασκευής των ανοιγμάτων, δίνεται περισσότερη έμφαση στους χώρους που θεωρούνταν πιο σημαντικοί.

ε) Τα παράθυρα του σαλονιού. Τα δύο αυτά ανοίγματα, πλαισιώνονται από λίθινο πλαίσιο (πορτοστασά), η οποία αποτελείται από το *κατώφλιο*, μία λίθινη πέτρα, το *ανώφλιο*, οριζόντιο λίθινο πελέκι και τα *πορτομάγουλα* (παραστάδες), που αποτελούνται από 2 επιμήκη λαξευμένα τμήματα. Επιπλέον, διατηρούν τις παραδοσιακές, προστατευτικές σιδεριές που είναι τοποθετημένες σταυρωτά.

στ) Η θυρίδα (σμαγδάλι). Βρίσκεται στην πρόσοψη της κατοικίας, ακριβώς πάνω από την θύρα που οδηγεί στο σαλόνι δίνοντας περισσότερο φωτισμό αλλά και αερισμό στο χώρο. Έχει διαστάσεις 0,20μ. x 0,30μ., πλαισιώνεται από λίθινο πλαίσιο και δεν έχει κούφωμα.

ζ) Κοιλότητες (θυρίδες) στους εσωτερικούς τοίχους. Μπαίνοντας κανείς στο σαλόνι της οικίας δεξιά, προς το υπνοδωμάτιο και αριστερά, με κατεύθυνση στην κουζίνα, παρατηρεί να αφήνονται στους τοίχους κοιλότητες, οι οποίες αφήνονται ανοιχτές σαν παράθυρα, ενώ άλλοτε κλείνονται πρόχειρα με παραπετάσματα από σπιτικό υφαντό ή άλλο ύφασμα. Η χρήση τους δεν είναι καθορισμένη. Ίσως αυτή που βλέπει στο υπνοδωμάτιο, να χρησίμευε ως εικονοστάσι και η άλλη που βρίσκεται στην κουζίνα, να την χρησιμοποιούσαν για την τοποθέτηση αντικειμένων. Οι κοιλότητες είναι πλαισιωμένες με ευθύγραμμο, λίθινο πλαίσιο, ενώ αυτή του υπνοδωματίου είναι τοξωτή.

Κουφώματα.

α) Της πορτέλλας. Το εξωτερικό αυτό κούφωμα, είναι δίφυλλο κατασκευασμένο από ξύλο και απλό περιστρεφόμενο, καθώς ο επισκέπτης το σπρώχνει για να μπει. Κάθε φύλλο αποτελείται από 5 ξύλινες, κάθετες σανίδες, τοποθετημένες η μια δίπλα στην άλλη, σχηματίζοντας το πρόσωπο της πόρτας. Οι σανίδες, ενώνονται στην εσωτερική όψη, με 3 καρφωτές, οριζόντιες σανίδες, τις τραβέρσες.

Το ξύλινο κούφωμα στηρίζεται κατ' ευθείαν στον τοίχο, χωρίς κάσα, με 3 χονδρά σιδερένια μάσκουλα, σε απόσταση μεταξύ τους, που εισέρχονται και στρέφονται σε κατάλληλες κρικοειδείς υποδοχές από το ίδιο υλικό, πακτωμένες στη λιθοδομή. Το κινητό φύλλο της πόρτας, διαθέτει εσωτερικά, ξύλινο *μάνταλο* (σύρτη) και κλειδωνιά. Επιπλέον, για τη λαβή και την κρούση της πόρτας είναι τοποθετημένο στην εξωτερική πλευρά της και στο κινητό της φύλλο, ένα σιδερένιο αντικείμενο, *το κερκέλι* και ο *ζεμπερές*, μεταλλικό αντικείμενο που ανοιγοκλείνει την πόρτα απ' έξω, σφαιρίζοντάς την χωρίς όμως να την κλειδώνει. Επίσης η ασφάλεια της πόρτας εξασφαλίζεται με το *κόντε μηρί*.

Η σιδερένια αμπάρα, είναι τοποθετημένη στην υποδοχή της μεσαίας τραβέρσας, αγκυρώνεται από μέσα και το άλλο άκρο της στηρίζεται απ' ευθείας στον τοίχο. Με τον τρόπο αυτό, κρατιέται το φύλλο της δίφυλλης πόρτας ακίνητο-σταθερό.

β) Λοιπά ανοίγματα θυρών. Τα υπόλοιπα κουφώματα, διατηρούν το μοτίβο της πορτέλλας, με τη διαφορά ότι οι πόρτες του δωματίου, της κουζίνας και της αποθήκης, είναι μονόφυλλες. Το κούφωμα του λουτρού, εκτός από μονόφυλλο, ανοίγει προς τα έξω.

γ) Των παραθύρων. Τα κουφώματα των παραθύρων, είναι ξύλινα δίφυλλα με τζάμι και περιστρέφονται στον κατακόρυφο άξονα. Το άνοιγμά τους γίνεται από μέσα, εξαιτίας της σταυρωτής σιδεριάς που φέρουν. Στερεώνονται με μάσκουλα στους τοίχους και ενισχύονται με *κόντε μηρί*, για την ασφάλειά τους. Πρέπει να σημειωθεί ότι παλαιότερα, τα κουφώματα δεν αποτελούνταν από τζάμι, οπότε μπορούμε να θεωρήσουμε, πως αυτά είναι μεταγενέστερες προσθήκες.

Σκάλα.

Η σκάλα τοποθετείται εξωτερικά της κατοικίας και είναι εμφανής από την είσοδο στην αυλή. Είναι ευθύγραμμη με πλατύσκαλο και οδηγεί στο δώμα.

Η κατασκευή της έχει γίνει από πέτρινες βαθμίδες και η μία της πλευρά μόνο, στηρίζεται στη λίθινη τοιχοποιία του κτίσματος (Α), ενώ το πλατύσκαλο τελειώνει στο κτίριο (Β). Η οριζόντια επιφάνεια (πάτημα), των βαθμίδων είναι $\pi = 0,25\mu.$, με αριθμό πατημάτων 12, η κατακόρυφη επιφάνεια (ρίχτι), είναι $\nu = 0,20\mu.$, με αριθμό ριχτιών 13 και το πλατύσκαλο είναι $1,75\mu.$ Το ανάπτυγμά της σκάλας είναι : $A = (\pi \times 12) + 1,75\mu.$ (πλατύσκαλο) = $4,75\mu.$, το μεικτό ύψος της είναι $H = 2,60\mu.$ και το πλάτος της $0,90\mu.$ Στη σκάλα δεν υπάρχει κουπαστή.

Δώμα.

Το δώμα αποτελείται από τα μεσοδόκια, τα μεγαλύτερα φέροντα δοκάρια από ακατέργαστους κορμούς, οι οποίοι τοποθετούνται κατά τη μικρότερη διάσταση του χώρου, ανά 0,60μ.-1,00μ. αξονικά. Η απόσταση τοποθέτησης τους εξαρτάται από τη διατομή του ξύλου και το άνοιγμα ανάμεσα στα σημεία έδρασής τους.

Πάνω από τα μεσοδόκια στηρίζονται κατά την κάθετη έννοια τα δοκάρια, κορμοί διαμέτρου $\delta = 0,10\mu.-0,20\mu.$ και μήκους $\mu = 2,50\mu.-3,00\mu.$ και τοποθετούνται σε απόσταση μεταξύ τους 0,20μ.- 0,40 μ. αξονικά. Για να μη σαπίζουν τα δοκάρια και τα μεσοδόκια, καίνε τις άκρες τους μέχρι να καρβουνιάσουν. Τα δοκάρια και τα μεσοδόκια είναι συνήθως από σκληρό και σχεδόν ακατέργαστο ξύλο, όπως πρίνο ή λιοπρίνι ή ασίλακα. Επάνω από τα δοκάρια μπαίνουν κατά την κάθετη έννοια, τα φιαλώματα ή προφίλια. Είναι σκίζες, ξύλα με διατομή $\delta = 0,05\mu.- 0,10\mu.$ και μήκος που ποικίλλει. Μπαίνουν για να καλύψουν τα κενά των δοκαριών.

Πάνω από τις σκίζες στρώνονται τα φουντώματα, που είναι ξεροί θάμνοι, αστυβίδες ή σφάκες. Με τους θάμνους αυτούς προστατεύεται το σπίτι από τα χώματα που θα έπεφταν από το δώμα. Πάνω από τους θάμνους η επιφάνεια που δημιουργείται είναι πολύ ανώμαλη. Για ισοπέδωση αυτής της επιφάνειας στρώνεται το πρώτο χώμα –κοινό χώμα- και πηλός, που έχει πάχος 0,05μ.-0,10μ. και λέγεται πηλορόδωμα. Το χώμα αυτό, στρώνεται, διαβρέχεται με λίγο νερό, κοπανίζεται και στρώνεται τελικά με το μυστρί. Η εργασία αυτή λέγεται ρόδωμα. Με το χώμα αυτό δίνεται η πρώτη κλίση, το ρέμα, για την απορροή των νερών.

Επάνω από το πηλορόδωμα στρώνεται το ειδικό χώμα, αργλικής σύστασης, με θερμομονωτικές και στεγανές ιδιότητες, η *λεπίδο* ή *δωματόχωμα*. Το χώμα αυτό στρώνεται σε πάχος 0,10μ.-0,15μ., κοπανίζεται με ειδικά κόπανα, τα *δωματοκόπανα*, και κυλινδρίζεται με τον *κύλινδρο*. Ακολουθεί και αυτή η στρώση το ρέμα, για να φεύγουν τα νερά.

Φούρνος.

Τα σπίτια με δικό τους φούρνο αποτελούν μειοψηφία. Στην κατοικία τοποθετείται στο χώρο της κουζίνας και όχι εξωτερικά όπως συνηθιζόταν. Η κατασκευή του είναι από λίθο και ο θόλος του φούρνου έχει κτιστεί με ομοιόμορφες πλακοειδείς πέτρες σφηνοειδούς σχήματος σε περιμετρικές στρώσεις, με εναλλάξ αντίθετη κλίση. Οι θολίτες κτίζονται με λασπώδες αργιλόχωμα, ύλη με άριστη συνεκτική ιδιότητα. Ο φούρνος είναι με *ανηφορά* και η απόληξή του επικαλύπτεται με *σχιτσόπλακες*, ενώ για καπνοδόχο χρησιμοποιείται *πιθάρι*.

· Παθολογία – Υπάρχουσα Κατάσταση.

Αξιολόγηση των προβλημάτων – Αίτια και Παράγοντες φθοράς.

α) Κατάσκευαστικά προβλήματα. Οι φθορές που εμφανίζονται στο κτίριο, είναι η ολική κατάρρευση του δώματος, η τοπική αποδιοργάνωση της δομής της τοιχοποιίας, καθώς και η μερική απόκλιση των βαθμίδων της πέτρινης σκάλας. Επιπλέον, η υγρασία και η εισροή όμβριων υδάτων στο εσωτερικό, η έκθεση της κατοικίας σε καιρικά και φυσικά φαινόμενα (π.χ. σεισμό), καθώς και η φυσική φθορά – γήρανση των υλικών σε συνδιασμό με την παντελή έλλειψη συντήρησης, είναι οι πιο σημαντικοί παράγοντες φθοράς.

β) Λειτουργικά προβλήματα. Η κατάσταση διατήρησης του κτιρίου, μπορεί να χαρακτηριστεί μέτρια, μιας και οι φθορές είναι περιορισμένης έκτασης. Παρ' όλα αυτά, η κατάρρευση του δώματος, οι φθορές που εντοπίζονται στην τοιχοποιία και στο δάπεδο, η απόκλιση των βαθμίδων της κλίμακας, το καθιστούν μη κατοικήσιμο και επικίνδυνο για τον επισκέπτη.

γ) Αισθητικά προβλήματα. Τα προβλήματα αυτά σχετίζονται με την γενικότερη εικόνα της κατοικίας. Η εγκατάλειψη, η υποβάθμιση του γύρω χώρου και η αλλοίωση, εξαιτίας της κατάρρευσης του δώματος, σίγουρα δεν θυμίζει το κρητικό σπίτι, που κλείνει μέσα του όλη την ιστορία του νησιού.

Τοιχοποιία.

Οι φέρουσες λιθοδομές της οικίας, συνολικά παρουσιάζουν ρηγματώσεις που οφείλονται σε μικρομετακινήσεις εξαιτίας σεισμικών επιδράσεων, τοπική αποδιοργάνωση, λόγω εισχώρησης υγρασίας και ανάπτυξης αναρριχώμενων φυτών καθώς και περιμετρική αποδιοργάνωση που εμφανίζεται στην ανώτερη περιοχή της λιθοδομής εξαιτίας της κατάρρευσης του δώματος. Σοβαρό πρόβλημα παρουσιάζει η εξωτερική τοιχοποιία που βρίσκεται ανατολικά της οικίας, στην οδό Φινοκαλιώτη. Παρουσιάζει κατάρρευση η αριστερή γωνία στο κάτω μέρος της τοιχοποιίας και έχει υποστεί αποκόλληση στην ένωσή της με τον κάθετο εξωτερικό τοίχο. Στα τμήματα της θεμελίωσης, δεν φαίνεται να υπάρχουν σοβαρά προβλήματα, με εξαίρεση την έντονη ανάπτυξη φυτών.

Κονίαμα - Επίχρισμα.

Εσωτερικά και εξωτερικά τα επιχρίσματα παρουσιάζουν μερική αποσάθρωση, λόγω ανάπτυξης φυτικών οργανισμών, αλλά και διάβρωση, εξαιτίας της έκθεσης στις περιβαλλοντικές συνθήκες.

Δάπεδο.

Το δάπεδο, τόσο στους εσωτερικούς όσο και στους εξωτερικούς τοίχους, έχει καταστραφεί με την συσσώρευση μπαζών και με την ανάπτυξη βλάστησης.

Ανοίγματα - Κουφώματα.

Τα λίθινα πλαίσια των ανοιγμάτων, τοξωτά και ευθύγραμμα, βρίσκονται σε πολύ καλή κατάσταση, ενώ τα ξύλινα κουφώματα έχουν υποστεί αποσάθρωση και τα μεταλλικά τους στοιχεία έχουν διαβρωθεί.

Σκάλα.

Παρουσιάζει μικρές ρωγμές στις οποίες έχει εμφανιστεί πρασινάδα και σε ορισμένα σημεία απουσιάζει το επιχρίσμα. Οι βαθμίδες της διατηρούνται σε μέτρια κατάσταση.

Δώμα.

Πλήρη κατάρρευση του δώματος. Οι λόγοι κατάρρευσης πιθανώς, οφείλονται αρχικά, στην αστοχία του φορέα. Το δώμα, επειδή χρειαζόταν τακτική συντήρηση για να διατηρηθεί στεγανό, έπρεπε να μεταφέρεται μικρή ποσότητα χώματος και να στρώνεται στην επιφάνειά του. Έτσι το πάχος του συνεχώς αυξανόταν και παράλληλα αυξανόταν το βάρος του, με αποτέλεσμα ο ξύλινος σκελετός να αρχίζει να παρουσιάζει "κοιλιά" και τελικά να υποχωρεί. Ένας άλλος λόγος στον οποίο οφείλεται η κατάρρευση του δώματος είναι η εγκατάλειψη της οικίας, διότι σε κατοικημένα σπίτια όσο ο χώρος θερμαίνεται, τα δοκάρια δεν κινδυνεύουν να σαπίσουν από την υγρασία και ο σκελετός του δώματος συντηρείται. Επιπλέον αιτίες είναι, οι μεγάλες ανεμοφορτίσεις και η επίδραση του σεισμού.

Φούρνος.

Η λιθοδομή του φούρνου, παρουσιάζει τοπική αποδιοργάνωση ενώ ο θόλος του, παρουσιάζει σε ορισμένα σημεία ρωγμές που οφείλονται στο υλικό κατασκευής του (το λασπώδες αργιλλόχωμα όταν ξεραθεί, δημιουργεί ρωγμές) και σε άλλα, παρατηρείται, αποκόλληση του επιχρίσματος του.

· Πρόταση επανάχρησης του κτιρίου.

Οι κύριοι στόχοι της εισαγωγής της νέας χρήσης είναι: α) η ανάδειξη της αρχιτεκτονικής αξίας της κατοικίας, β) η αξιοποίησή της οικίας και η επανένταξή της στη σύγχρονη ζωή, γ) η διατήρηση της αυθεντικότητάς της, δ) η αισθητική αναβάθμιση του περιβάλλοντος χώρου και η διαμόρφωσή του στα αναγκαία σημεία και ε) η πολιτιστική και τουριστική προβολή, της ιστορίας του οικισμού της Νεάπολης, ώστε να αποτελέσει πόλο έλξης τοπικού, υπερτοπικού και διεθνούς ενδιαφέροντος.

Η πέτρινη κατοικία στη Νεάπολη Λασιθίου Κρήτης, προτείνεται να διαμορφωθεί σε Λαογραφικό Μουσείο. Η πρόταση να μετασκευασθεί σε κέντρο Κρητικού πολιτισμού, και συγκεκριμένα του οικισμού της Νεάπολης, δημιουργήθηκε κατά την επίσκεψή μου στον οικισμό και στην προσπάθειά μου να συλλέξω πληροφορίες για την περιοχή αυτή. Εξαιτίας της ιστορίας του οικισμού και των κατοίκων του μιας και συνδέομαι συναισθηματικά, αλλά και της έλλειψης τέτοιου κέντρου στην περιοχή, μου έδωσαν την ιδέα του Λαογραφικού Μουσείου Νεάπολης. Με την πρόταση αλλαγής χρήσης θα αποτελούσε χώρο συγκέντρωσης πολιτιστικού και εκπαιδευτικού χαρακτήρα καθώς και αναψυχής.

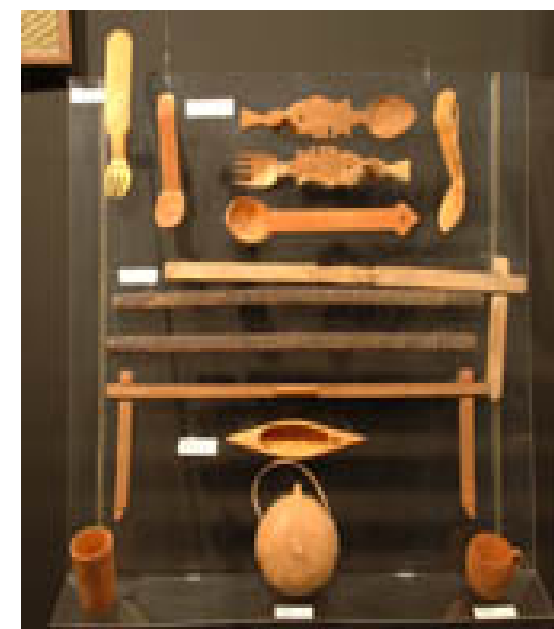
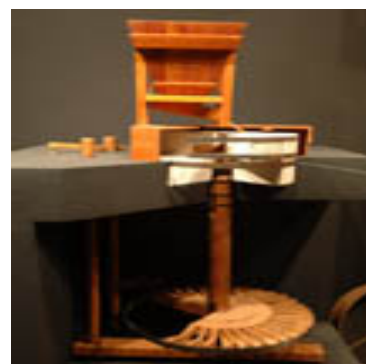
Το Λαογραφικό Μουσείο θα εκθέτει αντικείμενα, φωτογραφίες, έγγραφα κ.τ.λ. που αφορούν την ζωή του Κρητικού λαού και της Ιστορίας του. Τα εκθέματα θα τοποθετούνται σε βιτρίνες περιμετρικά του χώρου.

Το Δωμάτιο 1, θα διαμορφωθεί σε χώρο έκδοσης εισιτηρίων, ενώ το Σαλόνι, η Κουζίνα και το Δωμάτιο 2, θα αποτελούν τον εκθεσιακό χώρο.

Η Αποθήκη θα διαμορφωθεί σε χώρο υγιεινής για τις γυναίκες αλλά και για άτομα με αναπηρία (ΑΜΕΑ). Αντίστοιχα, το λουτρό θα διατηρήσει την λειτουργία του και θα διαμορφωθεί σε χώρο υγιεινής για τους άντρες.

Τέλος, για την διευκόλυνση των ατόμων με αναπηρία έχουν προστεθεί ράμπες στο εσωτερικό του μουσείου, καθώς και στον περιβάλλοντα χώρο αλλά και στην διαδρομή από την πλατεία Βερντέν μέχρι την είσοδο του μουσείου.

Εκθέματα

• Πρόταση Αποκατάστασης – Στόχοι Επέμβασης.

Κριτήρια επεμβάσεων.

Πέραν των καθαρά τεχνικών κριτηρίων (ενδεχόμενη ανεπάρκεια φορέα, ένταση και έκταση των βλαβών), βασικά κριτήρια επιλογής του τύπου και της έκτασης επέμβασης (επισκευή, ενίσχυση, μερική ή ολική καθαίρεση και ανακατασκευή), αποτελούν και τα εξής : α) ο χαρακτηρισμός του κτιρίου ως μνημείου ή διατηρητέου, β) ο σεβασμός προς την αρχική υπόσταση και τα αυθεντικά στοιχεία του κτιρίου, γ) όπου οι νέες κατασκευαστικές επεμβάσεις είναι αναπόφευκτες, να είναι εμφανείς αλλά με σεβασμό στο αρχιτεκτονικό ύφος του κτιρίου, δ) τα νέα δομικά στοιχεία αποκατάστασης πρέπει να ενσωματώνονται αρμονικά στο σύνολο, ε) το οικονομικό κόστος επέμβασης και μελλοντικής συντήρησης, ως προς την εγκατεστημένη αξία (στο κόστος επέμβασης συμπεριλαμβάνεται και το κόστος των ανακατασκευαζομένων μη φέροντων στοιχείων, εγκαταστάσεων και λοιπά), στ) ο χρόνος εκτέλεσης των εργασιών και ζ) την επαρκή και ευσταθή υποστήλωση κατά τη διάρκεια των εργασιών επισκευής.

Αρχές επεμβάσεων.

Σε γενικές γραμμές, οι γνώσεις που διατίθενται για τις επισκευές και ενισχύσεις είναι πολύ φτωχές, σε σχέση με αυτές που αναφέρονται στην κατασκευή νέων κτιρίων. Το γεγονός αυτό ισχύει σε μεγαλύτερο βαθμό, για τις επεμβάσεις σε κατασκευές από φέρουσα τοιχοποιία.

Ορισμένες αρχές επεμβάσεων που έχουν ιδιαίτερη αξία, είναι οι εξής : α) η μείωση του βάρους της κατασκευής, εφόσον είναι εφικτό, με την αφαίρεση ή αντικατάσταση με ελαφρύτερα, δομικών ή διακοσμητικών στοιχείων μεγάλου βάρους, όπως επιστεγάσματα, εξώστες, καμινάδες, και λοιπά, β) απαιτείται ιδιαίτερη προσοχή για την εξασφάλιση της ευστάθειας εξωστών, πακτωμένων σε τοιχοποιία, όταν πρόκειται να γίνουν επεμβάσεις σε υπερκείμενο τοίχο που δρα ως αντίβαρο για την πάκτωση του εξώστη, γ) σκόπιμη είναι η αναδόμηση (συμπλήρωση) ανοιγμάτων που βρίσκονται κοντά σε τοίχους και εξασθενούν τη σύνδεση των διασταυρούμενων τοίχων, δ) η προσθήκη νέων τοίχων σε κατάλληλες θέσεις, με στόχο τη διόρθωση έντονης εκκεντρότητας μεταξύ κέντρου βάρους και κέντρου στροφής του κτίσματος (μη κανονική κάτοψη), είναι συχνά προτιμότερη από την υιοθέτηση ισχυρών και εκτεταμένων ενισχύσεων, ε) σε περίπτωση έντονης ασυμμετρίας σε κάτοψη ή καθ' ύψος (π.χ. σύνδεση μονώροφου με διώροφο τμήμα), η δημιουργία καυασκευαστικού αρμού με διακοπή της συνέχειας υφιστάμενων και προσθήκη νέων τοίχων στο επίπεδο του αρμού, είναι συχνά προτιμότερη από την αμφίβολη προσπάθεια ενίσχυσης των υφιστάμενων δομικών στοιχείων, στ) κριτήριο για την επιλογή των μεθόδων και τεχνικών επεμβάσεων, πρέπει να αποτελεί (πέρα της οικονομίας) και η τεχνική δυνατότητα ή σκοπιμότητα εφαρμογής τους υπό τις ιδιαίτερες τοπικές συνθήκες (επίπεδο επίβλεψης, εξοπλισμού, εμπειρίας συνεργείων και λοιπά), ζ) σε περίπτωση αντίστοιχων βλαβών ή αμφιβολιών, ως προς την επάρκειά τους, είναι σκόπιμη η βελτίωση των συνδέσεων μεταξύ φερόντων στοιχείων (σύνδεση αλληλοτεμνόμενων ή απέναντι τοίχων, αγκύρωση στα κατακόρυφα στοιχεία και λοιπά, η) είναι γενικά επιθυμητή η βελτίωση της διαφραγματικής λειτουργίας με την αύξηση της δυσκαμψίας, της ατένειας και της αντοχής των πατωμάτων και θ) στην περίπτωση που κατά την κατασκευή δεν είχε προβλεφθεί διάφραγμα στο επίπεδο των πατωμάτων ή της στέγης, η προσθήκη νέου διαφράγματος τις περισσότερες φορές έχει ως συνέπεια μείωση τοπικών ενισχύσεων.

Περιγραφή επεμβάσεων.

Βασική προϋπόθεση για την επιλογή των επεμβάσεων, είναι η διατήρηση της εικόνας της κατοικίας, με την εμφανή πέτρινη τοιχοποιία, όπου αυτό είναι εφικτό. Η διατήρηση και αποκατάσταση του εξωτερικού κελύφους, οδήγησε στην προσαρμογή της νέας λειτουργίας στην τυπολογία καθώς και στην εναρμόνιση των αναγκαίων εξοπλισμών (εγκαταστάσεις, επίπλωση), με τη δομή και την αισθητική του κτιρίου.

Οι τεχνικές επεμβάσεων στον φέροντα ορατισμό είναι οι εξής:

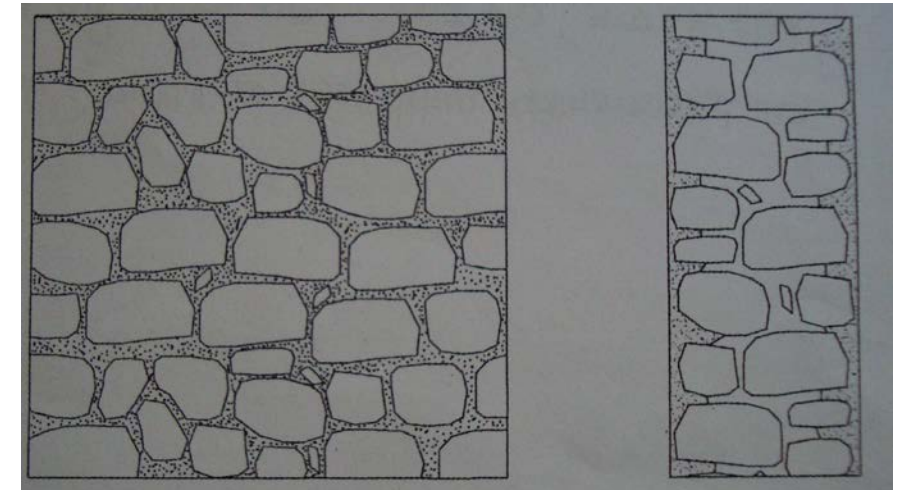
- α) Βαθύ αρμολόγημα.
- β) Οπλισμένο ή ινοπλισμένο σκυρόδεμα.
- γ) Καθαίρεση και τοπική ανακατασκευή.
- δ) Ενίσχυση τοιχοποιίας με μανδύες.

α) Βαθύ αρμολόγημα.

Η τεχνική αυτή εφαρμόζεται για ρηγματώσεις εύρους μέχρι και 10mm.

Τα στάδια υλοποίησης είναι τα εξής:

- 1) Καθαίρεση του επιχρίσματος σε μεγάλο πλάτος γύρω από τις ρωγμές, περίπου 60cm.
- 2) Διεύρυνση των χειλιών της ρωγμής.
- 3) Ξύσιμο των ρωγμών με συρματόβουρτσα, για να αφαιρεθούν τα σαθρά τμήματα του κονιάματος.
- 4) Πλύσιμο με νερό υπό πίεση.
- 5) Εισαγωγή νέου κονιάματος (με ψιλό μυστρί) όσο γίνεται βαθύτερα μέσα στη ρωγμή. Προτείνονται κονιάματα συμβατά με τα υφιστάμενα αλλά μεγαλύτερης αντοχής και χρόνου ζωής.
- 6) Εξωτερικό αρμολόγημα, έπειτα τοποθετείται κοτετσόσυρμα που στερεώνεται με φουρκέτες μπηγμένες στο κονίαμα των αρμών των τοίχων και στη συνέχεια το τελικό επίχρισμα.

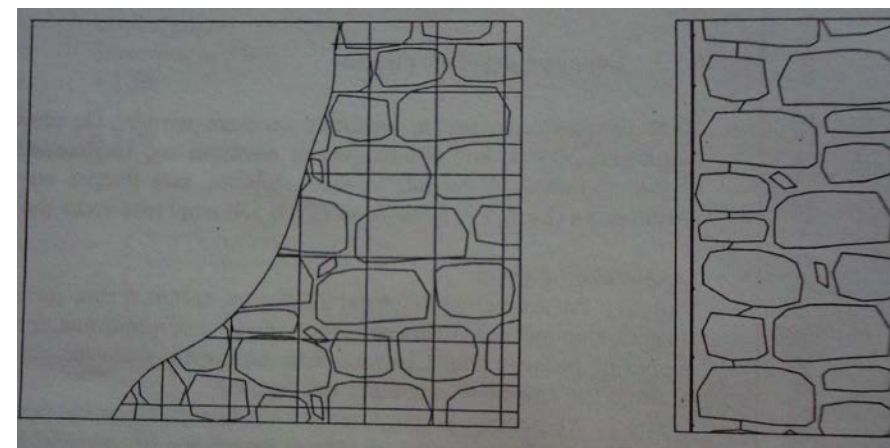

β) Οπλισμένο ή ινοπλισμένο σκυρόδεμα.

Η τεχνική αυτή εφαρμόζεται, σε συνδιασμό με την πρώτη, κατά τις περιπτώσεις που δεν είναι απαραίτητη η διατήρηση της όψης της λιθοδομής και με στόχο την αύξηση των αντοχών της τοιχοποιίας.

Την τεχνική αυτή, εμείς την χρησιμοποιούμε για την σκάλα μας αλλά και για τους εσωτερικούς μας τοίχους. Τα στάδια υλοποίησης είναι τα εξής:

- 1) Διαμόρφωση μεταλλικών αγκυρώσεων σε ικανοποιητικό βάθος, στην επιφάνεια του τοίχου και στο περιμετρικό σύστημα δαπέδου και σημείων επαφής για την καλή στήριξη του επιχρίσματος.
- 2) Δημιουργία εύπλαστου επιχρίσματος με τη χρήση ινών ή εναλλακτικά διάταξη ελαφρού δομικού πλέγματος ή κοτετσούριματος καλά τεντωμένου και αγκυρωμένου βαθιά στους αρμούς του τοίχου.
- 3) Τοποθέτηση επιχρίσματος σε διαδοχικές φάσεις κα διαμόρφωση της τελικής όψης, απαλλαγμένης από ίνες

γ) Καθαίρεση και τοπική ανακατασκευή.

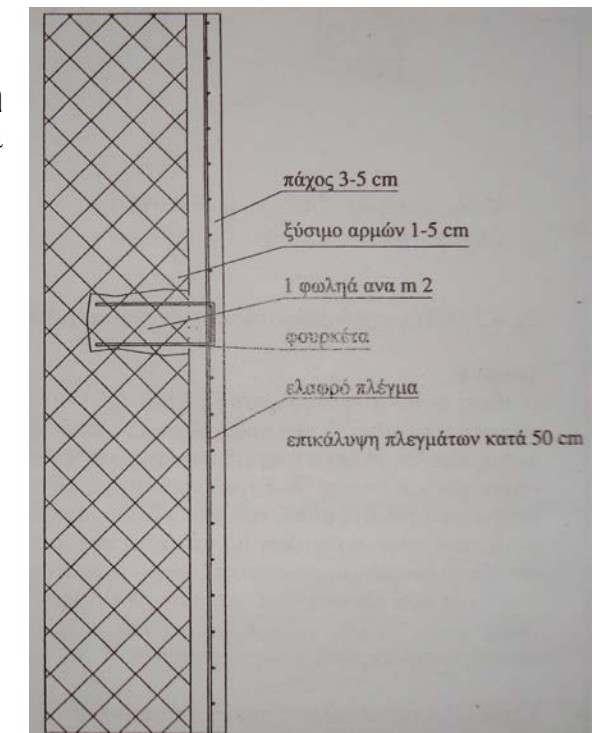
Την τεχνική αυτή θα την εφαρμόσουμε στις γωνίες της οροφής, εξαιτίας της κατάρρευσής της. Τα στάδια υλοποίησης είναι τα εξής:

- 1) Συμπλήρωση της καθαίρεσης μέχρι την γειτονική υγιή περιοχή.
- 2) Πλύσιμο και επεξεργασία των επιφανειών.
- 3) Ανακατασκευή της τοιχοποιίας με χρήση άφθονου χυτού τσιμεντοκονιάματος και με χρήση νέων λίθων.
- 4) Συρραφή στο άνω μέρος.

δ) Ενίσχυση τοιχοποιίας με μανδύες.

Την τεχνική αυτή την εφαρμόζουμε σε περίπτωση εκτεταμένων ζημιών, όπου κρίνεται απαραίτητη η καθολική επέμβαση επισκευής τους. Στην περίπτωση τη δική μας, θα την χρησιμοποιήσουμε για τον τοίχο που βλέπει στην οδό Φινοκαλιώτη. Η ενίσχυση θα γίνει με αμφίπλευρους μανδύες γιατί κρίνονται ως καλύτεροι λόγω της συμμετρίας της διατομής τους. Τα στάδια υλοποίησης είναι τα εξής:

- 1) Καθαίρεση όλων των επιχρισμάτων.
- 2) Αφαίρεση του κονιάματος σε όσο το δυνατόν μεγαλύτερο βάθος, άνοιγμα φωλιών για αγκύρωση του μανδύα.
- 3) Διαμόρφωση αυλακιών ή οπών για σύνδεση του μανδύα με άλλα στοιχεία οπλισμένου σκυροδέματος.
- 4) Πλύσιμο με νερό υπό πίεση.
- 5) Τοποθέτηση οπλισμού και αγκύρωσή του μέσα στην τοιχοποιία.
- 6) Εφαρμογή εκτοξευόμενου σκυροδέματος ανα στρώσεις
- 7) Διαμόρφωση τελικής όψης μανδύα.

Δάπεδο.

Επιπλέον, θα πραγματοποιηθεί καθαρισμός των πατωμάτων με την απομάκρυνση των μπαζών και της βλάστησης που έχει αναπτυχθεί. Σύμφωνα με την νέα κάτοψη επανάχρησης, το δάπεδο στο χώρο έκδοσης εισητηρίων έχει αλλάξει και είναι ενιαίο με τον χώρο έκθεσης. Η κατασκευή του νέου δαπέδου προτείνεται να γίνει από πλάκες γρανίτη. Θα προστεθεί κάτω από τις πλάκες γρανίτη διογκωμένη πολυστερίνη 2cm για λόγους μόνωσης, γαρμπιλόδεμα 5cm και από πάνω ασβεστοκονίαμα 2cm για να τοποθετηθούν οι πλάκες γρανίτη.

Δώμα

Η κατασκευή του νέου δώματος θα κατασκευαστεί από πλάκα οπλισμένου σκυροδέματος πάχους 15 cm. Στην πλάκα θα προστεθεί μόνωση, πολυουραιθάνη, πάχους 35cm, έπειτα μπετό κλίσης 8cm, στεγάνωση πάχους 5mm και τέλος γαρμπιλομοσaiκό 6cm. Ακόμα θα τοποθετηθεί περιμετρικό σενάζ από οπλισμένο σκυρόδεμα στο άνω τελείωμα των τοιχών.

Ανοίγματα

Τα λίθινα πλαίσια θα ξαναχρησιμοποιηθούν, μιας και είναι σε άριστη κατάσταση, ενώ τα ξύλινα θα αντικατασταθούν με νέα. Επιπλέον θα γίνει φραγμός στην πόρτα του Δωματίου 1, έως την ποδιά των παραθύρων για να χρησιμοποιηθεί σαν παράθυρο για την έκδοση των εισητηρίων.

Κουφώματα

Τα κουφώματα θα αποκατασταθούν σε όλα τα ανοίγματα με ξύλινα ίδιας μορφής με αυτά που υπήρχαν, για να διατηρηθεί η μορφή του αρχικού κτιρίου. Στα κουφώματα των παραθύρων θα υπάρχει τζάμι και θα ανοίγουν προς τα μέσα λόγω της σιδηριάς. Όσον αφορά τις πόρτες, τότε αυτές θα κατασκευαστούν με βάση τις παραδοσιακές τοπικές κατασκευές. Θυρόφυλλα καρφωτά με χώρισμα στη μέση.

Σκάλα

Η σκάλα θα ακολουθήσει την αποκατάσταση που ήδη πρότεινα, διατηρώντας την μορφή της και τον όγκο της. Προκειμένου να αποφευχθούν τυχόν ατυχήματα, λόγω της έλλειψης κουπαστής, θα τοποθετηθούν μεταλλικά κιγκλιδώματα για την προστασία των επισκεπτών του μουσείου.